42 NERMİ UYGUR DİLİN GÜCÜ KABALCI YAYINEVİ

Nermi Uygur

DİLİN GÜCÜ

DENEMELER

KABALCI

Nermi Uygur

❑

DİLİN GÜCÜ

KABALCI YAYINLARI: 42
Deneme Dizisi: 3

Kapak Düzeni: Ebru Grafik

❑

Kapak Filmleri: Ebru Grafik

❑

Kapak Baskısı: Çetin Ofset

❑

Dizgi: Kabalcı Yayınları

❑

Baskı: Yaylacık Matbaası

❑

Cilt: Temuçin Mücellithanesi

Başmusahip Sok. Talas Han 16/5 Cağaloğlu-İstanbul Tel: 522 63 05

Nermi Uygur

DİLİN GÜCÜ

DENEMELER

İSTANBUL

Nermi Uygur
DİLİN GÜCÜ
DENEMELER
❑
Dördüncü Basım: Şubat 1994

Nermi Uygur, 1925 yılında İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesinin Lâtince Bölümünü bitirdikten sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Felsefe Bölümünde, Almanya'nın Köln Üniversitesinde okudu. 1952'de, kültür bilimlerine ilişkin bir yapıtla felsefe doktoru oldu. Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki öğrenim kurumlarında araştırmalar yaptı. 1963 yılından beri İstanbul Üniversitesinde Felsefe Profesörü olarak çalışmakta olan Nermi Uygur, Almanya'nın Wuppertal Üniversitesinde, birkaç yıl Mantık, Dil, Sanat, Kültür Felsefesi ağırlıklı dersler verdi. 1992 yılında emekliye ayrılan Nermi Uygur, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesinde düşünce-sanat ilişkileri üzerinde dersler veriyor.

Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Almanca yayın etkinlikleriyle yurt içi ve yurt dışında özgün bir düşünür ve denemeci olarak tanınan Nermi Uygur'un, kısa incelemeleri ile çevirileri dışındaki Türkçe kitapları:

Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu (1958; Türk Dil Kurumu 1959 Bilim Ödülü; 1972).
Dilin Gücü (1962, 1984, 1989, 1994).
Felsefenin Çağrısı (1962, 1971, 1984).
Dünyagörüşü (1963).
Güneşle (1969, 1989).
İnsan Açısından Edebiyat (1969, 1977, 1985).
Türk Felsefesinin Boyutları (1974, 1988).
Kuram-Eylem Bağlamı· Çözümleyici Bir Felsefe Denemesi (1975).
Dil Yönünden Fizik Felsefesi (1979, 1985).
Yaşama Felsefesi (1981, 1984, 1989, 1993).
Kültür Kuramı (1984).
Bunalımdan Yaşama Kültürü (1989).
Çağdaş Ortamda Teknik (1989).
İçi Dışıyla Batı'nın Kültür Dünyası (1992).

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 9
Anadilin Bağlayışı 11
Güçlü 27
Söz 37
Dil ve Çeviri 53
İki Köpecik 69
Anlamın Çıkmazları 81
Babil Külesi 95
Arıtıcılar 111
Dildeki Felsefe 125
İnsan Olurken 143
Susmak 153

SUNUŞ

Dilin güçlü etkisi kültür varlığının her yanında kendini duyurur: Toplum, din, edebiyat, tarih, bilim, eğitim gibi kültürün her yöresi en iç öğelerine dek zorunlukla dilin damgasını taşır. Yönü amacı, kapsamı başarısı ne olursa olsun, insanın yürüdüğü görünür-görünmez tüm yollar dilden geçer. Çepeçevre insan varoluşunun anakoşuludur dil.

İşte bu kitap, yaşamın böylesine önemli bir temelini çeşitli yönlerden anlama serüvenine adamış kendini: Yazarlık gündemimin baştan beri en başında yeralan dili dile getirmeye yönelik bir dil yapıtı.

İlk ortaya çıktığı günkü gibi sunuyorum bugün bu kitabı. Yazar olarak şimdiyedek gerçekleştirebildiklerim, bir bakıma, hep dili odak olarak aldığına göre, kitabın şu-bu düşüncesine dokunmak gereksizdi zaten: İnsan konuşan bir varlık olduğu için, her çağda güncel konu dil. Kitabın diline gelince, zaman zaman nerdeyse karanlığa dönmeye yeltenenlere karşın, aydın Türkçeye uygun Türkçe özüyle kitap bugün de, kaçınılmaz birkaç

küçük onarım biryana, ilk yazıldığı görünümle önünüzde. Bu dil, –ne adına olursa olsun, bazı yazarlara etmediğini bırakmayanların, pek duyacakları yok ama belli olmaz gene de, kulakları çınlasın–, ben belli bir yere varabildiysem de, kitabın Türkçeye ne denli yaraşan bir doğrultuda kımıldandığını kanıtlıyor inancındayım.

Kimbilir nice sürçmeleri var ama gönlümce nice tatlar tattım bazı gerçekleri bana ilk kez açan bu yapıt oluşurken. Darısı okuyucuların başına.

Nermi Uygur
İstanbul, Kalamış
Nisan, 1984

Anadilin Bağlayışı

"Dil nedir?" diye hiç sormamıştım o güne dek kendi kendime. Yaşama gündemimde başka şeyler vardı. Ama sonradan iş değişti. Nasıl olduysa oldu, pek seçemiyorum şimdi, giderek bu soru düşünmemi yönetmeye başladı. Artık besbelli: dikkatimi nerde yoğunlaştırırsam yoğunlaştırayım "Dil nedir?"den kurtaramıyorum kendimi. Bazan en umulmadık yapıp etmelerime siniyor bu soru. Yıllardan beri böyleyim işte. Bir saplantıya mı uğradım? Sonu nereye varacak kestiremiyorum. Şimdilik apaçık gördüğüm şu: bütün uğraşlarım, bu sorudan çıkmasa bile, dönüp dolaşıp bu soruya varıyor.

Dil nedir öyleyse? Bilmiyorum. İnanın bana, –yapmacıkla ilgim yok–, gerçekten bilmiyorum dilin ne olduğunu. Siz biliyor musunuz? "Dil nedir?" şaşırtıcı sorulardan biri. Augustinus'un hani şu "zaman" için söylediği ünlü söz var ya, "dil" için de doğru o. "Zaman" yerine "dil"i koyduk mu şöyle demiş oluyor Augustinus: "Dil nedir peki? Kimse bana sormayınca, biliyorum. Birine açıklamaya kalkınca da, bilmiyorum. Onun için dilin ne

olduğunu çepeçevre gözönüne sermeye yeltenmeyeceğim. Yalnız, bir yaşantımı, beni (o hep bildiğimizi sandığımız) dil-varlığına götüren günü anlatmak, sonra da ilgili biriki düşünme doğrultumu azıcık deşip bırakmak istiyorum.

Altı yıl kadar oluyor. Ren Irmağının kuzeyinde bir Alman ilinde oturuyordum o zaman. Felsefe okumaya gitmiştim oraya. Öylesine bir öğrenme tutkusuna kaptırmıştım ki kendimi, sormayın. Neye dokunsam bilgi oluversin istiyordum. Yapmam gereken şey açıktı: olanca gücümle sarılmalıydım Almancaya. Bilgiye götüren yolun geçeceği başka neresi vardı orda? Bütün tutkulular gibi aceleydi işim. Onun için bırakmıştım kendimi Almancaya. Pek de yabancısı sayılmazdım bu dilin. Türkiye'deyken epeyce çalışmıştım Almancaya. Goethe'yi her açtığımda, bana dilce aydınlık gelen birkaç parçaya olsun rastlayabiliyordum. Ama tümen tümendi eksiklerim (gene de öyle ya). Tutku kestirmeyi kolayca bulur. Bende de şaşırmadı. Bir de baktım çoktan kesmişim Türkçeyle ilişiği. Zaten çevremde Türkçe bilen yoktu. Anayurttaki yakınlarla da pek az mektuplaşıyorduk. Götürdüğüm biriki Türkçe kitabı da çoktan okuyup bitirmiştim. Hergün Almanca gazete alıyordum. Radyonun en kısa dalgasında, ne zaman çevirsem düğmeyi, kimi bir kadın kimi de bir erkek uzun uzun Almanca konuşurdu. Yolda nereye baksam Almancadan

başka birşey yoktu. Almancayla uyuyor, Almancayla kalkıyordum. Düşlerimin dili de karışmıştı. Sabaha karşı, bazı bazı, İstanbul'daki evimizin kapısını çaldığım olurdu, – ne tuhaf şey, Almanca sesler geliyor gibiydi içerden.

İşte böylece bir yıl geçti. Belki de daha fazla; birbuçuk yıl olmuştu galiba. Almancaya gömüldükçe seviniyordum; öğrenmem kolaylaşıyordu. Bir özgürlük edinmeye başlamıştı dilim. Sözler –Almanca sözler– artık birbirine takılmıyor, kayıkayıveriyordu. Karşılaştığım her nesnenin Almancası önemliydi benim için. Çay suyumu *Tauchsieder'* le kaynatıyordum; kitaplarımı koyduğum rafı *Döbel'* lerle tutturmuştum duvara; odamın *recht gemütlich* olması için elimden geleni esirgemiyordum; tatlı bir sarışın mı gördüm, *Was für eine hübsche Blondine* diye mırıldanıyordum kendi kendime. Her durumun, her ilişiğin ancak Almancası rahat gibiydi. Etkilerim de tepkilerim de: Almanca.

Konuklukta olsun, sokakta olsun çocuklarla sıkılmadan Almanca konuşabiliyordum, gerekince oyun arkadaşlığı edebiliyordum. Birgün kümes hayvanlarını yansılama oynuyorduk. Ben horozdum. Sıra gelince, bir an düşündüm, sonra *kı-kı-rı-kı* diye bağırdım. Öyle ya, Almancada kikiriki diye öterdi horozlar. Çevrenin ağzından da birşeyler kapmıştım, hoşuma gidiyordu Ren'ce. Konuşmasına bakıp birinin kuzeyden mi güneyden mi,

hangi yöreden geldiğini söylemeye bile heves etmiştim birara. Oranlamalarım pek de yanlış çıkmıyordu.

Ama birgün... O gün... Nasıl olmuştu bakayım? Karnaval haftası gelip çatmıştı. Savaş sonrasında, Almanya'da, Ren'de karnaval. Eskiden azıcık bile incinmesine katlanılmayan sürüyle toplum baskısı kalkmıştı üstümüzden. Ağırbaşlılığın ne ağırlığı, ne de başı kalmıştı. Giyinmemiz, konuşmamız, yememiz içmemiz başkaydı artık. Karda, Endülüs'lü bir boğa güreşçisi kılığıyla dolaşıyor, birbirimize siz yerine sen diyor, su gibi Ren-Mosel şarabı içiyorduk. Çalışmaya güle-güle! Tümgüçlü Eğlence Kralının uyruğunda yaşıyorduk.

Daha gün ağarmamıştı sanıyorum; karanlıkçaydı ortalık. *Scheuneball'* dan çıkmıştım. Sahne sanatçılarıyla bütün kurtlarımızı dökmüştük o koca bir yıl beklenen Samanlık Balosunda. Ne de soğukmuş dışarsı. Ren boyunca durağa yürüyorum. Neşeli insanlar doğrusu. Birden, koskocaman bir kutu, upuzun birşey, gürültüyle duruverdi yanımda. Tramvaymış. Atladım. Işıl ışıl içi. Bilet almak için parayı uzatacağım, – durdum. İnanamıyorum: Herkes Türkçe konuşuyor. Hem de bağıra çağıra Türkçe konuşuyor herkes. İnsan şarap içer de dillenmez mi? Konuşuyorlar işte. Türkçe! Dikdörtgenden ışık hızla kayıyor gecede. Kayıyor Türkçe sözler ağızdan kulağa. Görüyorum: yusyuvarlak, pırıl pırıl hepsi. Bazısı dosdoğru bana yönelmiş gibi, geliyorlar işte. Uzaktayım,

kapının hemen yanındayım; ortaya dökülüveriyor Türkçe sözcükler, boşluğa çarpıyor, dağılıyor, şuraya buraya konuyor. Alıştığım tatlı heceler sekiyor yanımda. Konuşan konuşana, gülen gülene. Sanki bir dara fazlası eziyordu beni eskiden. Şimdi kalkıverdi. Nicedir yitirdiğim bir yumuşaklık, bir kendiliğindenlik buluyorum dilimde. Konuşuyorum, – kuşkusuz Türkçe, herkes gibi. Pencere dibindeki şu başı hotozlu, göğsünden aşağı çaprazlama ak-kızıl kurdelâlar inen Karnaval Delileri yansılama oynuyor galiba. Sıra bende mi? Ağzımı açmadan önce, çabucak da olsa, düşünmek sıkıntısından kurtuldum artık. Şöyle tizden bir *ü-ü-rü-ü'* yle kaplıyorum ortalığı. Öyle ya, benim için (herkes için) Türkçe öter yeryüzünün bütün horozları.

Sonra sonra anlamaya başladım. Olmaz'ı denemiştim ben. Anadilimi zorlamaya kalkışmıştım. Geçici bir süre için de olsa anadilimden sıyrılmak istemiştim. Ama ne oldu? Binbir çabayla kurduğum Maginot Savunma Çizgisi umulmadık bir yerde çöküverdi. – Artık yurda dönmeme dört-beş ay kalmıştı. Yeryüzüm parçalanmıştı sanki. Çalışmasına çalışıyordum gene. Hattâ elimde Almanca yazdığım bir yazı vardı. Yalnız, her söylediğimi bir iğretilik duygusuna banıp söylüyormuşum gibi geliyordu bana. Başkalarının sözleri de –ben eskiden farkında değilmişim meğer– içimdeki bir yere değemiyordu. Birşeyin adını mı arıyordum, ilkin, "Türkçesi

neydi?" diye soruyordum kendi kendime. Birşeyin Türkçesini bilmeden rahat yüzü yoktu bana. Arkadaşlarla aynı yerde mi yüzüyoruz, onlar *Schwimmbad'* da, ben de *yüzme havuzu'* nda yüzüyorum. Üç-dört yaşlarında bir çocuğa "Bugün işim var, koruda öbürgün geziniriz" mi diyeceğim, öbürgün derken *übermorgen* diyordum, gene de *öbürgün'* ü anlatamıyordum çocukcağıza. Birşeyler yetmiyordu, bir eksiklik vardı dilimde. Şöyle içten bir "Uyuyacağız kalkacağız, sonra gene uyuyacağız kalkacağız, işte o zaman koruya çıkacağız" diyemiyordum bir türlü. – Bir özlem, tuhaf bir özlem gittikçe dalbudak sarıyordu içimde: burnumda tütüyordu Türkçe.

Yıllardan beri dil konusunu kovuşturuyorum. Keskin görüşlü kişiler ne güzel kitaplar yazmış. Elimden geldiğince okuyorum. Çevremdeki insanların dili yaşayışına bakıyorum. Kendimi gözlüyorum. Bazı şeyler öğrendim diyebilirim bu arada. Gelgelelim dil görünümü karşısındaki şaşmam azalacağına artıyor. Almanya yaşantımı her anışta birçok şey düşünüyorum şimdi. Başımdan geçeni ilerde nasıl yorumlayacağımı bilemem ama, çoktandır dönüp dolaşıp şöyle açıklamaya savaşıyorum durumu kendi kendime:

Nerde insan varsa, orda "dil" de vardır. İnsan birlikte diliyle. Sağır-dilsizlerle işitir-dilsizler, dilyitimine uğramış olanlar, daha başka hasta kimseler biryana, herkes konuşur, düpedüz konuşur, bol bol sustuğu olsa da, iste-

yince konuşabilir. Dil gibi yaygın bir insan görünümü azdır yeryüzünde. İsteyen uzaklara gitsin, gitmeyen de dolayındaki insanlara çevirsin gözünü, açsın kulağını. Ayrılıklar, değişiklikler, başka-türlü-oluşlarla karşılaşacaktır. Yalnızca insanların payaldığı gerçekler yok mu? Var. Örneğin, o bilge söz her insan için doğrudur: İnsanlar doğar, yaşar, ölür. Ama hayvanlar için de doğrudur bu. İnsanlar için ortak özellik akıldır da diyemeyiz, bir bakıma. Nedense binyıllardan beri bu konuda kuşku kurdu pek girmemiş insanın içine, ondan (gocunanımız olmayacağına göre) ben söyleyeyim: akıl kadar az rastlanır birşey yok şu yeryüzünde. Çalışkanlık mı insanın temel belirlenimi diyeceksiniz? Çalışmada ün salmış ülkelerde bile öyle tembeller, öyle tembel topluluklar var ki! Din özelliğini öne sürdünüz mü de, dinsizler sesini yükseltecektir. İnsanlara ortak diye öne sürülebilen bellibaşlı özellikleri birer birer gözden geçirmesek de olur burda. Durum açık: Dil kadar kesintisizce yeryüzünü kaplayan bir insan başarısı daha yok. Dilsiz olamıyor insanlar. İnsanın öbür adı "konuşan" olmalı.

Hep "dil", "dil" diyoruz ya, bu bir soyutlama aslında. Herkesin dili var, ama aynı dil değil bunlar. Bir toplumun dili öbürününkinden ayrı. Mr. Brown ile Signor Lombardi, Bay Ahmet ile Herr Schmitz başka başka dilleri konuşur. Herbirinin konuştuğu *kendi* dili, *ana* dili. Konuşulan dillerdeki çeşitlilik ortak yanı örtemez: anadil

kesintiye uğramadan yeryüzünü kaplayan bir insan başarısıdır. Hiçbir insan topluluğu için, "Acaba bu topluluğun bir anadili var mı?" diye bir soru soramayız. Uzaktaki yakındaki bir ya da birçok toplulukla paylaşsa bile, her topluluk anadilinde konuşur. Bu dil bir bakıma karmaşık, karma, düzensiz, yoksul bir dil olabilir. Gene de belli bir insan topluluğunun anadilidir. Tarih boyunca hep böyle olagelmiştir: Anadili olmayan bir topluma, anadili olmayan bir insana rastlanamaz.

Böylece genel olarak dil dendi mi, anadili, tektek anadilleri anlamak gerekir. Oysa sık sık unutulur bu gerçek. Birçok önemli işlerde olduğu gibi, unutulmaması gerektiği zamanlarda da unutulur. Belki de içinde yaşadığımızdan açıkça dile getirmek aklımıza gelmiyor bu gerçeği. Çiçeklerin dili, renklerin dili, tamtam dili, mantık dili... – hiçbiri anadil değil bu dillerin. Kabaca söylersek, özel diller bunlar, özel durumlarda başvurduğumuz diller. Matematikçi belli bir işi yapmak için, matematikle uğraşırken, matematik diline başvurur. Bu dil yalnızca matematikçilerin ortak dilidir. Anadil ise, bu anlamda, özel, yapma (sözgelişi bilimsel) bir dil değildir. Hiçkimse anadilini sınırlı bir görevi yerine getirmek için kullanmaz; hiçkimse anadilini kendisi yapmış değildir. Anadil temel dilimizdir. Özel dillerden öncedir. Hepsini kuşatır. Anadil (bayramları da katın) günlük dilimizdir. Özel dillerle işimiz bittikten sonra da onun alışkanlı-

ğında dinleniriz. Her insan "benim" dediği bir dili konuşur. Bu, içinde doğduğu, geliştiği, biçim kazandığı topluma özgü dildir. İşte anadil budur.

Gerek Türkçedeki gerek başka dillerdeki adlanışına bakıp anadilin ille de analarımızın konuştuğu dil olması gerekmez. Gerçi çoğun böyledir, anamızdan hangi dili öğrendiysek o dilde konuşup gideriz. Ancak, anadil, aslında her bakımdan beslendiğimiz, sonra da (bazı alanlarda az kimseye vergi ya bu, neyse) birşeyler katmayı denediğimiz, içinde yaşadığımız çevrenin, kendi çevremizin dilidir. Anadil doğarken getirilmez, sonradan edinilir. Bir okul arkadaşım vardı. Çin'de doğmuş, anası da Çinliydi. O küçükken Türkiye'ye göçmüşler. Anası birtek Türkçe sözcük bilmiyordu ama o Türkçenin içine doğmuştu. Anası birara Çince göstermeye başlamıştı ona. Birgün, hiç unutmam, yukardan aşağı sıra sıra çizgiciklerle bezenmiş bir kitabı attı elinden: "Ne aykırı dil şu Çince, zor geliyor bana, saçma yanları var; yabancı dile yeteneğim yok herhalde benim; bırakacağım şu Çinceyi" diye dert yandıydı bana. Bütün Türkler gibi Türkçeyle yoğruluyordu çünkü. Türkçeyle yöneliyordu yeryüzünde. Yaşama dili Türkçeydi. Kendi adı hangi ölçüde doğuştansa insan için, anadil de o denli doğal: Hem sonradan, hem de herşeyin öncesi, başı, başlangıcı. Rasgele olmasına rasgele, ama ondan zorunlu neyimiz var? Alınyazısıdır bir insanın anadili.

Ancak anadil çevresinden uzak düşenler bu alınyazısının ne olduğunu bilir. Uzak eller çekicidir, ama anadil de bağlayıcı. Gerçi yabanda da yalnız değil insan. Orda da 'başkaları' var. Onlarsız edemeyiz. Gene de, her bakımdan, onlarla birlikte yaşadığımızı, onlardan biri olduğumuzu söyleyemeyiz. Çünkü dilleri dilimiz değil. Onların mayası bizimkinden başka dille tutulmuştur. Onlar başka birarada, biz başka birarada. Babaevi, çocukluk sokağı, yetişkinlik kenti, anayurt... – birgün geliyor, hepsine "yakında yine buluşuruz" diyor insan, çekip gidiyor. Giderken ne gidiyor birlikte? Anılar mı, sözümona tatlı anılar mı? Pek sanmıyorum. Çoğu soluk, karmaşık, tatsız, güvensizdir anıların. Saklanmalarına saklanırlar ya, bazısı hiç günışığına çıkmasa da olur. İstemeyi gerektirir çok kez anıları çağırmak. Anıseverler biryana, öyle bol zamanı yoktur insanın bu iş için. İnsanın yüzü geleceğe çevrilidir. Peki dışarlara giderken ne götürüyor insan birlikte? Gene de çok şey, belki de herşeyini, herşeyi: kendi kendisiyle bencileyin arası pek ahım şahım olmasa da, kendini. Kendini götürür insan nereye giderse gitsin; yani herşeyden önce, anadilini. Anadiline yapışıktır herkes. Vazgeçilemez bu birliktelikten:

Kande olsam ey perî gönlüm senin yanındadır.

Gönlümüz dilimizdeyse, Fuzuli'ce Mecnunluğumuzdan değil bu. Anadilini sevmeyenlerin kulağı çınlasın,

salt sevgiye dayanmıyor bu birliktelik. Tekbaşına kalanların başörneğini unuttunuz mu? İşte Robinson Crusoe. Gönlüyle değil, akla-vurmalarla düşünen, kafasının içi güneşli, becerikli Robinson. Uzun zaman yalnızcacık yaşadı o ıssız adasında. Ama yapayalnız mıydı? Hiç de değil. Yolculuğa çıktığı tekne parçalanıp batınca sular neler götürmemişti ki? Gene de çok şey kaldı ona. Dostları, çevresi, toplumu... Hepsi ötelerdeydi, hiçbiri yoktu bir bakıma. Hiçbiri yoktu ya, vardı gene. Anadiliyle, İngilizcesiyle karaya çıkmıştı Robinson. Uzaktayken de birlikteydi kendinden olanlarla. Bütün kültürün özeti bilgiler, elaraçları anadilinde gizliydi. Elini uzattığında kolayca nasıl bacağına değebiliyorsa, anadilinden ötürü, birçok şeye de o denli yakındı. Anadili olmasaydı tutunabilir miydi Robinson adasında?

Anadiline bir baskı gözüyle bakanları anlamıyorum. Olsa olsa çarpık bir sanının, gerçekle bağdaşamayan bir görüşün tuzağına düşmüştür bu gibiler. Hiçbir anadil yetkinlikte daha iyisini aratmamazlık etmez. Anadiliyle yakından uğraşanlara gitmeyin, herkes kendinden bilir: kısa düşer çok kez sözcükler dile getirilmek istenenden. Dışarda bir oda komşum vardı, İngiliz. Ozandı, gözde bir ozan değildi ama ozandı. Birgün Türkçe birşeyler yazıyordum, hem yazıyordum hem de canım sıkılıyordu aradabir. Az geliyordu sözcükler. Bir de baktım ozan komşum çıkagelmiş. İmreniyordum ona. "Ne talihlisiniz

siz" dedim. "Türkçede bugün kullanılabilen sözcüklerin sayısı birkaç onbini aşmıyor. Sizse – *Oxford Dictionary*'niz ne öyle? – yarım milyona yakın sözcüğün döşeğine kurulmuşsunuz, diyecek yok keyfinize!" Gülümsedi, daha doğrusu İngilizce güldü ilkin. Sonra birden heyecanlanıverdi: "Öyle mi sanıyorsunuz? Bir de bana sorun. İngilizce sözcükler öylesine yetersiz ki!" Hangi anadilin eksikleri biter? Nitekim zaman zaman bu eksikleri üstümüze çöküveren bir ağırlık olarak yaşarız. Ezilmişiz, daralmışız, özgürlüğümüz tıkanmış gibidir. Serpilip boy atmamıza yasak konmuştur, konuklarını kesip öldüren Prokrastes'in cendere yatağına uzanmışız sanki. Dili toptan silkip atmak gelir içimizden. Ama olmaz ki. Hep böyle yaşamayız ki dilimizi. Çoğun genişlemedir, özgürleşmedir, yaygınlaşmadır, yücelmedir anadil bizim için. Anadilimizin öyle sözleri, öyle deyişleri vardır ki, barınağımızdır onlar bizim. Günlük yapıp etmelerimizde, yaşamın bu en büyük kesitinde anadil baskı değil, hafifliktir. İnsanın da gücü azalır bu –yanlış yere– baskı gözüyle bakılan ortamın gücü azaldıkça. Anadil düpedüz konuşan dilimizdir. Anadilinden ayrı düşen dilini yitirmiş gibidir. Dilini yitirmiş insan, bir bakıma, yaşamasa da olur. Nitekim Shakespeare II. Richard'a Lord Mowbray'in sürgün yargısını söyletir söyletmez, Lord anlatılmaz bir üzüntüye kapılır. Sonunun ne olduğunu bilir çünkü:

What is thy sentence then but speechless death,
Which robs my tongue from breathing native breath?

Yargın ne ki dilyitimimden ötürü ölümden başka,
Doğduğumdan beri alıp verdiğim soluktan eden dilimi?

Anadilinden ötede barınağından dışarı uğruyor insan. Kendisi olamıyor artık. Yalpalıyor, şaşırıyor, kekemeleşiyor, dilsizleşiyor. Ama "dilyitiminden ötürü ölüme" kim kolay kolay boyuneğer? Neleri göze almaz ki sırasında? Atılışlar, örtük açık, "Tek yaşayayım!"dan fışkırır. "Bu dille olmuyor mu, öbürüyle konuşurum" der insan. Öğrenme çabasına son yok ki. Konuşur da. Ama nasıl? Konuşan bir başkasıdır sanki. Otuz yıl da geçse aradan, kendisinin olmayan bir dile ne denli ısınsa da, kiracı olarak tüketecektir yaşamını. Çalışıp öğrenmede hiçbir güzel vergi esirgenmemiş de olsa kendisinden, çalacaktır yine konuşması çocukluk çevresinin ağzına. Hiç umulmadık yerde yönelmelerini, davranışlarını ilk dilindeki anlam gömüsü belirleyecektir. Ölüm döşeğindeki son sözü kuşkusuz anadilinde olacaktır, sonradan öğrendiği dilde değil. Anadil çekimine karşı konamaz.

Peki, "Benim iki anadilim var" diyenlere ne demeli? Benim diyeceğim şu: Olmaz! Biliyorum, kestirip atmak kolay oluyor böyle söyleyince. Oysa ben insan işleriyle

ilgili hiçbir sorunun bir sözcükle kesip atılabileceğine pek inanmam. İnanmam ya, içimden geliverdi bu "olmaz", elimde olmayan bir "olmaz" bu. Şöyle diyorum özde: İnsanın iki anadili olabilir, hattâ üç tane, daha fazla bile olabilir. Mantıkça bir çelişme yok bunda. Gelgelelim, gerçekten iki anadili olan bir insana rastlanmamıştır şimdiyedek. Tersini öne sürenlerin sarsılmaz bir kanıta varabileceğini sanmıyorum. Bir insanın iki anadili birden olması, aynı insanın, aynı zamanda iki ayrı yerde birden varolması gibi geliyor bana. İki dili şaşılacak kadar iyi bilen, ikisinde de hiç zorluk çekmeden konuşup anlaşan kimseler tanıdım. Gene de bir dili daha içten benimsediklerini, işte asıl anadillerinin o dil olduğunu düşünmeye eğilimliyim. Bu eğilimin yolunu açan ilgi çekici biriki karşılaşmamı anlatmak isterdim burada. Ama herbirinde durumu tam olarak belirtmeye kalkarsam uzayacak. Onun için, biryana itip hepsini, gelin sizinle hepimizin bilip sözüne inandığı bir tanığa, söylediklerinin doğruluğunu yaşayışıyla göstermiş olan bir bilgeye başvuralım.

Aus meinem Leben und Denken adlı kitabında Albert Schweitzer anlatıyor: Otuz yaşlarındayken, *J. S. Bach, le musicien-poète* adındaki yapıtını kaleme aldığı sırada, Almanca olarak biryandan üniversitede dersler, öteyandan da pazar günleri kilisede vaazlar veriyormuş. Fransızca yazmak zor geliyormuş Schweitzer'e: "Oysa"

diyor Schweitzer, "daha çocukluğumdan beri Almanca olduğu gibi Fransızca da konuşurum. Gene de Fransızcayı anadilim olarak duymuyorum; annemle babama yazdığım mektuplarda kendimi bildim bileli Fransızca kullanıyorduysam da, bunu ailenin geleneği böyle diye yapıyordum. Almanca benim anadilim, çünkü içinde dilce.köksaldığım Alsas ağzı Almancadır."

"Bir kimsenin iki anadili olduğunu sanması, benim denediğime göre, kendi kendisini aldatmasından başka birşey değilmiş gibi geliyor bana. Böyle bir kimse iki dile de aynı ölçüde sözgeçirdiğini sanabilir, ama aslında durum herzaman şöyledir: gereği gibi bu dillerin yalnızca birinde düşünüp yalnızca bu dilde özgür ve yaratıcı davranır. Biri bana ben iki dili aynı derecede iyi bilirim diyecek olsa, ona hemen, bu dillerin hangisinde sayıp hesapladığını, mutfak kapkacağını, marangoz ile demirci elaraçlarının adını hangi dilde daha iyi bildiğini, sonra da düşlerini hangi dilde gördüğünü sorarım. Bu deneyde, bildiği dillerden birinin daha ağır bastığını bağışlamak zorunda kalmayan birtek insana rastlamadım şimdiyedek."

Yakında yine yol görünüyor bana. Kısmetse –inandığımdan mıdır bilmiyorum, alıştığım için de dilime takılmış olabilir bu alacakaranlık bilge söz–, kısmetse, biriki haftaya varmaz, yeniden dolaşacağım o sisli Ren kıyılarında. Bu kez de daha önce yaptığımı yapacağım,

– ama hep neyi yapageldiğimi, şimdi daha açık, daha seçik biliyorum. Ne doğru söylemiş Herder, o hangi uyruktan olursa olsun, bütün anadilini sevenlerin (ve sevmeyenlerin) peygamberi: "Ben öbür dilleri kendi dilimi unutmak için öğrenmem, eğitimimden edindiğim töreleri değiştirmek için yabancı uluslar arasında dolaşmam; ben vatanımın yurttaşlık hakkını yitirmek için başka uyruğa geçen bir yabancı olurum o zaman, kazanmaktan çok yitiririm. Tam tersine, yabancı bahçelerden, kendi dilime, düşünme biçiminin bir nişanlısı gibi, çiçekler dermek için geçerim... Başka türlü de olabilir mi?

Güçlü

Bir deşmeye görelim saygı duygusunu, neler bulmayız ki saygıda. Hayranlık, sevgi, değer-bilme, çekingenlik, korku, alışkanlık, çıkar gözetme – durumdan duruma değişen bir karışımla saygının yapısındadır bütün bunlar. Sayılan, saygı duyulansa bir güç olarak belirir. Nedir ki çoğun görünüştedir bu güç. Sayılanların pek azı gerçekten güçlüdür. Ama güçlü derken ben yalnızca gerektiren, zorlayan, istediğini yaptırabilen, isteği yerine getirilmeyince cezalandıran bir gücü düşünmüyorum. Güçlü, sayanına kattığı ile, sağladığı, bağışladığı, başardığı ile de güçlü olur. Gerçi her saygı bağında rastlanmaz böylesine bir güce. Daha az rastlanan birşey var ama. O da sözün her iki anlamında birden sayılanın güçlü olmasıdır. Yanılmıyorsam, işte dil bu çeşitten bir güç. Bir deyime, aldığı gibi verir de. Gücünü tanıyana güç kazandırır. Bu güce saygı gösterene hizmet eder. Nerden bakılırsa bakılsın, güçlü niteliği yaraşır dile.

Ben böyle diyorum ama başka türlü düşünenler de çıkabilir: "Dilin gücü de neymiş? Dil insan mı ki güçlü

olsun? Tanrılaştırılmak mı isteniyor yoksa dil? Olacak şey mi ya bu? Saygıdeğer bir güçmüş üstelik! Bıktık artık bu saygı sözcüğünden. Saygım yok benim dile..." Bu kafada birine diyeceğim şu: Güçlü olmanın biricik koşulu değil ki insan olmak. Hava, yel, bomba, yasa insan değil ama, bunların herbiri kendine göre bir güç. Tanrılaştırılmaya gelince, insan olmayan birşey güçlüyse tanrı mıdır ille? Hem ben dil güçlüdür dedim yalnız, dil tanrıdır demedim ki. Pekçok eskidenmiş o, dili tanrıyla bir tutmak. Örneğin, birzamanlar Hindistan'da (bugün nasıldır bilmiyorum) Söz bir tanrıymış. Hintliler *Vak* diye adlandırdıkları Söze, Dile, Konuşmaya tanrıların tanrısı gözüyle bakarlarmış. Nitekim bir Hint kalıntısı uyarınca: "Bütün tanrılar Söze bağlıdır, hayvanlar da insanlar da, bütün yaratıklar Söze dayanır... Söz gelip geçmeyendir, hep varolan yasanın ilk doğurduğu Sözdür, Veda'ların anasıdır Söz, tanrılar dünyasının kilit taşıdır." Tanrı inançlarını paylaşmıyorum ama dilin gücünü görüp anlamada Hintlilerin gösterdiği bu inceliğe doğrusu hayranım. Dilin eşsiz gücünü belirtmek için eskilerin dilde tanrıca birşey aramaları gerekliydi belki. Bizse bugün, tanrıca kutsallığını işe karıştırmadan da birşeyin pek üstün gücünü açığa koyabiliriz. "Dile saygım yok" diyenlere düpedüz şunu söyleyeyim: Ben çoğun saygısızlığı sevmem. Gene de, bazı durumlar biryana, kimsenin saygısızlığı beni ilgilendirmez. Gelgelelim dil saygısızlı-

ğına aklım ermiyor. Dili saymamak için deli olmak gerekir çünkü. Dil saygısızlığını düzgün bir dille kanıtlamaya çalışanlara da rastlayabiliriz, ona ne kuşku. Ama böyleleri düzgün dilleriyle aslında dili saydıklarını kanıtlamazlar mı? Saygısız olamaz onlar. Söyledikleri başka şeydir belki de.

Kimse bile bile dilin gücünü yadsımaz. Yadsırsa, herşeyden önce kendine eder. Dile saygısızlık insanın kendi özüne saygısızlıktır. Dil zorbasının başına gelmedik kalmaz. Dilin öcü, uğradığı saygısızlıkla oranlıdır. Söylediğine dikkat etmeyen, sözcüklerini tartarak kullanmayan, dil gereklerine aldırmayan, dil başıbozukluğunu alışkanlık haline getiren bir insan zararın hertürlüsünü göze almalıdır. Yıkımdan yıkıma sürüklenir bu gidişle. Kendi canıyla bile ödeyebilir bu tutumunu. Olağanüstü durumlara uzanmayalım, daha günlük yaşayışta "Evet" yerine "Hayır", "İyi" yerine "Kötü", "Gel" yerine "Git" dediğimizde, öylesine eylemler boşandırırız ki, bununla yaşayışımızı kendi elimizle kötürümleştiririz. "Binbir iş arasında bir de dille mi uğraşacağım? Dilcilerin olsun dil!" diyenlerin işleri ergeç sarpa saracaktır. Bu gibiler yanlış bir dil anlayışının kurbanıdır. İnsan için ne bir yüktür dil, ne de salt bilimsel bir konu. Tam tersine çoğun yükümüzü hafifletiriz dille, insanca yaşayışımızı sağlarız konuşmayla. Bilim konusu olarak dilin büyük önemi de bundan ileri gelir.

Biz insanlar çok şeyin gücü yokmuş gibi davranabiliriz. Doğadan tanrıya değin birçok gücü yokumsadığımız olmuştur. Kutsallık düşkünleri ne derse desin, bu yokumsamaların zaman zaman yersiz kaçmadığı da söylenebilir. Ne var ki dil için aynı şeyi söyleyemeyiz. Bazı toplumlarda tanrıtanımaz, pek acı bir yazgıya katlanmak zorunda kalmıştır. Diltanımazınsa aşağı görülmediği hiçbir tarih dönemi, hiçbir yeryüzü parçası bilmiyorum. Avustralyanın en ilkel boylarından Atlantik çevresinin en uygar uluslarına; taş çağından atom çağına dek dil saygısına genellikle değer verilir. Anlaşılmamak, yanlış anlaşılmak, ya da dil çarpıklığından ötürü gülünç olmak acıların en acısıdır. Korkunçtur dilin öfkesi. Ben de en çok dil Nemesis'inden korkarım.

Aslında dile saygı dosta beslenen saygı olmalıdır. Gerçekten de bir bakıma vazgeçilmez bir dosttur dil. Biz insanlar dilsiz yaşayamayız. Dil en büyük yardımcımız bizim. Dünyayı mı bilmek istiyoruz, dilsiz olmaz bu. İçinde yaşadığımız dünyayı bilmeden de varolamayız. Çevremizdeki tanıdık nesnelerden tutun, bize en yabancı görünen olaylara varıncaya dek, bilgi diye belirlediğimiz herşeyi, bu belirleyişimiz sonradan yanlış çıksa bile, hep dille başarırız. Yalnızca nesneleri mi bilebiliriz dille? Başkalarını da, kendimizi de ancak dile getirdiğimiz ölçüde günışığına çıkarabiliriz. Dil işe karıştı mı bilgi bulanır, sözcükler konuştu mu doğru gizlenir diye dü-

şünenlerin kulakları çınlasın. Gerçi sözcükleri, ya da birtakım dil göstergelerini işe karıştırmadan bildiğimiz birçok şey var, kuşkusuz. Örneğin algı verilerimizin çoğu böylesine dil-ötesindeki bir bilmede kendini sunar bize. Gelgelelim çok kez bilim-öncesinde, herzaman da tektek bilimlerde dile getirmediğimiz, dolayısıyla başkalarına aktarmadığımız bir bilgi, bilgiden başka herşeydir. Bazı bilgilerin dile yüklenen bulanıklığı ise, bence çoğun dilden başka nedenlere geri götürülmelidir. Bulanıklığın dilden çok dili kullananın kendisinden geldiği de olur.

İnsan için yalnızca dünyayı bilmek diye birşey yok ama. Etkendir insan, eyler, iş de görür. Eylem insanın, hem insan tekinin hem de insan kuşaklarının olanca genişliğiyle zamanda, uzayda yönelmesini sağlayıp güder. Böylesine köklü bir insan başarısı da işte dile yapışıktır. Eylemleri tasarlayıp başlatmak, onları birbirine bağlamak, belli amaçlara göre düzenlemek, sonuçlarını verimlendirmek... –, bütün bunlar hep dili, değişik ölçülerde konuşmayı gerektirir. Dilsiz el sakardır. Konuşmayı kesin, iş durur. Bazı işlerde konuşmanın (yine çoğun sözlere başvurarak) yasak edilmesi, dilin toptan yetersizliğini belgelemez. Bir işi yaparken konuşulmuyorsa, ya da konuşma en aza indirilmişse, bu belki de o işteki sessiz gidişi yola koymak için daha önce pekçok konuşulmuş olmasındandır. Çok durumda 'biten' bir iş-

ten sonra da konuşmaya gerekseme duyulur. Asker bir arkadaşım anlatmıştı. Bağlı olduğu alay üç günlük bir dağ yürüyüşüne çıkmış. Alay nereye gitmişse, sırtında kocaman bir sandık, bir katır da oraya gitmiş. Yürüyüşle ilgili tasarılar, plânlar, buyruklar varmış alayın o gözbebeği katırında. Haftalar sonra, ne görsün arkadaşım, hep aynı yürüyüşle ilgili sandık birden iki olmamış mı? Yazışma hastalığı ile açıklayamayız bunu. Kâğıdın bulunması bazı işlerin yapılmasını zorlaştırmışsa da, iş denen şeyi dilsiz çekip çeviremeyiz. Eski Mısır ordularının develeri hiyeroglif yüklüydü.

Bilmede, eylemede dostumuz dile zaman zaman küşümle bakanlar, dilin bildirişmedeki gücünde de aksayan yanlar göstermekte zorluk çekmezler. Sık sık dile bürünen yanlış ve yalan dil bildirişmelerine beslenen güveni adamakıllı sarsar. Gerçekten öyle: dil ortamı dışında yanlışa, yalana pek bir yer yoktur; dilin ötesinde barınamaz bunlar. Şu var ki pekçok bildirişmeyi tehlikeye sokan bu iki erdemsizliğin kaynağı, yine de dilin kendisinde değil, gerek günlük konuşma dilini gerekse özelleştikçe uzmanlığı artan yapma dilleri kullananlarda aranmalıdır. Yanlış-anlamaların çoğu insanlardaki yanıltma dileğinin, ya da denetsiz benimseme alışkanlığının sonucudur. Dosta saygısızlık dosttan çok saygısızın değerini azaltır. Bir yerden sonra da dostluk kalmayacağından, saygısız hakettiği cezayı çeker. Yanılmaya, al-

danmaya bazan engel olunamıyorsa da, vazgeçilmez bir bildirişme ortamıdır dil. Bildiğini, bilmediğini; yaptığını, yapmayacağını; yaptırmak istediğini, istemediğini hep dille başkalarına bildirir insan. Böyle bir güç olmadan da, herbiri yaşama çevremize zorunlukla giren başka insanlarla ilişki kuramayız.

Yerinde kullanılan bir söz kadar insanı mutlu kılan pek az şey vardır. Usta ozanlar, ünlü kumandanlar, örnek devlet yöneticileri başarılarını çokça dille iyi geçinmeye borçludur. Ozanlar söz-insanıdır: Yaşama alanı dildir onların. Ozanı ozan kılan herşeyden önce dille arasındaki bağdır. Dili sevmeyen, bütün varlığını bu sevgide toplamayan ozan olmaz. Ozanlığın özü sevgiye dayanan bir dil saygısındadır. Sözcüklere ilgisiz, dil kurallarına kaba, konuşma inceliklerine anlayışsız bir ozan bir çelişme gibi görünüyor bana. Ses değerlerinden habersiz bir Verlaine, anlamlara sağır bir Rilke düşünebilir misiniz? Ozan dili hiç hırpalamaz demiyorum. Hırpaladığı da olur. Bize öyle gelir daha doğrusu. Nitekim dile saygısı tamsa, gerçekten ozansa, dile davranışındaki aykırılıklar, kuşkusuz, dilde gizli olanakları verimlendirmek üzere girişilmiş olan denemelerdir. Ne güzel söylemiş Horatius:

Recepto
Dulce mihi furere est amico.

"Bir dost bulunca delilik etmek hoşuma gider." Ki-

min gitmez? Yeter ki bu delilik kendi üstünde bir güç tanısın. Gemi azıya alan bir ozan, ozan değildir artık. Başıboş at yürüyüşünü şaşırır.

Hep biliriz: kumandanlık sanatı –bir bakıma– el altındaki askerleri ölüme gönderme sanatıdır. Buyrukların aracılığı ile olur bu da. İyi dile getirilmiş bir buyrukla seve seve ölür bazı insanlar. Hannibal'in, Napoléon'un, Atatürk'ün ağzında etkileme gücünün doruğuna çıkar sözcükler. Atatürk'ün "Ordular!" diye bir seslenişi var ki, ordularca bir güce bürünüveriyor bu tek sözcük.

Anlatıldığına göre, Konfuçyus'a birgün sormuşlar: "Bir ulusun tüm yönetimi sana bırakılsaydı ilkin ne yapardın?" demişler. Ne demiş bileceksiniz, Konfuçyus. İlkin dili düzeltirim demiş. Kanıtı da şöyle: "Dil düzgün olmayınca, söylenen söylenmek istenen değildir; söylenen söylenmek istenen olmayınca, yapılması gereken yapılmadan kalır; yapılması gereken yapılmadan kalınca, törelerle sanat geriler; törelerle sanat gerileyince de adalet yoldan çıkar; adalet yoldan çıkınca halk çaresizlik içinde kalır. İşte bundan söylenmesi gereken başıboş bırakılamaz. Bu herşeyden önemlidir." Yerden göğe kadar hakkı var bilge Konfuçyus'un. Richelieu bilge değildi ama, Académie Française'in temellerini atarken, o da ilkin devlet işlerini, insanın devlet içindeki mutluluğunu düşünmüş olacak. Académie'nin amacı Fransızcaya "kesin kurallar vermekti" – "donner des règles cer-

taines" Neyleyelim ki dili devletçe kurallaştırmak başarılı sonuçlara vardırmayabilir de. Ama şu apaçık: Uğraşı alanı ne olursa olsun her yönetici, ilkin kendisinden başlayarak, dile saygıyı kökleştirme işinde elinden geleni esirgememelidir. Yöneticinin asıl uğraşına giren bir ödevdir bu. Her yönetici dil eğitiminde örnek olmalıdır. Toplumun dil varlığına omuz silken bir devlet adamının yönetimi kötürümleşir.

Dildeki becerikliliğine dayanıp toplumu sömüren devlet adamları yok mu? Olmaz olur mu, onlar da var. İşte Hitler! Dil büyücüsüydü o. Fareli köyün kavalcısı gibi, büyüleyici sözleriyle ardına taktığı milyonlarca insancığa neler çektirmedi ki. Ama Hitler'e bakıp dile güveni yitirmemeliyiz. Aslında Hitler kendisine kulak verenlerin dil saygısını kötüye kullanmıştı. Gerçekten dil dostu olsaydı bunu yapar mıydı? Ozanların, düşünürlerin amansız düşmanıydı zaten. Doğrusu, Hitler'e kanmış olan saygılı yığınların da dil gerçekliğinin gücünü yakından bildiği söylenemez. Dile katışıksız saygısı olanlar, eşsiz güçlü dilin ne denli tehlikeli bir gereç olabileceğini bilmelidir. Diktatörlükten kurtulmak isteyen her toplum dil öğrenimine ne denli önem verse yeridir. "Okula giden çocukları ancak İngilizce bilmezlerse kamçıyla döverim" diyen Sir Winston Churchill belki de Hitler gibileri düşündüğü için böyle diyor.

Söz

'Sözvermekle iş bitmez' derler. Herkes böyle mi düşünür, bilmem. Yalnız kesin birşey var ortada. Sözvermekle iş bitmez diyenlerin hepsi ilkin bir yetersizliği dile getirmek ister. Bu istek uyarınca: asıl önemli olan, bir işi sonuca, hem iyi bir sonuca ulaştırmaktır; bunun için yapılacak çok şey vardır: sözvermek olsa olsa birtekidir bunların. Ayrıca bir paylama bürümüştür bu isteği. Sözvermekle iş bitmez diyen biri şöyle seslenir gibidir öfkeyle karşısındakine: "Sözverince iş bitti mi sanıyorsun? Sözvermek nerde, iş bitirmek nerde! Hep böyleysen vazgeç bu alışkanlıktan."

Tam olduğunu söyleyemeyeceğim bu yorumun. Ama gene sözvermekle iş bitmez savında derlediğim belirlenimlerin ikisinde de atalardan kalma bir küçümsemeyi görmemek elde değil. Eskiden beri işin yanında sözü küçümsermişiz biz. Sanki yalnız biz mi? Çok ulusta aşağı yukarı böyledir bu. Haksız da değil hani insanoğlu. Söz başka şey, iş başka şey. İş, birşey yapmak, başarmaktır. Söz, işin dışında kalır genellikle. Ama söz-

vermek düpedüz bir söz söylemek değil ki. Sözvermek de bir iştir. Hattâ asıl iş sözvermektir diyesim geliyor. Peki öyleyse neden sözvermeyi değersiz bulmuşuz? Öyle sanıyorum ki sözvermeyi kötüye kullanmak yolaçmış buna. Her çağda, her ulusta, her çevrede rastlanan, bazan da pek bol rastlanan dönekler sözvermeye beslenen saygıyı azaltmış. Bu gidişle, bazılarına göre, daha da azaltacak. Ne var ki sözvermenin değer ölçeğini döneklerde aramak yanlış bir iş yapmak olur. Kim sever şu dönekleri? Döneğin kendisi bile çoğun tiksinir kendinden. Aslında döneklerin varlığı sözvermenin önemini artırmalıdır.

Yaşamamızın karışık mı karışık bir kuruluşu olduğunu yadsıyamayız. Ancak, ilgi doğrultumuza göre zaman zaman derleyip toplarız bu karmaşıklığı. Böyle bir işlemin vargılarından biri de şu sanıyorum: Sözvermeler yaşamamızın temel direkleridir. Bu direkler olmasaydı yaşamamızdaki gerginlik buruşurdu. Çözük bir çadıra benzeyebilirdik. Verdiğimiz sözler varoluşumuzu biçimler. Şimdiyedek verdiğiniz sözlerden bellibaşlı birkaçını söyleyin bana, size kim olduğunuzu söyleyeyim. "Ben hiç sözvermem" diyorsanız, gerçekten de öyleyse (olamaz ki ama), nasıl şey sanki bu sizin yaşamanız? İnsanın bir tanımı da sözvermesidir. "İnsan sözverebilen bir hayvandır" diyor Nietzsche. İşte bunun için hayvan değildir insan. Doğrusunu isterseniz Nietzsche de tanı-

mında, insanı hayvandan özce ayırmak üzere insandaki sözvermede yoğunlaştırmış dikkatini. Kuşku yok ki, "...bir hayvandır"lı o geleneksel insan tanımlarının insana en yakışanlarından biridir bu tanım. Sözünü tutsa da tutmasa da, sözün büyük önemini bilse de bilmese de, sözün birlikte sürüklediği güçlükleri yokumsamaya da kalkışsa sözvermeden edemez insan.

Sözvermenin bütün ağırlığını taşıyan düzenleyici gücüdür. Her bireyin, her topluluğun başödevi dünyayı yaşanır bir düzene ulaştırmaktır. Çabalar hep bu amaca yönelmiştir. İşte sözverme hep bu çabaların içine örülmüştür; bu çabaların çoğu sözvermeden başka birşey değildir. Böylelikle insan, yaşama koşullarına kendi dileklerine uygun bir kılık kazandırmaya girişir. Verilen söz bir varoluş yöntemidir. *Nasıl* varolacağını verdiği sözde belirler insan. Söz, varoluşun kesinliğidir. Belli, pek belli bir yaşama kararını dile getirir söz, ya da bir kararı belli eder, pekiştirir. Sözveren açıkça demese de, sözvermesiyle, sözvermesinde şöyle der: *şunu* yapacağım; herşeyimle çalışacağım buna; yapmaya da başladım bile. Bir yolculuktur sözverme: verilen söz gidilen yolu çizer. Ondan, bir yaşama tasarısı, bir yapıp etme taslağı gözüyle bakılabilir sözvermelere. Tasarılar olmadan da yürümez hiçbir iş. Neyi nereye koyacağını daha önce düşünüp tasarlamadan ev dikmeye kalkışanın oturulur bir evi olacağını ummam.

İnsanın asıl kimliğini bulmaya eğilimliyim ben verdiği sözlerde. Uğraşıymış, uygarlık durumuymuş, tektek başkalarıyla, değişik kurumlarla sürdürdüğü çeşitli bağlılıklarmış, bütün bunlar dönüp dolaşıp verdiği sözlere dayanır insanın. Kim olduğunu, kim olacağını sözvermelerinde seçer insan. Verdiği her sözde, "Ben buyum, böyle olmayı seçtim" değerlemesiyle ortaya çıkar insan. Hem kendi kendisini, hem de başkalarının 'onu' tanıyacağı bir yaşama duruşu sağlar bununla. Neden öbürünü değil, tam da bu sözü vermiştir? Öbürünü verseydi ne olacaktı? Bu verdiği söz başına neler getirecek? Bu soruların her durumda yanıtı ayrıdır. Değişmeyen birşey, çok kez, yanıtların, varoluş olanaklarında bir ayıklama, bir sıra gözetme, kökü karanlık da olsa bir yeğtutma kavramını gerektirdiğidir.

Böylece herkes kendi yaşayışına, salt kendinin olan yaşama biçimine özel bir anlam kazandırır verdiği sözlerle. Salt mantık öğreticileri böyle şey denmez diye diretse de (bana ne şimdi onlardan), insan olarak yaşayışımızın anlamı dediğimizde, genellikle hepimiz, sık sık sözvermelerle kurduğumuz bir yaşama düzenini anlarız. Yaşama anlamının, insanı aşkın bir güç kaynağından ürediğine inananları da kızdırdığımı biliyorum ama söyleyeyim: söz-verme yaşamaya anlam vermeyle özdeştir. Verilen sözlerle biz belli bir doğrultuda eylemlerimizi birleştirir, bu birlikle özyaşama da birlik getiririz.

Yoksa yapıp ettiğimiz birçok şeyin anlamı olmazdı. Tektek eylemlerimiz durmadan birbiriyle çatışır, kopuk kopuk kalır, birbirinden bir deyime uzakdüşer, birbirine yabancılaşırdı. Eylemlerimizin çoğu verilen söze görelidir; ancak böyle bir sözle varolmaya başlayan bir anlambağlamında yerine konduktan sonra, uğrunda katlanılan sıkıntılara değer. Yaşamamızın anlamlı düzeninde sözvermelerin büyük bir payı vardır.

Bir temel başarıdır sözverme. İşte bundan her başarı gibi, başarısıyla sonradan sayısız kolaylıkları sağlasa da, birtakım zorlukların içinden geçer. Hep öyle değil mi: başarının değeri yendiği zorluklarla oranlıdır. Sözvermenin de karşılaştığı en büyük zorluk zamandır. Sözvermek bir bakıma zamana meydan okumaktır. Sözünü tutmuş olan zamanı yenmiştir. Bence, 'Sözünün eri ol' demek, bir bakıma, 'Zamana karşı savaşta sakın bozguna uğrama' demektir. Kim er olmak, yiğit olmak istemez? Neyleyelim ki (olağan şey) erlik buyuranların pekçoğu herkesten önce kendi yapamadığı birşeyi dile getirir. Hepsini de kınayamayız bu insancıkların. Birçoğu, belki de, yapamamanın verdiği bir ezinçle, ne olursa olsun yapılması gerekene doğru başkalarının gücünü uyartmaya yöneliyordur.

Gerçekten de zor bir savaş, sözvermenin zamana karşı savaşı. Bu savaşın ortamı bir deyime yine kendisidir sözverenin. Karşısında yeraldığı zaman, düşmanı ol-

mak şöyle dursun, en içten sevdiği varlıktır onun. Öyleyse sözveren ne diye zamanı yoketmeye çabalasın? Asıl varetmek istediği bu zamandır; bu zamanı (ne çelişme) kendi canından bile üstün tuttuğu olur. Doğrudan doğruya kendi yaşama zamanıdır bu. Gelip geçiciliğine karşın herkesin kendine özgü varoluşudur bu yaşama zamanı. Verdiği sözlerle herkes kendi geleceği için, gelecekteki kendi zamanı için, bu zamandan başka birşey olmayan kendi yaşama üslûbu için, bu zamana karşı amansız bir savaşa girişir. Savaşta bozguna uğraması, kendini gerçekleştirmede eksik kalmasıdır. Söz, geleceği yaratmada en bellibaşlı etmenlerden biridir. İşte sözün zaferi gelecekte ortaya çıkıp da sözün yerine getirilmesine engel olan bütün tersliklere, sınanmalara, bıkkınlıklara, yorulmalara karşı kazanılmış bir zaferdir. Verilen sözün gerçekleşmesi geleceğin, geleceğe karşın, o verilen söz uyarınca yoğrulabileceğini gösterir.

Bir bakıma olmazla boğuşmaktır sözverme. Çünkü sözveren geleceğe söz geçirmek ister. Olacak şey mi bu? Gelecek, henüz varolmayan yaşama zamanıdır; umulmadık herşeyi kapsayabilir. Tüm yapısı önceden doğru olarak kestirilemez. Oranlamaların tuttuğu olsa da, önceden bilme ile bir alıp vereceği yoktur bunun; düpedüz bir rastlayıştır; rastlayışlarda da sağ sol aranmaz. Hangi yolla olursa olsun biz ancak denediğimizi biliriz. Gelecek ise daha denemediğimiz zaman kesitidir. Herkes

için kendi geleceği yepyeni bir ülkedir. Kimse bu ülkenin biricik efendisi olduğunu ileri süremez. İnsan, olsa olsa şimdisinin efendisidir. Gelecek ise şimdiye *sonradır* Gerçi söz şimdi'de verilir, ama geleceğe ilişkindir. Geleceğe uzanışını kaldırın, anlamı boşalır sözün. Verilen söz 'kuru' söz değildir. Sözü *söz* kılan geleceğe uzanışı, geleceğe ilişkin savıdır. İşte bu sav, varolan bir gerçekliği tanıtmaz. Varolması *istenen* bir gerçekliği bildirir. Sözvermek umut etmektir. Söz denenmiş bir varlığı adlandırmaz, denenmesi özlenen birşeyi, bir dileği dışlaştırır. Dileklerin ortamı da tuhaf bir olasılıktır. Dilekler gerçekleşebilir de gerçekleşmeyebilir de. Birçok şeyi dilemek insanın kendi elindedir, ama gerçekleştirmek değil.

Diyeceğim: varlık yargılarından çok dileme yargılarına akraba sözvermeler. Gene de her dileğin bir sözverme olduğunu sanmak saçmadır. Öyle ya, kimi dilek geçmişe yönelir. Acınmalardan, yerinmelerden yana pek zengindir yaşam. Sık sık ah'lar, keşke'ler işitiriz. Kimi dilekte de sözvermenin gerilimini aramak boşunadır. İnşallah'lı dilemeler geleceğe doğru gevşek çevrilmelerdir. Dileyen için, çok kez, gerçekleşse de olur bunlar, gerçekleşmese de. Oysa sözvermeler tümden geleceğe yönelirler. Kimsenin aklından geçmişe ilişkin bir söz-vermek geçmez. Geçmiş kapanmıştır. Olacak, değiştirilecek, yapacak birşey nerde geçmişte? Bir de şu var: 'Olmasa da olur'un gevşettiği bir söz, söz olmaktan çık-

mıştır. Verilen sözün ana niteliği verence bir zorunluk olarak benimsenmesidir. Söz şeref sözüdür. Ben de sizinleyim: "Ama her söz değil ki" diye sınırlamaya iteleniyorsam da içimden, "Yok, her söz bir bakıma şeref sözüdür" diye düşünenlerin direnişlerine de haksızlık etmeye katlanamıyor gönlüm.

Şaşırtıcı bir nitelik verilen sözdeki zorunluk. Verdiği sözle kendini borca sokar insan. Borç ödenmelidir. Ama ne var ki, özüne güveni ne denli çok olursa olsun, başarıca az olmayan güçlerini kullanmada ne denli usta olursa olsun, insan borcunu ödemeyi güven altına almış sayılmaz gene de. Zaman öyle durumlarla karşısına çıkabilir ki; gelecek, kendisini öyle durumlara sokar ki, bir türlü ödeyemez borcunu. Yeryüzünün neresine gitseniz, çocukların elindeki okul kitaplarında yalanlandığını göreceksiniz bu düşüncenin. Beklenilmeyen durumların bütün alıkoyucu gücüne karşın 'happy end'le, mutlu bir sonuçla biter sözverme öyküleri. Hele bizim kitaptaki. Schiller'in o balad'ını siz de unutmamışsınızdır: Kimseye gözaçtırmayan Sicilya kralı Dionys'i hançerleyeceği sırada Damon'u yakalarlar. Öldürülecektir. Ama kızkardeşini evlendirsin diye kral üç günlüğüne salar onu. Tutsak olarak dostunu bırakacaktır Damon krala. Üç gün içinde geri dönmezse, Dionys (bunun salt Damon'un verdiği sözü boşa çıkarmak için kurulmuş bir tuzak olduğu besbelli) onun canını bağışlayacak, onun yerine

dostunu çarmıha gerecektir. Damon dostunu bırakıp gider. Üçüncü gün erkenden düğün biter; biter bitmez de Damon saraya doğru seğirtir. Ama gelmedik belâ kalmaz başına. İlkin seller coşup dereler taşar, sonra haydutlar yolunu keser, daha sonra da susuzluktan bitkin düşer. Gene de, rastladıkları "Geç kaldın, dön geri, bari sen kurtul" dese de, hiç yılgınlık getirmez; seve seve ölüme koşar, koşar; sonunda varıp kurtarır tam asılırken dostunu. İşte o zaman acımasız kral yumuşar, utanır da; Damon'un canını bağışlar, böylece dostlar ikiyken üç olur. Yeni yetişenleri kendince yaşamaya hazırlamak için balad'ında herşeyi öylesine inceden inceye düşünmüş ki ülkücü Schiller. Ardarda dizdiği engelleri gittikçe büyültüyor. Doğanın kösteklerine insan çevresinin tuzaklarını da ekliyor. Böylece ülkücü inanışı gereğince, verilen sözü tutmanın, bağlılığın boşuna çılgınlık olmadığını dile getirdiği dizeye, Dinoys'e söylettiği dizeye olanca parlaklığını kazandırıyor:

Und die Treue, sie ist doch kein leerer Wahn.

Hangi çocuğun gönlünü yücelikle doldurmaz, hangi çocuğun gözlerini yaşartmaz ki bu balad? Dikkatle bakınca, her okul sırasında oturanın, ilerde bir Damon olmaya canattığını görürsünüz. Ne var ki, yaşamanın kendisi bir balad değildir. Düğünde içkiyi fazla kaçırabilir insan. Her taşan dereyi ikiye bölecek kulacı da nerde

bulmalı? Haydutluk çağı haydi geçti diyelim, bitkin düştüğümüzde serinletici bir kaynağın hoş sesini işitmeyiz ki hep yanıbaşımızda. Ya da herkesin "Dön geri"sine karşı durmak... Hele cellâda "Geldim" demek...

Neyse ki biz gerçekteki insanlar balad'lardaki seçme kişiler gibi yaşamayız. Herkesin örneklik bir yaşamı yoktur. Dram derseniz, yerine göre –hep değil gibime geliyor– bir dram belki de şu bizim sürdüğümüz yaşam, ama gene de bir balad, Schiller'ce bir balad kuruluşu yok. Sözvermelerin kaçta kaçı ölümlüktür? Aslında sözverme yaşamanın kulluğundadır. Ölüme götürmez; yaşatır; özlenen yaşamayı sağlamakla görevlidir; başarısı daha-iyi yaşatmaktır. Beslenmek, barınmak, konuşmak çeşidinden insan varoluşuna özce ilişkin, onun için de yararlı bir yaşama koşuludur.

Yakından bakınca, sözvermeyi herzaman para, ya da mal borçlanmaya özdeş tutamayacağımızı görürüz. Borç, birinden alınan birşeye karşılıktır. Oysa söz birine *verilir* Veren de bu vermesiyle kendini, kendine özgü varoluşu gerçekleştirir. Sözverme sıradan bir ödeme değildir. Ondan sonuçlanması sonraya bırakılamaz. Bir süreçtir: sözveren, bu verişle birlikte yaşamasını bu verişe göre yaşar çoğun. Yaşamanın odağıdır artık verilen söz. Her yaşama şimdisini belirler. Bir sözü verdikten sonra, birçok borçlanmada olduğu gibi, ilerde yeniden anmak üzere, yaşama gündeminden çıkaramaz insan. Sözver-

mek, çok kez yaşamayı o söze göre ayarlamaktır. Evlenme sözleşmesinde "evet" diyen kadınla erkek verdikleri söz ile, genellikle (genellikle diyorum, herzaman değil kuşkusuz) kesintisiz sürüp gidecek olan bir yaşama üslûbunu başlatırlar. "İlerisi" bu sözleşmede belirmiştir. İleriki onyıllar (bazı evliler, ama bazı ayrılmışlar da, tuhaf tuhaf gülümseyecek bu dediklerime), önceden bütün bilinmezliklerine karşın, söz'leşmenin gittikçe pekişerek yaşamayı temelinden biçimlediğine tanıktır.

Sözvermedeki sıkıntılı yönü, aradabir bezginliğe götüren yönü azıcık da bunda aramalıyız. Yaşayışı düzenleyen sözverme, bazan tekdüzenlilik duygusunu birlikte getirmez mi? Sözün bunalttığı olur insanı. Hattâ kimimiz, sözvermekle yaşayışın bir yoksulluğa düştüğünü, bir yavanlığa, kuruluğa, bir renksizliğe büründüğünü öne süreriz. Ben de böyleyim bazan. Öyle ama sözvermenin kendisine yüklemek doğru mu bunu? Hangi sözün verildiği, sözverenin verdiği sözü hangi tutumla yaşama zamanına uyguladığı da yaşamanın kuruluşunu belirler. Bırakın ki yaşamaya ilişkin değer-yargıları önerirken yüzeyci de olmamalıyız. Dıştan baktığımızda sözvermenin renksizleştirdiğini sandığımız bir yaşayış, derine indikçe bambaşka bir görünüşle çıkabilir karşımıza. Belki de (çok kez öyledir ya) zenginleştirir sözvermeler yaşayışımızı. Sözvermelerden sonra yüzlerin kavuştuğu bayram, gerçekleştirme tersliklerinden ötürü güç de olsa,

sözün yürürlükte kaldığı sürece içteniçe kaynayan o yaşama sevinci (sözkestikten sonra kızların yüzünü seyrettiniz mi hiç) sözün yaşamayı zengileştirdiğine tanıklık eder sanıyorum. Nitekim birçok biyograflar girdi-çıktısıyla açıklamaya çabaladıkları yaşama serüvenlerinin zenginliğini hep sözvermelerin ışığında devşirirler.

Önemli bir gerçeği gözden yitiremeyiz. Sözveren, şu-bu durumda başkasına yöneltse de bu sözü, herşeyden önce bu sözle kendini bağlar. Sözüne dörtelle sarılan aslında kendisine bağlanmıştır. Sözverme bir din gibi bağlar insanı. Birçok tanrıtanımaz söz dindarıdır. Sözünü tutmayan aslında kendini yadsır. Bağlılık söze bağlılıktır. Sözvermekle insan, başkasının, ya da birçok tekinsanı kuşatan bir gücün, diyelim ki bir kurumun, bir derneğin uşağı olmaz. Ancak kendisinin efendisi olan sözverebilir. Nedeni burda gibi geliyor bana: sözü insan en ilkin kendisine verdiği için, bazan verilen sözleri açıkça dile getirmek kimsenin aklından geçmez. Gene de, içten verildiğinden başkasına duyurulmadığı için, gücünde eksikliğe uğramaz böylesine verilen *sözler*. Nitekim bilge Sokrates'in o imrenilen kahramanlığı, bir andı açıkça dile getirmemiş de olsa, devlete verdiği sözdür; yasalara saygı sözüdür. Bana kalırsa bu sessiz-yazısız söz Sokrates'i Sokrates yapmıştır. Kurtulmak için, yargıçlarına yakarmamışsa, kapatıldığı yerden dostlarına uyup kaçmamışsa, hep o sessiz sözüne hainlik etmemek

dileğiyledir. Sokrates, bir deyime, Sokrates'i öldürmemek için kendi eliyle baldıranı içmiştir.

Gerçi hep böyle yürümez tarih. İster yazılı, ister konuşmalı, isterse de sessiz olsun, hiç kuşku yok ki, tarihteki büyük kımıldanışlar, özellikle devrimlerin bazısı sözleri bozmaya, andları çiğnemeye, sözleşmeleri yırtmaya dayanır. İsa'ya andların en kutsalıyla bağlananlardan Yahuda İsa'ya ihanet etmeseydi dünya tarihinin son yirmi yüzyılı herhalde bambaşka gelişirdi. Brutus da, her dediği, her yaptığı ile kendine beslenen güveni artırmış olan Brutus da, hançerini Caesar'a saplamasaydı, Roma Çağının önemli bir dönemi, dolayısıyla daha başka ulusların yazgısı kimbilir ne çok değişecekti. Gene de ister tekinsan, ister ulus katında olsun, dönekliği yaşama kuralı yapamayız. Her dönek de 'dönek' değildir ama. Birçok ünlü yorumlayıcıya göre İsa'ya ihanet etmek zorundaydı Yahuda. (Hoş, bu ihanetin ne olduğunu bugünedek bir türlü anlayamadım ya? Üçbeş kuruş karşılığında İsa'nın saklandığı yeri mi söylemişti Yahuda? Sanmam. Daha başka birşey olacak. Yalnızca Onikilerin bildiğini, İsa'nın sözaldıktan sonra Onikilere açtığı bir gizemi, İsa'nın Kurtarıcı olduğunu başkalarına da söylemişti herhalde.) Ne diyordum, Yahuda sözünü bozmak zorundaydı. Çünkü İsa'ya belki de en çok inanan oydu. Hıristiyanlığın gerçekleştirmeye çağrıldığı ödevin gerçekleşmesi için (sanki gerçekleşmiş) bir Yahuda ge-

rekiyordu. (Son akşam sofrasında İsa da pek sezdirmeden buna dokunmuştu gibime geliyor.) Brutus'a gelince, onun da aslında bir hain olmadığı savunulabilir. Brutus'un, sözleriyle, aslında Caesar'a değil Romalılığa bağlı olduğunu düşünmeye eğilimliyiz artık bugün. Brutus işte bu bağlılıktan ötürü Caesar'ı hançerlemek mutsuzluğuna uğradı.

Ama kendimizden biliriz, çoğun sallantıya yer yoktur: kimin sözünü tuttuğu, kimin tutmadığı apaçık belirir. Orası öyle, bu apaçıklığı herzaman hazır bulmayız. Yalnızca duygulara, sezgilere başvurmak yanıltıcı olabilir. Serinkanlılıkla düşünüp tartmadan da yararlanmalıyız. Sözü veren kim? Bu sözü (vermişse) kime verdi? Hangi durumda verdi bu sözü. Gerçekleştirmek için neler yaptı? Bu sorular, daha başkalarıyla birlikte, yargılamamızı güden sorular olmalıdır. Bu arada yargılama işini bir bakıma pek kolaylaştıran bir kesinliğin varolduğunu unutmamalıyız: Verilen söz ya tutulmuştur ya tutulmamıştır; ikisi arası olmaz.

Birşey daha söyleyeyim: Verilen sözle ilgili olarak iyiyi isteme, sözün vardırdığı başarılı sonuçlarda belli etmez herzaman kendini. Başarı, bakış açısına göre değişir. Bir açıdan başarısız bir sözverme, çok kez, sözverenin daha sözverirken sözünü tutmamayı tasarlamış olduğunu gerektirmez. Ne var ki iyi isteme dayanan sözverme, başarısını çoğun birlikte getirir. Bu da sözver-

mede tutumlu davranmakla olur. Çok sözverenden korkun. Gelgelelim, "İlle de adam öldüreceksin sözver" diye buyuran tabancalı bir delinin elinden kurtulmak için (sözün gücü deliye bile işlemiş olacak) adam öldürmeye sözvermemek deliliktir doğrusu. Tehlike geçer geçmez böylesine sözden dönülür kuşkusuz. Aslında özel durum verilmemiş kılar böyle bir sözü. Çünkü özgür olmayanın verdiği söz, söz değildir. Özgür olmayan sözünün sorumluluğunu yüklenemez ki. Yalnız, özgürce verilebilen bazı sözlerin de aslında verilmeyen sözler olduğunu çekinmeden söyleyeyim. Ben istediğim kadar (ne saçma şey bu) ölmemeye sözvereyim, öleceğim işte (bu da ne saçma şey ya).

Düşündükçe tuhaf bir ürküntü kaplıyor beni. Ölümden değil – yanlış anlamayın. (O ürküntü hemen hemen herkesin içinde otağ kurmuş.) Beni şimdi ürküten şu nicedir uğraşıp durduğum sözverme konusu. Ne dallıbudaklıymış. Gel gör ki nasıl da çoğumuzun gözünden kaçmış. İnsanı kaptığı gibi nerdeyse çelişken belirlenimlere götürüyor. Başkalarını bilmem ama (aşırılığa düşmüyorum değil mi?) sözvermenin insan varoluşumuzda son derece önemli bir etmen olduğuna inanıyorum ben. Ama, bir bakıma, bu da genellikle dilin insan varoluşundaki büyük gücünü söylemektir.

Sözvermeyi bundan sonra da deşmeyeceğime nasıl sözverebilirim?

Dil ve Çeviri

Çeviri üzerine okuduğum yazıları (okumadıklarım da öyleymiş gibi geliyor bana) yazılma nedenleri bakımından iki büyük öbekte toplayabilirim: Biryanda, ister meslekten olsun ister olmasın, çeviricilerin, ödevlerini yerine getirirken başlarından geçenleri anlattığı yazılar yeralır. Bunlar çoğun çeviricinin, ortaya koyduğu belli bir çeviriyi haklı göstermeye çalıştığı, işinde karşılaştığı güçlükleri sayıp döktüğü yazılardır. Çevirici olmayan birinin, okuduğu ya da dinlediği bir çeviriyi eleştirmesini de bu öbeğe koyabiliriz. Öteki öbeği ise çeviri kuramcılarının yapıtlarına ayırıyorum. Genellikle çevirinin özellikleri, ilkeleri, bölünmesi ve sınırları üzerindeki düşünceleri kapsar bu kuramlar. "Hangi çeviri iyidir?" "Kötü çeviri diye neye derler?" "Hangi kurallar çevirinin altın kurallarıdır?" gibi tumturaklı olmasına tumturaklı ama gene de ilginç başlıklar bu kuramların demirbaşıdır. Bu iki öbeğin ikisine birden giren yazılara da rastladım.

Hemen şunu söyleyeyim ki, ben de şimdi sizin bu örneklerden birine sokabileceğiniz birşey yazacak değ-

lim. Yıllar önce görevim yüklediği için biriki küçük bilimsel çevirim çıktıysa da, çeviriyi iş edinmiş değilim kendime. Öyle ama ne tuhaf: yabancı dilden birşey okumaya tam dalmışken, bazan sanki şeytan dürtüyor beni, "Türkçesi nasıl olacak bakayım?" diyorum, başlıyorum çevirmeye. Bilin ki, çevirilerimi bir sonuca vardırmadan bırakıyorum çok kez. Daha doğrusu, sık sık, hep aynı parçanın bir değil birkaç tane Türkçesini ardarda diziyorum. Çünkü hiçbiri kandırmıyor beni, hiçbirine "İşte oldu" diyemiyorum. O zaman bir tatsızlıktır kaplıyor içimi. İnsanı öfke basıyor hani. Başlıyorum suçlamalara. Türkçeye de haksızlık ettiğim oluyor bu arada. Ne okuma kalıyor sonunda ne de çeviri. Daha geçen gün... Örneklere girişmeyeyim ama. Yazmak istemediğim yazıyı yazarım sonra. Hoş, dönüp dolaşıp yine öyle olabilir. Olabilir ama, aslında çeviricinin çilesini anlatmak dileğiyle işe koyulmadım ben şimdi.

Çeviri kuramcılığı da pek çekmiyor beni. Homeros şöyle çevrilmeliymiş. Hangi dile? İşte bunu unutuyor çoğun sayın kuramcılar. Vergilius'un *Bucolica*'sını düzyazıyla çevirmek doğru değilmiş. Bize de okuldayken böyle öğretmişlerdi de çoban Tityrus ile Meliboes'un Lâtince söyleşilerine, çevirdiğimiz dilde tartıyla ayak bulmak için Vergilius'a neler çektirmemiştik. Kutsal kitaplara ilişkin çeviri sorunlarına gelince, girdisini-çıktısını bilmediğim koskoca bir bilim dalında tartışıla dur-

sunlar, ürkütüyor bunlar beni. Yeni Zamanların, sözgelişi çağdaşlarımızın, hele ozanların nasıl çevrileceği üzerindeki kuramlar öylesine çelişmelerle dolu ki, şaşırıp kalıyor insan. Uzmanı değilim ki bu kuramlara bir tane de ben ekleyeyim.

Böylesine bir uzmanlığa özendiğimi sananlar çıksa da, kaypaklık neme gerek, dosdoğru söyleyeyim: asıl amacım çeviri üzerine konuşmak değil: genellikle dil olayını araştırıp aydınlatmak istiyorum ben. Çeviriye eğilmemin nedeni de bu. Çeviriyle uğraşıyorsam (hiç uğraşmamak olur mu?) hep dil olayının ne olduğunu daha iyi kavrayayım diye yapıyorum bunu. Çevirinin yapısında derinleştikçe, genellikle dilin varlığı saydamlaşıyor gözümde. Çeviri üzerinde durup düşünmeyen, dil olayına özgü bellibaşlı niteliklerden bazısını nasıl görür? Dil ile çeviri özel bir ayrılmazlık içindedir. Bence durum açık: dil dediğimiz şeyin kendisi bir bakıma çeviridir.

Nedir çeviri dediğimiz? Bir aktarma, iletme, ulaştırma. Belli bir dil-ortamındaki yapıtları başka bir dil-ortamına taşımaya, götürmeye çeviri deriz genel olarak. Ama aktarma işini yaptığımız dil-ortamlarının ille de ayrı ayrı adlar altında tanınan diller olması gerekmez. Aynı dil içinde de çevirmenin sözünü edebiliriz. Örneğin, Türkçe söylenmiş bir şiiri, yine Türkçede düzyazıyla söylemeye kalkıştığımızda, kimbilir nasıl olur ama, çevi-

ridir gene de yaptığımız. Önümüzdeki bir deniz yolculuğu için gemide ilkin mektupla yer ayırtalım. Sonra da mektuptan vazgeçip telgrafa başvuralım. Sözcüklerimiz pek değişmese de mektup ortamından telgraf ortamına bir çeviri bu bizimkisi. Bir haritayı, diyelim ki İstanbul bölgesindeki bitki yayılışına ilişkin bir haritayı Türkçeyle anlatıyoruz; harita dilinden Türkçeye bir çeviri yapmış, haritaca söyleneni Türkçe söylemiş oluruz. Örnekleri çoğaltmayacağım. Dilden neyi anlarsak anlayalım, çevirinin bir dile-*gettirme* süreci olduğu besbelli. Bu sürecin başarısı bir dilde görüneni, *başka* bir dilde göstermektedir. İşte bundan ötürü, çevirdiğimiz şey ile çeviri-yapıtı hiçbirzaman özdeş olamaz. Benzerliklere, hattâ (bindebir öyledir ya) yeryer aynılıklara karşın, çevrilen ile çevirinin sonucu tıpatıp örtüşmez. Tersini düşünmek çevirinin çeviri olmadığını ileri sürmektir.

Başkalık çevirinin ana özelliği: çeviri sonra-gelendir. İlk-olan, çeviriyi kendisine göre yaptığımız kalkış dilidir. Bu dil çeviriyi belirler, çevirinin doğruluk ayracı bu dildedir. İngilizce söylenmiş "I am hungry" ("Açım" "Acıktım", "Karnım aç") tümcesini "Yangın var" diye Türkçeye çeviremeyiz. Çünkü Türkçe tümce İngilizce tümceyi yansıtmaz. Birbaşına anlamlı olmasına anlamlıdır ama çevirice değildir: İngilizce tümcenin anlamından yoksundur. İki tümcenin *verdiği* birbirini tutmaz. İngilizce tümceyi işiten İngiliz ile Türkçe tümceyi işiten

Türkün davranışları arasında hiçbir ilinti göremeyiz. Gene de çeviri dilinin çevrilen dilden bağımsız bir kuruluşu, kendine özgü sözcükleri ve kuralları olduğunu gözden yitirmemeli. Çeviri ilk dilin dile getirdiğine yabancı kalmamakla birlikte kendi dil-ortamının gereklerine de uymak zorundadır. Çevirinin anlam ağırlığını dışındaki bir dilde aramak saçmadır; bu ağırlık çeviri dilinin kendisidir. Çeviride doğruluk, birbirini karşıladığı savıyla ortaya konan dilyapıtları arasındaki değinimdir. Başkalığa dayanan bir değinim, ayrılık içinde bir bağdaşma, tıpatıp olmayan bir uygunluk: işte çevirinin bellibaşlı çizgileri.

Öyleyse, çeviri yapıtı ilk-olmayan bir ilk, sonra-gelen bir önce, kendi başına varolan bir karşı-ağırlıktır. Çeviri yapıtı hem çevirdiği şeyi gösterir, hem de yapıtta görünen, çevrilenin kendisi değildir. Deyim aykırı gelse de söyleyeyim, çeviri bir ilki başka bir ilkte gözönüne sermektir. Çevrilen, çeviri yapıtında yeniden çevrilmiştir. Çeviri diline ulaşmayan birşey, o dili konuşanlar için yoktur. Onlarca, çeviri yapıtı nasılsa, çevrilen şey de öyledir. Çeviri yaratıcıdır: çevirdiğine varlık kazandırır. Çevirenler olmasaydı çevrilen şeylerin kendisine gidemeyecektik; çeviri ortamında yaşayanlar için şeylerin kendisi, bir bakıma çevirileridir. Öyle ki asıl dünya, özgün dünya çeviri yapıtıdır: her öteye bu yapıttan kalkarak gidilir.

İşte bu özellikler, durumun gerektirdiği ufaktefek bazı değişiklikler yapıldığında, genellikle dilde bulduğumuz özelliklerdir. Onun için genellikle dil de, hangi dil olursa olsun, bir çeviridir diyorum. Bununla demin sözünü ettiğim çeviri yapıtlarını değil, bu yapıtlara çevirdiğimiz dillerin de birer çeviri olduğunu söylemek istiyorum. Böylece bir dilden yapılan çeviriler çevirinin çevirisi oluyor. Dile dil-ce varoluşunu sağlayan çeviri olmasıdır. Her dil çeviri olduğu için dildir.

Peki neyin çevirisidir dil? Neden çevirir? Nasıl yapar bu çeviri işini? Her dil dile *getirdiği* şeylerin çevirisidir: dile getirilenler *dile* çevrilenlerdir. Dil, çevirdiklerinin toplamıdır. Bu anlamda çeviri, dil-olmayan birşeyin dil-ortamına aktarılmasıdır. Düpedüz konuştuğumuzda bir gerçeklik üzerinde konuşuruz biz. Söyleyip yazdıklarımızın çoğu söz-ötesi birşey-durumunu adlandırır. Evinin perdeleri, kilimleri, yatakları, kitapları yalım yalım tutuşan biri "Yangın var" diye bağırdığında, 'yangın var' sözcüklerinden başka birşeyi, bu sözcüklerin ötesindeki, bu sözcüklere aşkın bir gerçekliği dile getirmiştir. "Yangın var" belli nitelikteki dünya olaylarının Türkçesidir. "Yangın var" derken bu olayları Türkçeye çeviririz. Gerçi Türkçedeki "yangın var" başka şeyleri de söyler. Varolan bir durumu belirtmekle kalmaz, varolması istenen bir durumun, "Yardıma koşun, ne tutuşmuşsa söndürelim" çeşidinden bir durumun da gerçekleşmesine

yönelir: "Yangın var" böylece yangının söndürülmesine ilişkin bir dileğin, bir duygu ve istek durumunun da Türkçeleşmesidir. "Yangın var" çığlığı düş gören birinin ağzından çıktıysa, belli yoğunluktaki bir bilinç düzenini, bir bilinçaltı durumunu dilde açığa vurur. Ortada göründüğü değişik konuşma çevrelerini gözönüne getirecek olursak, daha başka şeyleri de dile getirebilir "Yangın var" Gene de "Yangın var"ın her kez "Yangın var" sözcüklerine yapılan bir çeviri olduğu besbelli. Tektek sözcükler, ya da sözcüklerin dizimi, varlığı hiçbirzaman bu sözcüklere indirgenemeyen bir söze-aşırılığın dile getirilişidir. "Yangın var" tümcesi gerçekteki yangınla özdeş değil: bu tümcenin yüzümüzü yakan yalımları yok.

Dil çeviri olmasaydı özel varoluşunu yitirirdi. Çeviriciliği dile varolma hakkını kazandıran bellibaşlı niteliklerden biridir. Dilin büyük bir görevi çeviridir. Çevirmekle dil varlığı insana belirli kılar. Nesnelerin varlığına çok kez adlandırdıktan sonra, ancak bu nesneleri dile getirince erişiriz. Çeviriciliği ile dil bize varlığı açar. Böylece dil varolan şeylerin sayısını gereksiz yere çoğaltmaz. Dil dışındakini bir kez de dile getirmez, varolanı yenibaştan olduğu gibi vermez; varolanın ortamını değiştirmekle varolanın bir bakıma kendisini de değiştirir. Bu değiştirme dilce çevirinin başarısıdır. Gerçekten de bir başarıdır bu; çünkü dil, dışında varolanı ancak böylesine bir çeviriyle bilir, tanır, öğrenir; böylesine bir

çeviriden sonra varolanın bilincine ereriz. Yalımların ortasında "Yangın var" diye bağıran biri, yangın olayını diline çevirmiş, ama bu çeviriyle yeni bir yangın çıkarmamıştır. Yaptığı yangının varolduğunu *söylemek,* bu söylemesiyle de gerçekteki bir durumu dilde varetmektir. Yalnız bu varetme gerçeğin yanına bir de kopyasını koymaz. "Yangın var" tümcesi varolan yangının Türkçedeki kopyası mı ki? Yangını bir Türkün Türkçe algılaması, Türkçede belirtmesi, yangına Türkçe tanıklık etmesidir. Bir İtalyan, bir Koreli, bir Japon kuşku yok ki yangını kendi diline başka türlü getirecektir. Herbirinin yaptığı hep aynı şeyin başka bir çevirisidir. Herbiri bu çeviriyle yangını dilinde *görür,* yangını diline *aktarır* Herbiri yangına ancak kendi dilinde sağladığı böyle bir çevirme açısından bakar. Dile-çeviriler varlığa sokulma yollarıdır. Neyin varolduğu, bu varolanın özellik düzeni, kuruluşu, başka varolanlarla bağı, bu varolanla nelerin yapılabileceği hep dil-çevirisine dayanır. Her dil-çevirisi varlığa ilişkin bir yönelme olanağıdır. Biz dile çevirdiğimizi tanıyabiliriz. Varolanla herçeşit işlemi bu çevirilerle yürütebiliriz.

Gerçi bu çevirilerden önce de, biz bu çevirilere girişmeden de 'birşeyler' vardır. "Yangın var" sözcükleri bulduğunu yutup kül eden yalımlardan sonra gelir. Bu, sözcüklerin dile getirdiği yangın olayıdır, çeviri yapıtın konusudur, bu yapıtın –varlıkça ayrı olmakla birlikte–

bir bakıma temelidir. Nitekim, kibrit çakışını "Yangın var" diye Türkçeye çeviren biri varlık durumunu yanlış çevirmiştir. Yalnız, çeviriyi uyartıp ayarlayan gerçeklik, çevrilirken, çevirme işleminin özü gereği değişikliğe de uğrar. İşte bunu yapan, yapmak zorunda olan dildir, çünkü çevirmek birşeyi başka bir ortama ulaştırmak, *çevrilmiş* bir kılıkta ortaya çıkarmaktır. Bence dilin çevirici görevini tektek duyu organlarının başarısından ayrı tutamayız. Gözümüzle görür, kulağımızla işitir, elimizle dokunuruz. Gelgelelim gözümüz gördüğü şeyi, kulağımız işittiğini, elimiz dokunduğunu aslında nasılsalar öylecene mi duyumlar? Kuşku yok ki duyumlarımızın çevirdiği ile duyu organlarının algıladığı dış-şeyler özdeş değildir. Çünkü duyu organlarının durumu bu organların dışardaki konusunu belirtir. Bozuk gözlüler nesneleri sağlam gözlülerden başka türlü görür. Duyumlama duyu dışındakini duyuca alma, duyumlara çevirmedir; duyum algıladığını özümser, yani değiştirir. Dil çevirileri de böyle değil midir? Dil, dil-olmayan birşeyi dilce algılar. Algılama sürecinde konu olan şeyin kendisini algıya çevirir. Biz algıları işe karıştırmadan, demek ki çeviriye başvurmadan dışardaki algı konusunun kendi başına ne olduğunu, nasıl olduğunu hiçbirzaman bilemeyiz. Tam olarak biricik bildiğimiz, hep çeviridir. Ama çeviride de kesinlikle bildiğimiz, bu çevirinin çevireceği birşeyler bulduğudur.

Yöneldiği "birşeyler" bulmasına karşın çeviriye dıştan edilgen, olanı düpedüz yansıtan, salt alıcı bir iletken gözüyle bakamayız. Dil çevirisi ne bir fotoğraf makinasının yaptığını yapar, ne de seslere aracılık eden telefon telini andırır. Her verimiyle dile-çevirme süreçlerinin başardığı, çevirinin, bulduğu şeyi çevirice bir işleme uğrattığını belli eder. Çeviri etkenliktir. Verimi: olandan kalkarak bir yeniden kurma, olanı türlü türlü katkılarla yoğurma, olanı aşmadır. Olanı olduğu gibi değil, varlık düzenini değiştirerek sunar. Ama olanın *kendisini değiştiremez;* olanı dil kılığında başka bir varoluşa geçirir. Bir varlığa yenisini yaratan aracıdır dil. Her varlık durumunu karşılayan dil durumu, bu karşılayışı çeviriciliğine borçludur.

Neyi çeviriyorsa bir *çeviri olarak* onu içinde *taşır* dil. Çevirdiği şey ile ilintisi buna dayanır. Çevrilen şey ile çeviri yapıtı arasındaki ilintiyi rasgele bir benzerlikle açıklamak, dilin ne olduğunu hiç mi hiç anlamamaktan ileri gelir. Dolayımızda işittiğimiz sesleri dilde tıpatıp verdiğimizi, ya da onlara benzeyen sesler çıkardığımızı öne sürmek pek tutar yeri olmayan bir savdır. Dile getirilenler hep sesler midir? Dilin kaçta kaçı seslere ilişkindir? Büyük kısmıyla 'sessiz' olan gerçekliği konuşturur dil. Ses-sözlerine gelince, bunların hangisi doğadaki sesi olduğu gibi veriyor? Sözgelişi kuzular her dilde başka başka ses çıkarır. Türkçede kuzular *me'liyor;* İtalyanca-

nın kuzularıysa *be* diye seslenir. Dil çevirilerinin gerçeklikle ilintisi her derecedeki ses benzeyişlerini aşan bir ilintidir. Sözler ve ses düzenleri çevirdiklerini dilce yorumlarlar. Yorumsa, yorumlanan şeye bağlı olan, ama ondan ayrı, onun yanında yeni bir gerçeklik olan şeydir. Her dilin kendisine özgü, yalnızca o dilin olan deyimlere uzanmayalım, her dilin bir tümceciği, en gösterişsiz bir eki bile böylesine bir yorumdur. Öyle ki bir dili bilmeden, o dildeki bir yapıtın neyi dile getirdiğini bilemeyiz. Kendi konuştuğumuz dilden, içinde bulunduğumuz durumdan kalkarak, yabancı bir dil yapıtı şunu ya da bunu çeviriyor gibi gelse de bize, çoğun yanlıştır bu oranlamalar. Yazılışı, söylenişi, kökü bakımından pek ayrı olmayan birçok sözün iki ayrı dilde birbirinden apayrı şeyleri gösterdiği sık sık rastlanan olaylardandır.

Bütün bu söylediklerim birtakım belirlenimlere iteliyor beni. İnsan çevirici bir varlıktır; dil çeviridir diyesim geliyor. Aşırı görünüşlerine karşın bu belirlenimlerin, hiç sallantıya düşmeksizin doğru da olduğunu söyleyebilirim. Şu var ki, insanın özü çevirmeye dayanır; dil çeviriden başka birşey değildir çeşidinden savları savunmayı aklımdan geçirmiyorum. İnsanın özü diye birşey var mı, ne bileyim ben. Bu özün çeviri olduğuna ilişkin denetlemelerdense yoksunum. Çeviri sözünü, eğilimli olduğum gibi, genişleterek kullanırsak, yalnız insanın değil, hayvanların, genellikle canlıların da, belli bir anlamda

çevirici oldukları ileri sürülebilir. Daha organlarından başlayıp canlıdaki pekçok işlevin birşeyi başka birşeye çevirme olduğu, gerçeklikle pek ilgisini kesmiş bir düşünce değilmiş gibi geliyor bana. Gene de tam olarak söyleyebileceğim: insanın, kendisini insan kılan belli-başlı niteliklerden *birini* andıkta, sözün demindenberi kullandığım anlamında, bir çevirici olduğudur. Söylediklerimden dilin *yalnızca* dışdünyada varolanların çevirisi olduğunu da çıkartmaya karşıtım ben. Demin de dokunduğum gibi, dil hep varolanı dile çevirmez ki: varolmasını istediklerimiz, içimizde ve çevremizde gerçekleştirmeyi tasarladıklarımız da dil yapıtlarında büyük bir yer tutar. Gene de, herzaman, düpedüz varolanı düpedüz dile getirme anlamında olmasa bile, dilin, büyük ölçüde bir varolanı çevirme, varlık diye neye dersek diyelim, dile getirme anlamında tümden bir çeviri olduğu besbelli.

Bir dili öbürüne çevirme, düpedüz "çeviri" der demez herkesin aklına ilk gelen olay da özelliğini iyiden iyiye belirten bir ışığa kavuşuyor bu bağlamda. Böylece, genellikle dilin yapılışını kavramamıza azçok ışık tutmuş olan dili dile çevirinin kendisi, genellikle çeviri olarak dile ilişkin belirlenimlerin sağladığı bilinçle, ne olduğu bakımından daha açıkça kendini belli ediyor. İşte bundan, dilden dile çevirinin tam olarak ne olduğunu öğrenmek isteyen, böylesine bir kendini-belli-etmenin

üzerine eğilmelidir. Ama şimdi ben (önce de demiştim) böyle bir işe girişmeyeceğim. Yalnız, genellikle dili dile çevirmeye ilişkin pek tartışılan birtakım soruların nasıl aydınlatılabileceğine şöyle bir dokunayım diyorum.

İlkin, aykırı bir çeviri kuramını, aykırı olduğu için de okuru çeksin diye sık sık başvurulan bir kuramı, bir dilin başka bir dile çevrilemeyeceğini savunan kuramı aykırı bulduğumu söyleyebilirim: Dilin kendisi bir çeviri olduğuna göre, yine çeviri olan başka bir dile neden çevrilemesin?

Sonra, çok kimsenin su götürmez bir apaçıklık gözüyle baktığı *traduttore traditore* özdeyişinin de korkunç birşeyi dile getirdiğine bir türlü inanamıyorum. Çevirici eninde sonunda çevirdiğine hainlik edermiş. Değiştirme, her değiştirme hainlikse öyle. Ne var ki dilin kendisi ister istemez değiştirmedir. Genellikle dile getirmeye ille de hainlik denecekse, bir dili öbürüne çeviren, hainlikte, çevirisine konu olan dil-yapıtını ortaya koyandan bir deyime daha az haindir.

Çevirinin gerekli olup olmadığına gelince, genellikle dil ne kertede gerekliyse, dilin dile çevirisi de o kertede gereklidir. Dili dile çevirmenin görevini küçümsemeyi, genellikle dilin insan varoluşundaki önemini küçümsemekten ayrı tutamıyorum ben. Zamanda ne denli geriye uzanırsak uzanalım, iki ya da daha çok dilin karşılaştığı her yerde çeviricilere de rastlıyoruz. Türk hanlarının,

Mısır firavunlarının, Asur ve Babil krallarının sarayında pek saygı görürdü dilmaçlar, çeviriciler.

Dilden dile çevirinin kuralları nelerdir sorusuna da yanıtım şu: Bu çevirinin genellikle dil kurallarından başka kuralı yoktur, olamaz da. Genellikle dil kuralları ise, topluca her dilin kendisinden başka birşey değildir. Dile getirmenin kuralları diyebileceğimiz kuralların varolduğunu söylemek saçmadır. Dilin kendisi başka birşeye indirgenemeyen bir son veridir. Birçok dile-getirme kuralları (türetmeler, köke bağlamalar, benzetmeler) bir yerden sonra tam bir kuralsızlığa gelip dayanır. Diyelim ki *ekinclik* belli bir kurala göre *ekinci'* den, *ekinci* de *ekin'* den, *ekin* de *ek-mek'* ten geliyor. Peki ya *ek-mek* nereden geliyor? Bir yerden geldiğini bulsak bile, hangi kural uyarınca geliyor ordan? Onu da bulduk diyelim, o bulduğumuz adlandırma hangi kurala göre bir dil çevirisi olarak ortaya çıkmıştır? Dilden dile çevirinin de, aslında, özel anlamıyla çeviri kurallarında çözülebileceğini sanmıyorum. Olsa olsa günlük yaşayışta konuşulanlardan ayrı, çok kez günlük konuşmadan başka bir ödevi görmek için başvurulan bazı düzme dilleri, sözgelişi matematik, mantık, teknik dillerini birinden öbürüne çevirmenin şaşmaz kuralları olabilir Ama bu kurallar da sınırlı bir bölgede gerçekliği olan özgür bir uyuşmanın sonucudur. Konu olarak aldığı bir dil yapıtını dile getiren çevirilerin çokluğu da bu kuralsızlığı gösterir. Doğru

çeviriyi yanlış çeviriden ayıran bir altın kural da yok mu diyeceksiniz? Kuşkusuz, çok kez (herzaman değil ya) bir çevirinin doğrusu ile yanlışı arasında bir ayırma yaparız. Ancak, bu ayırmanın ölçeği belli dil kuralları olmayıp, her iki yapıtın birbirlerinden ayrı olduklarını bilmemize karşın, bazı durumlarda, bu iki yapıttan birine, sanki öbürüyle özdeşmiş gibi başvurma bilincimizden ileri gelir. Bu bilinci kurallarda çözümlemenin, genellikle gerçekliği dile-getirme başarısını, dilin varoluşunu kurallarla sözümona açıklamaktan ne ayrılığı var?

Durmadan çekişilen bir soru da, dili dile çevirmenin bir bilim işi mi, yoksa bir sanat işi mi olduğudur. Ben bu soruyu hiç sormadım kendi kendime. Bazan "çeviri bilimi" bazan da "çeviri sanatı" diye tanıtıldığına şaşıyorum çevirinin. Birçok görevlerde kullandığımız o alımlı hayvana Türk dilinde *at* demek bilim mi sanat mı? Orhan Veli'nin Charles Cros'tan yaptığı *Çtroz name* çevirisini okudunuz mu, bilmem? Kocaman bir duvar. Bir de ne görelim, adamın biri geldi. Bir merdiven dayadı duvara. Merdivenin tepesine çıktı. Elinde birşeyler var; bir de çivi. Çiviyi duvara çaktı. Sonra da... Ama önce Fransızcasını okuyalım:

Il laisse aller le marteau – qui tombe, qui tombe,
qui tombe,
Attache au clou la ficelle – longue, longue, longue
Et, au bout le hareng saur – sec, sec, sec.

Ne diyordum, sonra da "o", Orhan Veli'nin "herif" dediği:

Attı çekici elinden – düş Allahım düş
Taktı çiviye sicimi – uzun mu uzun
Astı ucuna çirozu – kuru mu kuru.

Salt bilgiyle, dilbilgisiyle yapılacak çeviri mi bu? Gelgelelim salt sanatla da olacak iş mi ya?

Son olarak, belli bir dil yapıtının başka bir dildeki hangi çevirisi en yetkin, bu çevirilerden hangisi en başarılı çeviridir sorusunu deşeceğim. En yetkin çeviri diye birşey bilmiyorum ben. *Homo* mu, *l'homme* mu, *der Mensch* mi, *man* mi, *insan* mı, – bunlardan hangisi gerçeği daha iyi adlandırarak dile çeviriyor? Hepsi de. Tıpkı bunun gibi, bir dil-yapıtının başka bir dile yapılan birkaç çevirisinin hepsi de, bir dilde söyleneni öbüründe söylüyorsa, yetkin, başarılı bir çeviridir. Aynı şeyi 'söyleyen' çevirileri belirleyip değerlendirirken, nesnel bir dayanaktan çok, öznel diyebileceğimiz bazı koşulların, demek ki alabildiğine değişken koşulların işe karıştığını unutmamalıyız. Çeviriler renkler gibi tartışılamaz demiyorum. Birçok çeviriciyi, çeviri kuramcılarını kızdırmaktan çekindiğim için değil, bu dile getirme, gerçekliği en yetkinlikle dile çevirmediği için. Ama gene de, dilden dile çevirinin büyük ölçüde bir beğeni işi, mutlu bir rastlantı, tuhaf mı tuhaf bir yıldız barışıklığı olduğundan hiç kuşkum yok.

İki Köpecik

Herkes konuşur. Gene de günlük yaşayışta kimse konuşmayı tanımlamaya kalkışmaz. Çok paylaşılan bir sanıya göre, tanımlamak mantıkçının işidir. Yanlış değil. Ne var ki, konuşmadan beklenen verimi elde edemeyince, mantıkçı olmayanlar da, bazan konuşmanın görevi ile anlamı üzerinde aydınlanmak, konuşmayı tanımlamak gerekliliğini duyarlar. O zaman da, sık sık görmüşüzdür, hemen hemen herkes şu tanımı, "Konuşmak bir düşünceyi, bir bilgiyi başka birine sözle anlatmaktır" tanımını benimser. İşte bu tanıma, olanca yaygınlığına karşın doğru bir tanım gözüyle bakamıyorum ben. Konuşmayı yalnızca bir bilgi aracı yapmak, çokyönlü bir gerçekliği tek bir yönüne indirgemek gibi geliyor bana. Öyle değil mi? Hangi varlık alanına ilişkin olursa olsun, gerçi bilgi sağlamak çoğun konuşmaya düşen bir başarıdır. Çoğun konuşurken, konuşmamızla, konuştuğumuz için bilgi koyarız ortaya. Konuşmasaydık türlü bilgilerden yoksun olacaktık. Ama, dediğim gibi, konuşmayı bilgiyle birtutmak, konuşmanın ağırlığını bilgiye dayatmak konuşma üzerinde hiç de doğru olmayan bir bil-

giye bağlanmaktır. Yalnız bilgi vermek için mi konuşuruz biz? Konuşmada yalnız bilgimizi mi aktarırız?

Çeşit çeşit konuşma var. Sormak, paylamak, değerlendirmek, buyurmak, birşey dilemek, yasak etmek, eleştirmek, işe çağırmak–, bütün bu değişik görevlerin herbiri, daha birçok başka görevler de kuşkusuz konuşmaya bağlıdır. Konuşmayı bilgiyle birtuttuğumuzda yitirdiğimiz bu çeşitliliktir işte. Kimbilir, belki bu da, aşırı akılcılığımızın bir sonucudur. Bilgiyi kurup iletmede konuşmanın başarısı şaşırtabilir çok kimseyi. Aslında bilgiyle bir alıp vereceği olmayan konuşma çeşitlerinde bile bilgice bir yön aramak; bu konuşmaların da yaşayışımıza bilgice bir yarar katmasını beklemek; bu bekleyiş boşa çıkınca da konuşmayı 'boş' bir konuşma diye damgalamak bazı insanlarda bir alışkanlık halini almıştır. Sağlam bir kanıt yok ama elimde, bu insanların sayısı güngüne artıyormuş gibime geliyor.

Dünyanın neresine gitseniz 'dolu' konuşmaların özlemiyle yanan kimselerle karşılaşırsınız. Bildirişme araçlarındaki inanılmaz yetkinlik, bu araçları edinmedeki olağanüstü kolaylık gevezeliğin en korkunç hastalıklardan biri olmasına çalışıyor sanki. Bizimki gibi "az gelişmiş" denen bir ülkede bile kitap, gazete, radyo daha şimdiden çok kişiyi yıldırıyor. Bense başka türlü düşünüyorum. Gevezeliği sevenlerden değilim ama 'dolu' konuşmaların ille de bilgi vermesi gereğini saçma

buluyorum. Bilgisi olmayanların söyleyecek birşeyi yok mu? Susması mı gerekir böylelerinin? Birşey öğretmiyor diye, konuşan birinin sözünü ağzına mı tıkamalıyız? Ozanlar, sahne sanatçıları, din kurucuları, sokak satıcıları bilgi vermek için mi konuşurlar? Yalnızca bilgi kaygısıyla konuşsaydık, dilin bilgi-ötesindeki kullanışlarını yasak edebilirdik. Oysa genel olarak konuşmalarımızın bir bölümcüğüdür bilgi konuşmaları.

Hele bir konuşma türü var ki, verdiği bir bilgi olmadığı gibi bildirmek istediği belli bir 'şey' de yoktur. Bu türden bir konuşmada ne yerine getirilecek bir ödev, ne benimsenmesine çalışılan bir duygu içeriği, ne de gizlenen bir durumu söz kalabalığı ile örtme dileği aramalı. Konuşmayı, ille de, dilce anlamındaki amaçla açıklayanlar; her konuşmayı dile getirdiği anlamın aracısı olarak yorumlayanlar neyin sözünü ettiğimi ilkin kavrayamayacaklardır. Ama ben herkesin pek iyi bildiği birşeyin; yaşayışımıza, bir sınıra sokmamış da olsak, temelden yapışık bir gerçekliğin sözünü ediyorum. Bilgi konuşmaları konuşmaların nasıl tümünü kaplamıyorsa, bilgi konuşmalarının yanında, toptan "duygusal" denen birtakım konuşma biçimlerine hak tanımakla da değişik konuşma biçimlerini tüketmiş olmayız. Bilgi ortamı olarak konuşmanın varlığı 'söylediğine', deme-yüküne dayanır. Duygusal konuşmaların pekçoğu 'söyleniş'le, deme-tutumuyla değerlenir. Benim şimdi burda gözönünde bu-

lundurduğum, işte bu iki konuşma öbeğinin de dışında kalan; varlığı, konuşmanın ne içeriğine ne de biçimine bağlı olan konuşmalardır. Bunların başözelliğini şöylecene belirtebilirim: Salt bir konuşmadır bunlar; bir konuşma olarak ortaya çıkmalarından gayrı bir varlıkları yoktur; amaçları, değerleri, anlamları görünmelerindedir. Bunlara verilen "konuşma" adı varolmalarındandır. "Konuşma" denmez olur mu hiç bunlara? Belki de *asıl* konuşma bunlardır. Konuşmaca ölçekleri ile düpedüz varolmaları arasında tam bir örtüşme vardır çünkü. Birçok çevrelerde haklı olarak gözden düşmeleri, giderek konuşmadan sayılmayışlarından ötürüdür. Ama lâf kalabalığı başka şey (o da konuşma ya), benim şimdi burda bakışları çevirmeyi denediğim o konuşma türü başka şeydir. Birbirlerine değdikleri, hattâ karıştıkları yerler varsa da, bu konuşma türünü lâf kalabalığı ile eşit tutmak bu türün asıl varlığını, insan yaşamasındaki köklü yerini görmemezlikten ileri gelir.

Mother Goose'un köpecikleri gibiyiz biz de. Yanyana geldik mi konuşmalıyız. Ocak başındaki o köpekçik gibi ağzımızı açmadan yapamayız: "Konuşursan konuş, yoksa ben konuşurum."

Two little dogs sat by the fire
Over a fender of coal dust;
Said one little dog to other little dog,
"If you don't talk, why, I must."

Elimizde değil ki konuşmamak. Bizi konuşmaya iteleyen bir içgüdü vardır sanki içimizde. Konuşunca dışına doğru taşar gibidir insan. Sussa, özünü yitirecekmiş gibi olur. İnsanın zaman zaman kendisini konuşmaya bırakıvermesi bir kaçınılmazlığın işbaşında olduğunu gösterir. Bir de bakarsınız, yabancı-bildik seslerin, alıştığımız sözcüklerin, dizi dizi tümcelerin ardına takılmış gidiyoruz. Anlatılmaz bir bunalımdan sıyrılırız sanki o zaman; nedenine ad koyamadığımız bir baskıdan kurtuluruz. Konuşmadan önce bizi ezen birşeylerin üstümüzden kalktığını duyarız. Varlığımızdaki tıkanma azalır yavaş yavaş. Bir boğunukluk aydınlanır.

Hep bilirsiniz: bazı günler kapıyı vurduğumuz gibi arkamızdan herkeslerin dolaştığı anacaddelere dalarız. Kendimizden saklasak bile konuşacak, söyleşecek bir tanıdık aramaya çıkmışızdır. Bazımız aradığını bulamayınca kendi kendisiyle konuşur. Kimimiz de bakarsınız, salt "Bir ortaşekerli" diyebilmek için tıklım tıklım dolu bir kahveye gider. Kaç kez, yağmurda, ıslanmayayım diye sığındığım bir saçakaltında, yanımda duran birinin bana dönüp "Ne yağıyor!" diye seslendiğini duymuşumdur. "Öyle, ne yağıyor!" diye birşeyler söylememek için doğrusu insanın insan olmaması gerekir. Kabalığa düşmekten çekindiğimizden değil, kendimiz de dayanamayıp konuşmaya katılırız. Ne yanımızdakinden öğrendiğimiz, ne de ona öğrettiğimiz birşey vardır ortada. Ko-

nuşuruz gene. Bu çeşit konuşmalar kadar da bizi sevindiren, içimizi dolduran, boşluğumuzu gideren pek az konuşma olabilir. Güneşli bir mayıs günü, parkta gezinirken "Hava ne güzel değil mi?" diye biri size sorsa, kızıp öfkelenir misiniz? "Ne güzel hava, değil mi?" diye söze başlayan ya sizseniz? Hiç unutamam, uzunca bir deniz yolculuğunda iki kişiydik kamarada. Gerçekten saygılı bir insandı kamara arkadaşım. Anlaşılan ikimizin de yapacak şeyleri vardı; en azına indirmiştik konuşmalarımızı. Nasıl oldu bilmiyorum, durup dururken birgün, kamara arkadaşım: "Azıcık ses, n'olur?" diyerek yanıma sokulmasın mı.

Neden böyleyiz acaba? Bilmiyorum. Yaradan böyle yaratmış çeşidinden sözümona bir açıklamayla işin içinden sıyrılmaya elvermiyor gönlüm. Peki, içgüdüyle mi bir ilişiği var salt konuşmaların? Belki de. Nitekim demin dilime takıldı 'içgüdü' sözcüğü. Ama bu sözcükle de olayın anlaşılmasına pek bir aydınlık sağlayamayız. Öylesine değişik tanımlarda yeralabiliyor ki bu sözcük, ben en sonunda neye 'içgüdü' deneceğini seçemez oldum. Sözcüğü hangi anlamda kullanırsak kullanalım, konuşmayı 'içgüdü' diye belirteceğiz de ne olacak zaten? Konuşmanın yaşayışımızdan sökülüp atılmaz bir gerçeklik olduğu üzerindeki bilincimize yeni birşey katmayız ki bununla. Tam tersine, bu bilinci bulandırabiliriz de. Öyle ya, içgüdü, ilgili bilimadamlarına göre, insandan

çok hayvan türlerinde varsaydığımız bir özellik. İnsan ile hayvan arasında kökçe bir birleşme var mı yok mu bilmiyoruz, belki de hiç bilemeyeceğiz. Kesin olarak bildiğimiz birşey varsa, o da insan ile hayvanın, bazı yapı andırmalarına karşın başarılarında apayrı varlıklar olduğudur. Bütün konuşmalar, bilgisel konuşmalar mı yalnız, salt konuşmalar da öyle, birtek insan ortamında görünen olaylardır. Mother Goose'un köpecikleri bizleriz. Mother Goose öyküsünde köpeklerin değil aslında insanların durumunu anlatıyor.

Ağırlığını kendi içinde taşıyan salt konuşmaları, bana kalırsa, en iyi, gerçekleştirdikleriyle anlayabiliriz. Her konuşmanın bir görevi olduğu apaçık. Kimi bilgi aktarır, kimi duygu aşılar, kimi eyleme iteler. Salt konuşmalara gelince, onlar da, bence, birleştirir, tekinsanın yalnızlığını giderir. Salt konuşmalarda bundan başka bir görev aramak yanlış olur. Gerçi *her* konuşma yalnızlığın aşılması demektir. Soyut konulu bir kürsü dersinden başlayıp en bayağısından çıkarların önüne katılan ağız dalaşmalarına, yöneldiği kimseleri yoketmek isteyen sözlü saldırışlara varıncayadek birçok konuşma bir insan birliğini, birlikte-varoluşu koşul tutar. İşte salt konuşmaların özelliği böylesine bir birlikteliği gerçekleştirmektedir. Başarıları "biz"dir. Tektek "ben"leri, zaman zaman içine yuvarlanır gibi oldukları yapayalnızlıktan çekip çıkaran birer kurtarıcıdır bunlar. Ondan ne içeriklerinin ne de

biçimlerinin başlıbaşına bir önemi vardır. "Nasılsınız?" dediğimizde çoğun ne karşımızdakinin nasıl-olduğu ile ilgileniriz, ne de karşımızdaki bize nasıl-olduğunu söyler; söylese bile 'söylediğine' pek dikkat etmeyiz. "Nasılsınız"la aslında biri başka birine "İşte burdayım ben. Birbaşıma içim sıkılıyor. Gel, birlikte olalım" der gibidir. Her salt konuşma, çeşitli durumlarda bütün tekinsanların denemiş olduğu o dayanılmaz yalnızlığı aşmaya girişmiştir. Böyle bir konuşmada bir deyime yalnızlıktan sıyrılmaya çabalar tekinsan. Bu çaba hangi sonuca ulaştırırsa ulaştırsın, bazan salt konuşmayla yalnızlığını yenemese bile, tekinsan bu konuşmasıyla çok kez bir içten çözülmeyi engeller.

Rasgele ses-çıkarmalarla, diyelim ki öksürmelerle, dil şaklatmalarla, hiçbir sözcüğe girmeyen bağırtılarla insanın dışıyla bir bağ kurmaya çalıştığı olur. Karanlık bir gecede birbaşına bahçe kapısını kapamaya giden çocuğun ıslıkla çaldığı uydurma bir hava, yalnız kalmak korkusundan dışarıyla sağladığı bir bağdır. Ama ıslığın yardımı çok kişide sözcüklerinkiyle boy ölçüşemez. Yalnızlığı dağıtmada erişkinlerin ilk başvurduğu konuşmaktır. Konuşan, söylemeleriyle kendine arkadaşlık eder; her sözcüğü kendi varlığına tanıktır kendi gözünde. Başkalarının söyledikleriyle de ne olursa olsun bu söylenenler, insan, kendi varoluşunun, bir deyime epeyce pekiştiğini içten duyar. Konuşmasıyla hem kendine hem baş-

kalarına kendini *tanıtmış* olur. Bu tanıtış yalnızlığı yoketmektir. Birbirlerine yalnız olduklarını söylemek için konuşan iki insan, konuşma sonunda bir bakıma yalnız olduklarını belgelemiş bile olsalar, yine de yalnızlıklarını dağıtmaktan başka birşey yapmamışlardır. "Uyuyor musun?" sorusuna "Uyuyorum" diyen biri nasıl uyumadığını kanıtlamış olursa, konuşan da salt konuşmasıyla yalnızlığının ötesine geçmiştir.

Ataklığımı biyologlar nasıl karşılarlar bilmem ama, ben, salt konuşmaları canlı varlık oluşumuzun gerektirdiğini söyleyeceğim. Bununla dilsiz bir insan kültürünün, dilsiz bir insan toplumunun varolamayacağını temellendirmek istemiyorum. Hangi anlamda anlaşılırsa anlaşılsın, kültürün dilden ayrı tasarlanamayacağı apaçık bir olgu. Konuşmayı insanın canlı varoluşuna geri götürürken, konuşmanın, canlı yapıdaki birtakım eğilimlerle gerçekleşebildiğini de belirtmek istemiyorum. Bazı olanakları bakımından konuşmanın, sınırları ve ayrıntıları uzman çevrelerinin dışında pek iyi tanınmasa da, insan yapısına özgü canlılığa dayandığı herkesçe bilinir. Salt konuşmaları canlı oluştan üretirken ben, insanın, *daha* canlı bir varlık olarak, çoğun nedeni tamıtamına kestirilemeyen korkularla beslenen, sık sık doğanın ürkütücü olaylarından ileri gelen o kuşatıcı yalnızlığını düşünüyorum. İşte salt konuşmalar insanlar arasında bir dayanışma sağlamakla bu yalnızlığın basıncını hafifleten

uzanışlardır. Ondan bu konuşmalar kadar ilkel, insana bunlar kadar kökten bağlı davranışlar pek azdır. Daha canlı varlığımız bizi başkalarıyla birlikte olmaya sürüklediği için konuşuruz biz. Havadan sudan söyleşmelerin, durup dururken konuşmaların, sözümona gereksiz ağız açmaların, sözlü selâmlaşmalarla bir sürü zaman yitirmenin, çaresiz olduğunu bile bile sözcüklerle avunmaya çalışmanın kaynağı hep burdadır.

Yalnızlığımızı gidermek için konuşmaktan başka şey de yapabilirdik. Nitekim yaparız. Gene de bizi yalnızlığımızın içinden çekip başkalarına götüren bir güç, kendiliğinden bir güçtür salt konuşmalar. Şöyle bir kıpırdanan nasıl kendine en yakın birşeye değerse, yalnızlığından doğrulan insan da –deyim yerindeyse– diline dolanır, bu dille tutunur kendine, bu dille gider başkalarına. Salt konuşmalar sanki dilin insana en yakın katlarıdır. Bu konuşmalardaki sözcüklerin en alışılmış sözcükler, anlatımların en aşınmış anlatımlar olması da bundan. Gevezelerin çoğun işte bu ortamda kımıldandığına kuşkunuz olmasın. Ne var ki geveze dediğimiz yaratıklar, o büyük görevini örtemeyeceğimiz havadan sudan konuşmaları kötüye kullananlardır. Ama bilinmez, yalnızlığı en çok duydukları için böyle yapıyorlar belki. Gene de dile saygısızlıklarını hoş göstermez bu.

Eski Yunanlılar, dilini anlamadıklarına *barbar* diyorlarmış. Bense kimlere barbar diyorum biliyor musunuz,

salt konuşmanın hakkını vermeyenlere. Gevezeler öyle doğrusu; barbar onlar. Ama salt konuşmayı küçümseyenler de öyle; onlar da barbar bence.

Anlamın Çıkmazları

Yirminci yüzyılla başlayan çağın daha şimdiden birçok adları var. Bazılarına göre "Uzay Çağı" bizim çağımız; bazılarına göre "Atom Çağı" Kimi "Hız Çağındayız" diyor, kimi de "Teknik Çağı" içinde olduğumuzu söylüyor. Pek benimsenen bir yorum uyarınca bütün adların ortaklaşa yönü, madde varlığını bilme işinde yirminci yüzyılın gerçekleştirdiği çığıraçan başarıdır. Ne adlara, ne yorumun kendisine diyecek birşeyim yok benim. Atomu parçaladıktan sonra efsane tanrılarını yaya bırakan bir hızla uzayın içine dalan insanların çağdaşıyız biz. Bu yüzyılda çok şeyin başı da teknik. Ama yüzyılımız belirlenirken sık sık unutulan, unutulması ağrıma giden, benim duygularım kimseyi ilgilendirmezse onları biryana bırakalım, unutulması yüzyılı tanıyıp anlamayı engelleyen bir özelliği anmadan geçemeyeceğim burada. Bizim yüzyılımız anlam konusundaki incelemelerin öncesiz-benzersiz bir atılışla ortaya çıkıp geliştiği bir yüzyıldır. Öyle ki ben, çağ adlandırmayı sevenlerin Yirminci Yüzyılla başlayan çağa, yalnız başına değilse bile

hiç olmazsa başka adlar yanında, "Anlam Çağı" adını vermeleri gerektiğine inanıyorum. "Yirminci yüzyıl gibi anlamsız şeylerin olup bittiği bir yüzyıl var mı? Neden 'Anlam Çağı'? 'Anlamsızlıklar Çağındayız' biz" diyenler çıkabilir. Bir bakıma doğru da dedikleri. Şu var ki çağımızı "Anlam Çağı" diye belirlerken ben "anlam" sözcüğünü belli bir anlamda kullandım. "Anlam Çağı" ile "Anlamsızlıklar Çağı" aynı anlama gelmez ki. İsteğim, "anlamsız" denen şeyleri de katın, alabildiğine çeşitli ve karmaşık girdi-çıktısıyla "anlam" sözcüğünün yirminci yüzyılda ne büyük bir araştırma işlemine kavuşmuş olduğunu söylemekti.

Düşünen birçok çevrelerin onyıllardan beri başkavramı anlam. Bitki, hayvan, toplum, davranış – hangi varlık bölgesini deşerlerse deşsinler bilimadamları artık anlamlarla uğraşıyorlar. Filozofların da, bazan pek belirmese de, dönüp dolaşıp aydınlatmayı denediği temel soru "Anlamın anlamı nedir?" sorusudur. Anlama ilişkin bir başlık taşıyan yazılardan geçilmiyor heryanda. Gene de anlamın ne olduğunu çepeçevre bilmiyoruz dersem gerçeğe aykırı birşey demiş olmam. Ne de olsa Anlam Çağının başlangıçlarındayız biz. İçinden çıkılmaz güçlükler, acı yaşantılar, kıyasıya çatışmalar, dizi dizi yıkımlar ister istemez "anlam"ı deşmeye iteledi. Bu deşmelerden çıkan ışınım, usul usul yaşamamızın dokusuna yayılmakta. Tektek eylemlerimizde, kendimizi tanımada,

biraraya gelişimizde, çocuklarımızı yetiştirmede, başarılarımızı değerlendirmede "anlam"la hesaplaşma güngüne sevinilecek bir bilinç sağlıyor. Keşke çok eskiden böyle olaydı! Ama kimbilir, anlama ilişkin dikkatin oldukça gecikmesi kaçınılmaz birtakım nedenlerin sonucudur belki de. Şu da akla yakın: yeni yeni öğrendiğimize göre öylesine çetrefil bir kavram ki anlam kavramı, İsa'dan sonra Yirminci Yüzyıla değin gelip geçen nice yüzyıllar bu kavramın daha önce yoğunundan bir araştırmaya konu yapılması için sayıca yetmemiş olabilir.

Eskiden de tektük kimseler anlamın önemini sezmemiş değil. Yalnız onlar (bugün de onlar gibi düşünenler var ya) Anlamı insan-ötesi bir varlık, değişmez bir güç, bir bakıma tanrısal bir kaynak olarak tasarlıyorlardı. Örneğin "Güzelliğin Anlamı", "İyiliğin Anlamı", "Doğruluğun Anlamı" ile, bu sözcüklerden herbirinin kendisine aşkın birşeylerin; böylesine kuramcılara önderlik etmiş olan bir filozofun, Platon'un ünlü bir deyimiyle, "idea" çeşidinden birşeylerin varlığına inanıyorlardı. Dünyadaki tektek olayların, şeylerin, nesnelerin "anlamını" bu 'yukardaki' varlıkların önceliğine bağlıyor; "anlamları", örnek olan bu varlıklardan türetiyorlardı. Nitekim hep bu çerçevede "yaşamanın anlamı" deyince, ne ad verilirse verilsin, 'yukarının' etkimesini işe karıştırıyorlardı. Bugün de bazı gönülleri büyüleseler bile, böyle kimseler bence anlamı

olduğu yerden uzaklarda arıyorlardı. Bu yüzden onlara kulak veren insanların büyük çoğunluğu zaman zaman bunalımların içine saplanıp kaldı. İşte yüzyılımızın kesin sonuçlu başarısı, bazı inançları boşa çıkarmaktan yılmaksızın, anlamı asıl olduğu yerde aramaya koyulmasıdır.

Anlamın yeri dildir. Anlamla ilgili bütün görünümler dili koşul tutar. Sözlerim tuhaf kaçmayacaksa, anlamdan anlamlı olarak sözedebilmek için dil ortamında kımıldanmak gerekir diyeceğim. Özellikle dile ilişkin uğraşıların yüzyılımızda eriştiği vargılara borçluyuz bu gerekliliği. "Anlamın" aslında bir sözcük olduğunu; bu sözcüğün çeşitli "anlamlara" çekilebileceğini; genellikle dil yapıtlarına uygulanan yönteme başvurmadıkça bu anlamların incelenemeyeceğini; gelgelelim bu incelemelerin "anlam" sözcüğünde, herbirinin kendine özgü anlamları olan öbür sözcüklerden çok daha büyük güçlüklerle karşılaştığını öğrendik bu arada. Hattâ bu güçlüklerden öylesine ürküp şaşıranlar oldu ki, sözlüklerinden "anlam" sözcüğünü çıkarmaya kalkıştı bunlar. Gerçekten de "anlam" üzerinde durup düşünme işlerin sarpa sarmaya başladığına tanıktır. "Anlam" çok kez anlamanın zorlaştığı zaman bir ödev olarak belirir. Bu ödevi yerine getirirken de insanı bekleyen, anlama ilişkin kesinliklerden çok belirsizliklerdir. Bu böyle diye "anlam" sözcüğünden yüz çevirmemeliyiz ama.

Doğrusu ya, "anlam"ın anlaşılmasını çıkmaza sürenlerin başında çoğun yine dilciler, dilcilerden başka dilfilozofu adı verilen kimseler gelir. Hepsi de kötü bir alışkanlığın etkisiyle "anlam"ın anlamını tek bir anlam içine kapatmak isterler de ondan. Yalınlaştırma alışkanlığının kurbanıdırlar bence. Bilimde, sanatta, daha da başka birçok işte, ama her kez ayrı bir anlamda yalın konuşup yalını gerçekleştirmenin başarısını kimse küçümseyemez. Öyle diye de insanın nerde olursa olsun kendisini yalınlığa bırakıvermesi zararlı birşeydir ama. Nitekim "anlam"a eğilen yalıncılar "Anlam sözcüğünün anlamı şudur" çeşidinden bir saptamaya takılıp kalıyorlar, "Tek sözcük, tek anlam" ilkesi buyuruyor bunu. Ne var ki bu ilke, yalınlaştırma alışkanlığını duyuruyorsa da, dil gerçekliğine uygun düşmüyor. Ancak yapma-özel dillerde, örneğin matematiğin dilinde, ona ne kuşku gerektiği için uygulanır bu ilke. Genellikle dillerde başkadır durum; her sözcük birden çok anlama açıktır. Aynı şey, bir sözcük olarak "anlam" sözcüğü için de geçerlikte: anlam sözcüğünün birçok anlamları var. Anlamın anlamını tekleştirenlerin her kez birbirinden başka bir savla öne çıkmalarından da belli. Bağlamdan bağlama, kullanıştan kullanışa, ortamdan ortama ayrı bir anlama bürünüyor "anlam" sözcüğü. Hem öylesine çok ki bu anlamlar, saymakla bitmez dersem beni aşırılıkla suçlamayın. Üstelik bu anlamlar birbirlerinden kesince ayrılarak yan-

yana sıralanamazlar; yeryer çatak, çapraşık bir biçimde içiçe kaynaşmışlardır.

Gene de "anlam" sözcüğünün çeşitli kullanışlarını belirtmeyi deneyebiliriz. "Anlamın" çokanlamlılığı üzerinde somut bir izlenim elde edemeyiz yoksa. "Anlam" deyince çok kez bir sözcüğün 'gösterdiği' şeyler, sözcüğün dile getirdiği belli bir uzay-zaman bağlamı varlığı anlaşılır. "Masa" sözcüğünün anlamı, üstünde şu satırları yazdığım tahtadan yükseltidir. Başka bir kullanışta da, bir sözcüğün kaplamına o sözcüğün anlamı denir. Nerdeki ne zamanki olursa olsun "masa" diye adlandırdığım bireylerin tümü "masa"nın anlamıdır. Bazan da "anlamı" bir sözcüğün anımsattığı niteliklerin tümü olarak kavrarız. Yine masa örneğini gözönüne getirelim. "Masanın anlamı" "masa" deyince tasarladığımız ayaklı olma, ya da yüksekte olma, üstünde bir iş görmeye elverişli olma gibi nitelikler ve çağrışımlardır. Anlamın bir tanımı da, bir sözlükte rasgele bir sözcüğün karşısında okuduklarımızdır. Örneğin Türkçe sözlüklerden birini açıp "masa" sözcüğünün karşısındakileri okumakla "masa" sözcüğünün anlamını öğreniriz. "Anlam"a bir sözcükle gösterilen şeyin yararını, önemini de bildirmek için başvurulur. Masanın anlamı, masa dediğimiz aygıtın yazı yazmadan yemek yemeğe dek çeşitli işlerdeki kullanımını, belli amaçları gerçekleştirmede sağladığı aracılığı, belli bir değerler düzenindeki yerini bildirir.

Öylesine çetrefil bir düğüm ki şu "anlam" sözcüğü. Nerden baksanız bir dolanıklık. Çözmek istedikçe bir düğüm daha atıyorsunuz kendiniz. "Anlam"ı anlamak üzere giriştiğiniz her deneyişte yine anlamı işin içine katmak zorundasınız. "Anlam"ın yerine görevlendirilen her sözcüğün bu görevi yerine getirebilmesi için, "anlam"la arasındaki anlam-bağını, örtük de olsa açıklamalıdır. Anlama ilişkin tanımlar, betimlemeler, açıklamalar, "anlam" sözcüğünü kullanmaktan kaçınsanız da, yine "anlam"a yaklaşık anlamlı sözcükleri gerektirir. Şaşırtan bir döngü.

Sonra, "anlam"ın anlamca yayılış sınırlarını belirtecek ölçekten yoksunuz. "Anlamın" çeşitli anlamları arasında bir sıralama, seçme, takımlarda toplamaysa anlamın belirli bir anlamına göreli olduğundan çoğun yanıltır insanı. Bilimci ya da eğitimci kaygılarla yapılan sınıflamalar ancak belli bir doğruluğa hakkazanırlar. Bunlara salt bir doğruluk bağışlamak "anlam" sözcüğündeki anlam gerginliğini görmekten alıkoyar. Böyle olmasa bile sözcüğün kullanılışına yasak buyurmak demektir. Bu da çıkar yol mu? Kimse kimseyi anlamın anlamı üzerinde uzlaşmaya zorlamakla yetkili değildir. Anlambilimciler anlamda gerçekte olup biteni incelerler ama bu olup bitende pek birşey değiştiremezler. Sözlükçüler sözcüklerden önce değil sonra gelir. Filozoflarsa bazan kanıtlara dayanarak yeni yeni kullanışlar önerseler bile, bun-

ları zorla benimsetmeye yeltenince yaya kalırlar. "Anlam'ın şu, şu anlamlarda kullanılmasını yasak ediyorum" diyene gülüp geçmekten başka yapacak birşey yok.

"Anlam"daki tuhaf yönlerden biri de, bu sözcüğün hep başka sözcüklere götürmesidir. Anlamın anlamını günışığına çıkarmak için başvurulacak her örnek "anlam"-olmayan bir sözcüğün anlamına ilişkindir. Ben "anlam"dan "masa"ya geçtim, öyle rasgeldi de ondan, yoksa "su"ya dalar, "hava"ya da sıçrayabilirdim. Anlamı çepeçevre tanırken karşılaştığımız türlü türlü anlam görünümlerini, diyelim ki eşanlamlılığı, çokanlamlılığı, anlamca kaypaklığı, anlam değişmesini, anlam genişlemesini, anlam daralmasını, bileşik anlamlılığı, anlam boşalmalarını, anlam bayağılaşmalarını hep "anlam"dan başka sözcüklerdeki anlamların örnekliğiyle kavrayabiliriz. Hiçbir dil yapıtı anlamlardan koparılamaz. Dil, yalnız adlar değil önekler, sonekler, çekim katkıları gibi dilce ne varsa herşey anlamlardan, anlam bütünlerinden kurulur. Ne diye söylememeyim, "anlam"dan sözeden aykırı sözetmeyi göze almalıdır; "anlam" sözcüğünün anlamı, bir bakıma, dildeki bütün sözcüklerin anlamlarınca bir çeşitliliğin içine örülmüştür. Anlamın anlamıyla başa çıkmak için tüm gerçekliğinde dili izlemek gerekir.

Şimdi de başka çıkmazdayız desenize. Anlamdan başka anlamsız diye birşey var; dil, "anlam" kadar

"anlamsız"ın ortamı. "Anlamsız"a "anlam"ın hemen yanıbaşında yeralan, anlamın yokluğunu bildirmek üzere "anlam"dan yapılmış bir sözcük deyip geçemeyiz. Nerde anlamı olan bir dil yapıtı görünüyorsa, o yapıtı anlamlı kılan şey, orda görünmeyen birşeydir, orda görünmeyen anlamsızlıktır. İşte bu görünmeyenin orda gerçekten varolup olmadığı üzerinde çoğun kesininden birşey söylenemez. En anlamlı diye bilinen bir dil yapıtı, bir önerme, bir dize, bakarsınız, anlamı olmayan bir ses yığını oluvermiş. Tersi de olabilir, anlamsız yapıtlar da anlamı olan yapıtlara dönüşüverirler. Bence insan yaşamasının en önemli olaylarındandır bunlar. Hem kişisel hem toplumsal etkileri bakımından böyledir. "Anlamsızlık" nedir acaba? Bir dil yapıtına anlamsız demek ne demektir? Anlamlı ile anlamsız arasındaki ilişki nasıl bir ilişkidir?

Önce şunu belirtmeliyiz: Anlamsız bir dil yapıtı salt söylediği bakımından yanlış olduğu için "anlamsız" diye damgalanamaz. Yanlışlık gerçeklikle uyuşmamaksa, "Hava demirden ağırdır" önermesi, yanlış olmasına yanlış ama anlamsız değil. Doğruluğu gerçeklikle uyuşma diye tanımlarsak, "doğru" bir önerme anlamlı olmak zorundadır. Bununla birlikte anlamlı olma doğru olmaya yetmez. Bir de ne doğru olan ne de yanlış olan önermeler var. Öyle ki, herkesçe benimsenen ölçeklerin eksikliği yüzünden, doğru ya da yanlış olup olmadıklarını

belirtemeyiz bunların, hattâ bazan hiçbirzaman belirtemeyeceğimizi de biliriz. İşte size "Yaşamanın özü kötülüktür" – isterseniz, "Yaşamanın özü iyiliktir" önermeleri. Anlamlı mı bu iki önermenin herbiri, anlamsız mı yoksa? Birimiz "anlamsız" dese, öbürümüz "anlamlı" diyecektir. Şöyle de düşünebiliriz: Bu önermelerden herbiri, bunların ortaya çıktığı durumlara göre değişik bir kılığa bürünür. Bağlamın, söyleyenin, etkileyişin, dinleyenin, – bu etmenlerden herbirinin açısından kimi "anlamlı" kimi "anlamsız" belirlenimlerden birine elverişlidir. Anlamlı ile anlamsızı bu ayıramayış herkesin sık sık başına gelen olaylardandır

Böylece "anlamsız" sözcüğü, bu arada bu sözcükle eşanlamda kullanılan "saçma" "deli saçması" "abuk sabuk konuşma" deyimleri, anlamları bakımından, "anlamlı" sözcüğünden daha az karmaşık olmayan bir çeşitlilikte dağılır. Anlamsızlık anlamın bir durumudur. Bir dil yapıtına "anlamsız" dedirten nedenler türlü türlüdür. Anlamlı ile anlamsız arasındaki ilişki bir karşıtlık ilişkisi olmaktan çok bir koparılmazlık, bir birlikte oluştur.

Ya mantık? Mantığa söz yok mu hiç? "Anlamlı dil yapıtları mantıklıdır, anlamsız dil yapıtları, mantıksız oldukları için anlamsızdır" diye bir açıklamaya da rastlayabiliriz. Ama bence herşeyi açıklayamaz bu. Mantık zaten anlam demektir. Eski Yunanlıların "mantık" ile

"anlamı" hep aynı *logos* sözcüğünde kavramaları derinliğine bir görüşün ürünüdür. Anlam mantık; öyle ama dil de mantık. "Anlam", "mantık", "dil" özdeştirler. Her dil bir mantık, her mantık bir anlam ortamıdır. Çelişik deyimlere "mantıksız" damgasını basmak, mantığı dar anlamında kullanmanın sonucudur. Ben de burda mantıktan sözederken ne biçimsel usavurma kurallarından, ne de mantık biliminden sözediyorum. "Ölmek yaşamaktır" tümcesine bir göz atın. Çelişiktir çelişik olmasına, tutarsızdır; bu yüzden de mantıksız olsun. Salt anlamsız mıdır? Değil. Birçok insana "Ölmek yaşamaktır" "mantıksızlığı" kadar anlamlı gelen bir söz olamaz. Mantıklılık, mantıksızlık dilin yaygınlığınca yayılır. Her dil düpedüz bir mantık alanıdır. Bir dildeki her yapıt, her deyim de o dilin bir kuruluşuyla mantıklı ve anlamlıdır; değilse, mantıksız ve anlamsızdır Dil kuralları, dile özgü anlam ile mantığın belirleyicileridir. Kuralların çiğnendiği yerde dilin sözü olamayacağına göre, dilce anlamın-anlamsızın, mantıklının-mantıksızın da sözü olamaz. Dilde kurallarsa öylesine değişken, öylesine esnektir ki.

Hoşgörmeden yana dile baskın ne var? Sanıldığından çok şeye yeri olan bir uzay dil. Alabildiğine geniş. Ortamında görünebilen herşeye açık. Her yapıtına, kendi çevresi içinde ortaya çıktığına göre, anlamlı olma şansı tanıyor. Yalnız ortamından koparılan, bütün kullanış ili-

neklerinden soyutlanan bir sözcük ne anlamlı ne anlamsızdır. Onun bir 'sözcük' olduğunu bile söyleyemeyiz. "Anlam"dan, ya da "anlamsız"dan anlamlı olarak sözedebilmek için gereken birden fazla sözcük, sözcükler arasındaki bağ, bağlam – dildir. Tektek sözcükler anlamlı ya da anlamsız olmalarını ancak dil *içinde* varoluşlarına borçludurlar. Sözcüklerin bağlanıp birleşmelerine gelince, bu birleşmelere "anlamlı" ya da "anlamsız" derken kimse hoşgörürlüğü elden bırakanlar kadar yanılmaz. Rasgele de dizseniz sözcükleri yanyana da, çok kez anlamlı bütünler yarattığınızı görüp şaşarsınız. "Üçün kare kökü inledi dün gece diş ağrısından" söz yanyanalığında bile, bazıları bir dize havası, tuhaf bir anlam parıltısı sezebilir. Kuşkusuz anlamsız söz birlikleri bakımından da bol olanakların kaynağıdır her dil. Yalnız ilk bakışta akla aykırı gelse de, şaşırtsa, şaşkına da döndürse insanı, dil kurallarından ayrılmadıkça dilce kuruluşların çoğu birşey söyler, anlamlıdır.

Güçlükler de burdan doğuyor ya. Sözcükleri kurallara göre düzenlemek anlamı güven altına almaya yeter çok kez. Ama dil yapıtındaki böylesine bir "anlam" sık sık rastlanan tartışmaları önleyemez. Aslında kuralların kendisi sayı, gelişme, sıralanış ve uygulanış bakımından çeşitli, hattâ birbirine karşıt yorumlara yolaçar. Kural, dil işlerinde, bir gereklilik üzerindeki uzlaşımla pekişse bile, uzlaşımların herzaman kesin olduğu söylenemez.

Gene de her dilde iyice belirtilebilen bazı kuralların olduğunu kim yadsıyabilir? Sözcüksüz nasıl bir konuşma dili olmazsa, kuralsız da olmaz. Biraz önce tartışma derken ben daha da içinden çıkılmaz bir güçlüğe dikkati çekmek istiyordum. Kuralları belirtip uygulamamıza karşın gene de dilde bir yapıtın anlamlı olup olmadığını çok yerde kolay kolay kestirip atamayız. Bu da anlamlı ile anlamsızı belirtmedeki son yetkinin dilden dilin ötesine taştığını belgelemez mi? Gerçekten de dilin gerisindeki temeli, dili kullanan insanı hiçbirzaman gözden yitirmek doğru değildir. Anlam kullanıştadır ama bu kullanış insana bağlı bir kullanıştır. Kendi başına dil, – böyle şey olur mu hiç? Anlam, anlam-veren insanın dilde başardığıdır. Kurala uygun da olsa dil yapıtlarına "anlamsız" damgasını basarken tüm görevleriyle dilin en temelden insan varlığının buyruğunda olduğunu unutmayalım. Çok işte olduğu gibi anlamlıyla anlamsızın efendisi de insanın kendisinden başka birşey değildir. Binbir etkinin ortasında varlığını ayakta tutmaya çalışıp didinirken, dilini kullanaraktan seçen, karar veren, türdaşlarıyla çatışan, anlaşan hep insandır.

İnsan herşeyin ölçüsüdür demiyorum. Yürürlükteki kuralları çiğneyen dil yapıtlarını kimse anlamlı kılamaz. Böylesi dilce saçma, hepten saçmadır. Binbir dereden getirilen suya karşın anlamlı birşey yetişmez orda. Dilce saçma, birşey söylemediği gibi hiçbirşey de söyleyemez.

Kuralca, biçimce, yapılışça aykırılık göstermeyen dil ürünleriyse söyledikleri bakımından insanın anlamca değerlendirici gücüne bağlıdırlar. Delinin söz kargaşasında bilgelik arayan boşuna zaman yitirir. 'Deli' denenlerin de ağzından çıksa, düzenli dil yapıtları, daha salt bundan ötürü anlamlı oluşlarıyla birliktedirler. Ancak bu anlamlı oluşu şöyle ya da böyle belirlemek, insanın, dildışı etkilerin nerdeyse sonsuz zenginliği içindeki seçmesine dayanır. Bireysel, toplumsal, tarihsel etmenler anlam-verişin ayarıdır.

Bu açıdan bakınca, "anlam" kavramının hiçbirzaman günümüzdeki kadar genişlediği görülmemiştir. Bundan ötürü, önceki yüzyıllarla karşılaştırıldıkta, 'anlamsızlık' kol geziyor bizim yüzyılımızda. Güzel yazındaki verimlere şöyle bir gözatın. Her alanda koca bir ordu. Birkaç ünlü adla yetinebiliriz ama. İşte Mallarmé, Joyce, Kafka, Camus, Eliot, Pound, Beckett, Ionesco, Adamov... Hepsi de vargücüyle anlamın sınırlarını zorladı. Çoğu 'saçmalarında' bir anlam barınıyor. Bilginlerin, filozofların yanıbaşında "Anlam Çağı"nın öncüleri onlar.

Babil Kulesi

Geçenlerde bir haber ilişti gözüme: ünlü Babil Kulesi onarılacakmış. Pek yakında kulenin parlak geçmişine yakışan bir tasarı hazırlanacak; bu iş biter bitmez de yapıya başlanacakmış. Yeryüzünün görüp göreceği en büyük, en yararlı yapı olacakmış bu. Ondan, haberde, bütün ulusların elele vermesi, paraca olsun emekçe olsun hiçbir yardımı esirgememesi isteniyordu. Haberin sonuna, dörtbiryandan yağacak olan bağışları karşılamak üzere, her bellibaşlı kentin en tanınmış bankasındaki bir hesap numarası eklenmişti. Haberi basan gazetenin ağırbaşlılığına güvenim olmasaydı, ilkin, bir şakayla, bilemedin ustaca düzenlenmiş bir dolandırıcılıkla karşı karşıyayım sanacaktım. Ama sonradan düşündüm, belki de doğruydu haber. Hem neden olmasın? Babil'de bir kule! Daha bitmeden, her kara parçasından akın akın koşan gezginlerle dolup taşar belki de. Başta lokantacılar, yabancı dil bilen gezgin kılavuzlarına gün doğdu demektir.

Eskiden, çok eskiden bir Babil Kulesi var mıydı, yok muydu? Kazınca bazı kalıntılar bulunsa da, bunların o ünlü Babil Kulesiyle bir ilişiği olduğunu hiçbirzaman kanıtlayamayacağız gibi geliyor bana, *Tevrat*'ın yazdıkları doğru olabilir. *Tevrat*'a göre: bir zamanlar yeryüzünün bütün insanları birlik içindeydiler, çünkü birtek dil konuşuyorlardı. Günün birinde de bu insanlar "Hadi Babil'de tepesi göğe varan bir kule yapalım" dediler. Aşağılarda olup biteni görmeye gelen Tanrı, "Bak, halk bir, hepsinin de tek bir dili var" diye düşünüp halkın, dilce birleştiği için tasarladığını gerçekleştireceğinden kuşkuya düşmedi. Öyleyse, "Dillerini karıştırayım da birbirlerinin ne dediğini anlamasınlar" dedi. Dediğini yaptı. İnsanlar dörtbiryana saçıldı. Kule de yarıda kaldı.

Doğrudur belki bütün bunlar. Gene de anlatılanların geçmişteki belli bir gerçekliği yansıttığını söyleyemeyiz. Tanrı yeryüzüne inmiş midir? Tepesi göğü delen bir kule yapmak Tanrıyı öfkelendirir mi? İnsanların konuştuğu çeşit çeşit diller birtek dilden mi çıkar? Bu soruları yanıtsız bırakmak, yanıtlandırmaktan daha yerinde olur sanıyorum. Ne var ki istediğiniz kadar evirip çevirin, Babil efsanesinin o örtülemeyen değeri yine de benimsetiyor kendini. Bu çok sevdiğim efsanede doğru yön, insanoğlundaki en içten özlemlerden birini açığa çıkarmasıdır. Anlaşma: işte insanın tutkuyla dilediği. Babil'den günümüze dek anlaşmayı özleyip durmuşuz biz insanlar. An-

laşmaya cennet gözüyle bakmışız hep. Bu cenneti sağlayan şeyin, herkesin konuştuğu tek bir dil olduğuna inanmışız. Dillerin çeşitliliği ayrılıktır. Başka başka dilleri konuşmak kargaşalığa yolaçar. Dilde birlik en sağlam güçtür. Dilleri birleştikten sonra Tanrıya bile meydan okuyabilir insan.

Kargaşadan yana olanlar yok mu? Var. Çok kez unutmak istesek bile kargaşaya da eğilimlidir insan. Bazan kargaşada rahat ettiği olur. Gelgelelim çoğun uyumda, uyuşmada, anlaşmadadır insanın gönlü. Konuşmadan başka anlaşma aracı yok mu? Var, var ama, dili dönüp dolaşıp anlaşma aracı diye tanımlamaz mıyız? İnsanları birbirine bağlayan çeşit çeşit dillerden en çok kullandığımız, en çok belbağladığımız dil de, kuşkusuzca söylüyorum, konuşulan dildir. Bakın böylesine bir dilimiz olmasaydı, nasıl anlaşacaktık şimdi? Gerçi anlatmak istediklerimi tam olarak anlatamıyormuşum gibi geliyor bana. Ne yalan söyleyeyim, dil yüzünden, tuhaf bir yetersizliğe bürünüyor hep dediklerim. Eksiklik yalnızca dilde mi ya? Bende de. Dile getirdiğimden *fazlası* bir kuruntu olabilir. Kesince bildiğim şu: kendini bildi bileli anlaşmaya yönelmiştir insanoğlu. Bu yönelişin de, ancak herkes aynı dili konuştuğunda amacına erişebileceğine inanmış. Nice nice yüzyıllar boyunca bilginler, devlet adamları, peygamberler, sanatçılar yeryüzünü kaplayan bir dilbirliğinin özlemiyle yanmışlar. Bu yolda

çalışmışlar, çabalamışlar. İsa'dan binyıllar öncesi Babil' de yapılırken yarıda kaldığı söylenen kuleden daha iri yapılar dikebilmişler sonunda. Bruegel'in, bir resimde bile, büyüklüğüyle çağdaşlarını şaşırtan sekiz-dokuz katlı Babil Kulesi yirminci yüzyılın gökdelenleri yanında nedir? Gel gör ki dilde bir türlü birlik sağlanamamış. Dilce ayrılığımız günümüzde herzamankinden daha belirgin, çok kimseye göre daha üzücü. Ne dersiniz, geçenlerde gözüme ilişen haber her dilde başka bir adı olan bir Yeryüzü Dilbirliği Derneğinin, amacına erişebilmek için başvurduğu örtük bir yardım duyurusu olmasın?

Sanki ne diye tek dil? Çok kimse yüzünü asacak. Bütün insanlara ortak bir dilin gerekliliğinden kuşku duyuşuma şaşıp kalacaklar. Herkesin kendisini herkesten ilerde görmeye alışmış olduğu bir çağda, geride bırakılmaktan tat duyan biri daha belli oldu demektir. Ama ben sorumu belli bir görüşü savunmak için sormuyorum ki. Tek dil isteğinin nasıl temellendirilebileceğini araştırıyorum. En ilkin tekdilciler sevinmeli buna.

Yerden göğe hakkı var hepsinin. Tek bir dili özlemeden edemiyor insan. Hele günümüzde. Türlü türlü gereksemeler, kimi bunlardan çıkan kimi bunları doğuran sözün tam anlamında başdöndürücü birçok ulaşım araçları, başka başka dilleri konuşan insan öbekleri arasındaki alışverişin durmadan artmasına yolaçıyor. Çeşit-

lenme bakımından olduğu kadar yoğunlaşma bakımından da bir artış bu. Hiç olmazsa bir yabancı dil öğrenmek, çok kişi için kaçınılmaz bir yük artık. Yabancı dil öğrenimi gibi epey zaman yutan bir uğraşı da az bulunur hani. Gerçi istasyonlar, iskeleler, köşebaşı sucuları 3 ayda İngilizce, 6 haftada Almanca öğreten çekici kapaklı kitaplarla dolup taşıyor. Ama kimsenin evinde rastlamış değilim ben bu çok satıldığını bildiğim kitaplara. Yazarlarından sonra kâğıt sepetlerini zengin etmekten öte bir yararları dokunmuyor olmalı. Gerçi öğrenme psikolojisi yeni yeni yöntemlerle yükü alabildiğine hafifletiyor. Ne var ki dil öğrenilmesi kolaylaştıkça, dilce öğrenilmesi gerekenler de artıyor. Birkaç dile bulaştığım için kendimden biliyorum. Sözlükler arasında geçen güzelim zamanıma az mı acımışımdır. Yabancı dil öğreneceğime başka şey yapabilirdim diye düşünmüş, üzülmüşümdür.

Katıldığım uluslararası biriki bilim toplantısında bilginlerin en çok yakındığı konulardan biriydi dil çeşitliliği. Yabancı dil duvarı yüzünden öylesine bölünüyor, öylesine bölük-pörçük kalıyor ki bilim araştırmaları. Dil ayrılığını politikada da işleri en çok sarpa sardıran etmenlerden biri diye saymaya eğilimliyim. Birbirinin diline yabancı olan halk öbeklerinin sevgilerinde de birbirlerini yanlış anladıkları, birazcık olsun tarih okumuş olanların gözünden kaçmamıştır. Geçmişe ne gidelim. Birleşmiş Uluslarda hergün olup bitenlere şöyle bir ku-

lak kabartınca, doğrusu ürperiyor insan: Falanca temsilcinin bir sözü yüzünden yine birbirine girmiş uluslar. Birtek sözle ortalık karışıvermiş. Bir sözcük uluslar arasındaki gerginliği artırmış yine. Artırır ya. Ama dikkat. Gerginliğin çok kez sorumlusu ya sözü çeviren aracı, ya da aradaki çevirişinin varlığını unutanlardır. Dillerin çeşit çeşit oluşu, ozanların da az mı yüreğini karartır. Yapıtlarının diline yabancı olanlara erişemeyecektir söyledikleri. Onları başka dillerin insanlarına götüren çeviriciler, ne kerte yetkin olurlarsa olsunlar, onlarda, yaratanın bir noktacığının bile başka türlü görünmesine kıyamadığı yapıtlarda değiştirmedik birşey korlar mı ki?

Öyle, öyle ama bilimin ilerlemesi, barışın sağlanması, yazarın okura açık olması, – bunların hepsi dillerin çokluğu bire indirilir indirilmez gerçekleşecek mi diye sormaktan alamıyor yine de insan kendini. Korkusuzca diyebilirim ki dilbirliğiyle başarılabilecek şeyler değil bunlar. Çünkü bilgin de, barışsever de, yazar da özlediklerine giden yolda 'engel' olarak yalnızca dil çokluğu bulmaz ki. Sözünü ettiğim uğraşılardan herbirinin kendi alanında amaca varmasına hizmet eden değişik etmenlerden ancak birtekidir dilbirliği.

Böyle olmasaydı, eskidenberi yeryüzündeki bilginler ayrı ayrı dilleri konuştuklarına göre, bugünedek bilimlerin hiç mi hiç ilerlememesi gerekecekti. Yok, dilde birlik istemek bu ilerlemeyi daha da artırmak içinse, çelişik bir

yanı olmadığı apaçık bu isteğin. Ancak, dil-birliği ülküsünün gerçekleşmesi, bilimlerde, dil çokluğu zamanındakine gerçekten de üstün bir ilerleyişi birlikte getirmeyebilir. Hattâ, tam tersine, dilde birliğin ortaya çıkmasıyla bozulan ilerleme dengesi, dilden başka etmenlerin ilerleyiciliğini de köstekleyerek hepsinde değilse bile bazı bilimlerde ilerlemenin hızını kesebilir. Örneğin hukuk sözcüklerini alın. Birçok ulusal dillerin hukuk kavramlarına kattığı ayrım derinliklerinden yoksun bir hukuk dili, bazı işlerde anlaşma bakımından sağladığı kolaylığa karşın, bilim olarak hukuğun dil çokluğundaki ilerleyişini aratmaz olur mu hiç? Matematik yapılı fizik bilimlerine gelince, bu bilimlerdeki dilbirliğinin konuşma dilinin ötesindeki teknik bir dil olduğu; bu birliğin de yalnızca belli bilimlerde, demek ki sınırlı bilim konuları için bir geçerliği olduğu hiçbir tartışmaya yervermeyecek biçimde apaçık sanıyorum.

Yeryüzü barışını da yalnızca dilbirliğine dayatmak, gelmiş geçmiş savaşları yalnızca dil çokluğundan türetmenin bir sonucu. Barış-savaş durumlarını böylesine yalınlaştırmaksa, bu görünümlerin gerçekteki karmaşık yapılışını alabildiğine bozup çarpıtmaktan başka birşey değildir. Ona ne kuşku, anlaşmak için çok kez aynı dili konuşmalı. Dilbirliği, anlaşamamak yüzünden doğabilecek ayrılıkların karşılıklı düşmanlıkları giderebileceği bir ortaklık tabanıdır. Birbirlerine karşı tutumları ne olursa

olsun, aynı dili konuşanlar, salt bundan ötürü, varoluşlarında, dışına çıkamayacakları tek bir yerdedirler. Ne var ki dilde birleşme barışın biricik dayangacı değildir. Anlaşamamanın, dilce anlaşamamanın yolaçtığı savaşların sayısı, birbirinin ne istediğini iyice anlayanların başlatıp sürdürdüğü savaşların yanında gülünç denecek kadar azdır. Barışı dilde birlikten üretmeye kalkışanların (gerçekten öyleyseler) barışseverliklerinde eksik-güdük bir yönün olduğunu sanmak, açıkça, yaraşık kaçmaz. Gene de besbelli: barışla dilbirliği arasındaki sözümona içerme bağı, barış umudunu, insanın, bir türlü değiştiremediği birçok etmenden, aklıyla en çok değiştirebileceğini sandığı birtek etmene dayatıp boşa çıkarmaktan kurtarmak dileğiyle giriştiği yararlı, ama ne gizlemeli, yetersiz bir denemedir.

Yazarların da dil çokluğundan ötürü üzülmesini yetersiz buluyorum doğrusu bazan. Onlar da var ya, ama ben, yazdıklarının bütün yeryüzüne açık olması şöyle dursun, yazdıklarını kimse okuyup işitmese çok daha iyi olur diye tanıdığım 'yazarları' gözönüne getirip söylemiyorum bunu. Bir yazarın, bütün öbür yazarlarla birlikte, yeryüzünde birbaştan birbaşa konuşulan ortaklaşa bir dilde yaratması, yapıtın salt sanat değerine birşey katmaz ki. Eskimo dilinde iyi söylenmiş bir şiir İngilizcedeki iyi bir şiirden, şiir olarak daha mı az iyidir? Bir ozanı, bir yazarı doğrudan doğruya en çok ilgilendiren

de, düpedüz söylemesi, kendisini kendisinin olan bir dilde dışlaştırması, yapıtında başarabildiği değerdir. Bir yazar kuşku yok ki (başka türlü olduğu varsa da doğal olan budur) ortaya koyduğundan elden geldiğince çok sayıda insanın payalmasına sevinir. Yalnız, herkesin konuştuğu dilde ortaya konan bir yapıtın salt bu yüzden herkeslere açık olduğunu sanmak çocuksu bir sanıya belbağlamaktır. Bütün İngilizler Joyce'un *Ulysses*'ini okuyor mu ki, bütün yeryüzü İngilizce konuştuğunda *Ulysses*'in okuru olmayan kimsenin kalmayacağını düşünebilelim. Çevirilere gelince, bir dildeki yapıtın çevirileri o yapıtın kendisi değildir artık; o yapıttan başka birşeydir bunların hepsi. Çeviri değiştirir. Ama her başarılı sanat çevirisinin sanat dünyasına yeni bir sanat yapıtı kazandırdığı da apaçık ortada. Buysa, hem yazarların, hem de okurların bayram edeceği bir olaydır. Eckermann'a anlatmış Goethe: *Faust*'unun ilk bölümünü onyıllar boyunca bir kez bile açıp da okumamış Almancasından, Fransızca çeviriyi Almancasına bir bakıma yeğtutuyormuş. Kendi yapıtına, yer yer yanlışları da olsa, Nerval'in yeni bir hava, başkaca canlı bir soluk getirdiğine inanıyormuş. Doğru, değil mi?

Dediklerimin gerçekliği bozmadığına güvenim var. Ama böyle diye, yeryüzündeki bütün insanların tek bir dili konuşmasına yararsız, hattâ, zararlı birşey gözüyle bakmayı aklımdan geçirmiyorum. Tek bir konuşma di-

linin insanlar arasında sağlayacağı dayanışmanın yararını, yararlarını görmemek, hele bunu zararlı saymak, genellikle dilin başarısını yadsımaktır. Ne var ki, dil tekliğinin, insanlara, dil çokluğundan her bakıma daha yararlı olduğunu söylemek sağlam bir temele dayanmıyor bence. Dil çokluğunu ne yapıp yapıp ortadan kaldırmayı amaç edinenlerin de düşüncesini paylaşmakta çabuklukla davranamıyorum onun için. Belirli bir dil yorumu, köklü bir inanç, apaçık bir doğru beni çekimser kılan.

Dile yalnızca bir anlaşma aracıymış gibi bakamıyorum. Her anlaşma aracı dil olmasına dildir ama, her dilin varoluşu araçlığında başlayıp bitmez bence. Araç-olma dil varlığına ilişkinse de, araçlıkta tükenmez bu varlık. Dil yalnızca insanı insana yaklaştıran, insanları değişik yönleriyle birbirlerine bağlayan bir yol değildir. Dil, insanın tüm evrenle *karşılaşmasıdır* Tektek gerçekler, nesneler, durumlar, olaylar, kullanışlar, olanaklar hep bu karşılaşmada kendini açığa vurur. Adlandırarak evreni biçimler, düzenler, dilce yeniden kurar dil. Evren dile *getirdiği* kılıkta vardır insan için. Böylece dil, evreni insana *açar,* insanın evrenin *içine* sokulabilmesini gerçekleştirir. İnsanın her çevrildiği şeyle bağ kurması, ne çeşitten olursa olsun yaşantılarına konu olabilen birşeyle bağ kurması dilin başarısıdır. İşte bu başarı dilin salt anlaşmadan *fazla* birşey olduğunu tanıtlar. Aslını ararsa-

nız, dille anlaşmanın kaynağı da, bir bakıma, bu fazlalıktadır. Anlaşabilmek için, çok kez, anlaşmaya sunulan bir şöyle ya da böyle-oluşun dile ulaştırılmış olması gerek.

İnancıma göre *her* dil ***belli bir*** karşılaşmanın olup bittiği ortamdır. Ondan, bu karşılaşma her dilde başkadır. Her dil evreni kendince dile getirir. Her dilin evreni dilce biçimleyişi öbürününkinden ayrıdır. Evren her dilde o dilce yansır. Deveye ilişkin binbir durumu belirtebilen Arapçanın evreni yoğuruşu ile bu belirmelere yer vermeyen Almancanın evreni yoğuruşu birbiriyle özdeş değildir. Her dil tektek sözcüklerinin söylenişi ve öbeklenme kuralları bakımından, birçok andırmalara, dolayısıyla çevrilme olanaklarına karşın yalnız o dile özgü, biricik bir insan-evren karşılaşmasının sonucudur. Babil Kulesi onarıcılarının çoğun göremediği, görse bile önemsemediği, önemsediği olsa bile unutmak istediği, ama aslında unutmaması gereken bir dil gerçekliği bu bence.

Bu gerçekliğin nedenini bilmiyorum. Tanrıca öngörüden mi, insandaki dile getirme yetisinin sınırlı olmasından mı, varolan şeylerin menevişli kuruluşundan mı ileri geliyor, kesin birşey diyemeyeceğim. Bu konudaki demelerin kesinliği de olmaz bana kalırsa. Çok işte ne yapıyorsak onu yapıp, burda da gerçekliği belirlemekle yetinebiliriz. Bu gerçeklikse dil çokluğunun insan için

bir yıkım olmadığını apaçık ortaya koyar. Tekdilcilerin karşıt savı ayakta tutmak üzere başvurduğu dayanaklar gerçekliğe uymuyor. Belki de bu, yanıltıcı bir düşünme alışkanlığından; onların, dil işlerinde çokluğu kargaşa ile, çokluğu eksiklikle birtutmalarından ötürüdür. Ancak bu böyle diye dil çokluğunu değişmez bir alınyazısı olarak benimseyelim demiyorum. İnsanoğlu birçok yaşama alanında alınyazısını kendi eliyle yazar. Nitekim bazı amaçlarını gerçekleştirmek için, aklını kullanarak insan, kendine yeni yeni diller bulup yaratmıştır. Gerek matematik bilimlerin, gerekse son yüzyıl mantığının dili hep böyle dillerdir. Bilimlere uzanmayalım, bayrakla konuşma, telgrafla konuşma da hep insanın bulup kurduğu dillerle olur. Ne var ki değişik ulusların ortaklaşa konuştuğu birtek dili koyma işini, insanlara kaçınılmaz bir ödev olarak buyurmak gelmiyor doğrusu içimden. Kendim seve seve yapmaya başlamadığım birşeyi ne diye başkalarına buyurayım?

Ödev güç diye, birçok ünlü denemelere karşın bugüne dek başarısız kaldı diye yüreksizlendiremiyorum kendimi. Çok şeyi salt güç olduğu için değilse bile, güç olanı severim. Bacon'lardan, Descartes'lardan, Leibniz'lerden beri ne büyük kafalar çalışıp çabalamış dilbirliği uğrunda! Tam söyleyemeyeceğim ama, şu son üçdört yüzyıl boyunca önerilen dünya dillerinin sayısı bini buldu sanıyorum. İdo, Veltparl, Volapük, Ro, Gloro,

Monling çeşidinden bir sürü (ne bitki ne de böcek adı bunlar) parlak uyduruk. Hele Esperanto. O da bir Umut dili. İnce bir mantığı, kolayca bir yazımı var; birkaç milyon insan Esperanto biliyor bugün; yüzlerce gazete, dergi Esperanto diliyle çıkıyor. Öyle ama, öbürleri gibi Esperanto da amaca erişmiş değil. Tektek ulusal diller baskın çıkıyor düzme dillere. Şu da tuhaf şey: Esperanto yaygınlaştıkça yeni yeni ağızlara bölünüyormuş. Esperanto delisi bir dostum var, o söylediydi: Orta Avrupa'nın Esperantosu, Asya'daki Esperantodan gittikçe ayrılıyormuş.

Hiçten yeni bir dil kuracağız da ne olacak? Uluslardan birinin dilini benimseyelim diyenler de var. O zaman da hangi dilin benimseneceği çözülmez bir soru. Her ulus kendi dilini öneriyor. Hepsinin de hakkı var. Çünkü belli bir insan-evren karşılaşması olarak her dilin öbürlerinden ayrılan, dolayısıyla da yalnızca o dilin olan, öbür dillerde öylecene bulunmayan birçok başarıları yok mu? İşte ondan 'yaşayan', konuşulan hangi dilin üstünlükleri bakımından seçilmeye değdiğini, – bilimce çözemiyoruz bu soruyu. Diyelim ki bilimsel tanıtlamalardan vazgeçtik. O zaman da binbir pratik kaygı karışacak işin içine. İngilizceyi çok konuşan var ama, Çince konuşanları ne yapacağız? Öbür dillerden kolaymış İngilizce. Hangilerinden? Dilin zoru olur mu? Ya da: kolay dil diye birşey var mı? İngilizce dillerin en zenginiymiş.

Yoksul mu öbür diller? İngilizce kültür diliymiş. Gerçekten öyle. Öyle ama İspanyolca öyle değil mi? Fransızca konuşanlar ne diyecek peki? Ya Almanlar? İtalyanlar? Portekizliler? Ya Ruslar?

Ne yalan söyleyeyim, çoğumuzun gönlü ister istemez İngilizceye akıyor. Bugünkü günde İngilizcesiz olmuyor çok iş. İngilizceyle donandı mı, dünyanın heryerinde demeyeceğim ama, çok yerde sıkıntısızca kımıldanabiliyor insan. İtekaka doğrudan doğruya İngilizce düşünüp yazdığım yazılar varsa da İngilizceyi gönlümce bilmiyorum, bu gidişle pek iyi bileceğim gün de gelmeyecek galiba. Hoş, anadilimizin bile efendisi olamadığımıza göre, kim yabancı bir dili tam bildiğini ileri sürebilir? Ama İngilizceyi öğrenirken akla karayı seçmiş değilim. İngilizcenin, kültür yapıtlarının boy attığı en verimli dil ortamlarından biri olduğundan kim kuşkuya düşebilir? *Oh, yes, yes.* Öyle ama insanların Fransızcayı da, küçüklüğümden beri konuşmaya özendiğim Fransızcayı da yitirmesine katlanamam hiçbirzaman. Fransızcasız yaşanır mı? Biliyorum yaşanır. *Mais oui, oui.* Öyle ama yaşamak kadar, belki de daha çok, nasıl yaşadığımız önemli bence. Sonra sonra bulaştığım Almancasız da edemeyiz. Almancaya paydos. Almancaya *Schluss,* – olacak şey mi bu yoksulluk?

Herkes kendi dilini benimsetmeye kalkışınca, amaç barışların en barışçası da olsa, savaşların en korkuncunu

göze almalı. Dışarıyla bağlarında, yemesinde, içmesinde, her ulus öbürüne kimbilir ne etkiler edecek? Bugün bazı bölgelerde çekine çekine olup biten bile ürkütüyor beni. Öz dillerini konuşup kullanmada, geliştirip işlemede özgür olmalı uluslar. Dil işlerinde imparatorluk ardında koşmak yüz kızartıcıdır.

Tutkularımıza, çıkarlarımıza, alışkanlıklarımıza söz geçiremiyoruz diye, 'ölü' denen dillerden birine mi başvuralım öyleyse? Seçme çokluğunda şaşırıp kalmamak elde değil hani. Eski Yunanca mı olsun? Yok, olmaz. Platon'un dilini ne yapsın Eskimo? Lâtince mi? Peki. Gelin de yüzmilyonlarca Çinliye Lâtince öğretin. Olmayacak şey değil ama, olacak şey mi dersiniz? Lâtince Hıristiyan Kilisesinin dili olduğuna göre, korkarım dinler de birbirine girer. Lâtincenin herkesçe bilinip konuşulmasına belki de ilkin papaz efendiler karşı koyar.

Yantutmuş olmayayım diye Türkçenin adını anmadım hiç. İnsanın elinde mi ama? İster istemez yapışıktır anadiline. Kimi kapalı, kimi açık, benim sorduğum şuydu kendime: Dil çokluğunda, dilbirliğinde Türkçenin yeri ne? Şöyle diyorum: Yeryüzünün tek bir dili olacaksa, Türkçe de olabilir bu. Gerçekteki güçlükler apaçık ortadaysa da, olmazla ilkece özdeş değil Türkçenin tekdile adaylığını koyması. Ama, olacak şey değil ya, varsayımcı bir düşünüş bu benimkisi: Bütün başka dil-

leri konuşanlar "Olur" dese bile, tekdil olmamalı gene de Türkçe. Başka diller olmayınca Türkçenin Türkçeliğini nerden bilecek, nasıl varacağım Türkçemizin tadına?

Arıtıcılar

Doğrusu pek imrenilecek bir alınyazısı yok arıtıcıların. Ne etseler herkese birden beğendiremezler yaptıklarını. Bu kime vergidir diyeceksiniz. İnsan işlerinde öyle olmasına öyledir çoğun; bir eylemi beğenen de çıkar beğenmeyen de. Bazıları ters görüşü savunsa da bundan güzel birşey olamaz bence. Anlaşma kadar anlaşmama da tarihin etmenleri arasında yeralır. Arıtıcıların alınyazısındaki tuhaf yön dostlarının azlığı değil ama: düşmanlarının şaşırtıcı çokluğudur. Önüne gelen arıtıcılara çatar. Arıtıcıların bile birbirini kıyasıya hırpaladıkları olur. "Arıtıcı" sözcüğü hemen hemen her çağda bir aşağsama sözcüğü olarak kullanılır. Birini gözden düşürmek için "Bırak şu arıtıcıyı" demek yetiverir. Çokyanda arıtıcılar yüzce çatık kaşlı, yaşayışça tekyanlı, duyguca saplantılı, düşünce bakımından hoşgörü yoksulu diye bellenmişlerdir. Hani gerçekliğe büsbütün aykırı düştüğü de söylenemez çoğumuzdaki bu tasarımın. Gene de ben "arıtıcı" denenlerin ille de böyle olduğu sanısını paylaşmıyorum.

Az kaldı unutuyordum. Çeşit çeşittir arıtıcılar. Kimi bir dini, kimi devleti yönetme biçimini, kimi bir hukuk tutumunu, kimi de bir bahçeyi, bir kenti, bir kurum düzenini arıtmaya adamıştır kendini. Benim şimdi burda sözünü ettiğim arıtıcılarsa bunların hiçbiri değil. "Arıtıcı" derken ben hep (ötekilerden bana ne şimdi) dil arıtıcılarının sözünü ediyorum.

İşte bu dil arıtıcılarının başına gelen, kimselerin başına gelmemiştir. Onların her çağda yapacak bir işi vardır. Yürekten inanmadan işe girişenler biryana (ben bu gibileri arıtıcılardan saymıyorum zaten) dili arıtmaya kalkışanlar çoğun gerçekten de binbir güçlüğün içine dolanırlar. Ama haklı ama haksız, düşmanlarıysa onları suçlamada hiç zorluk çekmez. Aslına bakarsanız, sözün tam anlamında hastadır bazı arıtıcılar: Dilde bir katışık görmesinler, çul üstünde kir görünce baygınlık geçiren sapıklar gibi akılları başlarından gider. Kendi dillerine başka bir dilden en küçük birşeyin karışmasına göz yumamazlar. Ne bir sözcük, ne bir ek, ne de bir anlatım – bir dilin kendisinden üremeyen hiçbirşeye yer yoktur o dilde. Dildeki her katışık soysuzlaşmadır. Siz gelin de bu arıtıcıları temizlik hastaları arasına katmayın. Günümüzde böylelelerini "dil ırkçısı" diye damgalayanlar da var: Bir ırkın doğuştan öbürlerine üstün olduğuna, öbür ırklarla karışmakla değerini yitireceğine inanmak nasıl çürük bir inanışsa, hattâ bu inanışı uygulamak çok kim-

seye göre nasıl apaçık bir suçsa, dil arıtıcıları için de durum öyledir. Öyle olmasına bazan öyledir ya, olmayabilir gene de. Irkçı olmayan dil arıtıcıları yok mu? Dil arıtıcılarından çoğunun ırkçılık gibi bir aşırılıkla ne diye bir alıp vereceği olsun? Tam tersine, onlardaki arıtma çabasını uyartıp pekiştiren şey, aşırılıklar ortasındaki sağlam tutumlarıdır. Onlar dilin başıboş bırakılmasına, bir dilin kapılarını yabancı dilden rasgele esintilere ardına kadar açmaya, bu esintilerle dilin zarara uğramasına karşıdırlar. Ne var ki "ılımlı" diyebileceğimiz bu dil arıtıcılarını da öbürlerinden ayrı tutmak herzaman kolay değildir.

Bir dizi soruyla işimiz. Hangi dile arı dil denir? Gerçekte arı bir dil var mı? Yoksa bile olabilir mi? Arı bir dille sağlanan nedir? Şaşırtıcı sorular bunlar: sormasına kolaycacık soruyoruz da, yanıtlamaya gelince yolumuzu bulmakta güçlük çekiyoruz. Hangi dile arı dil denir? Bilmem ki. Ben tutup bir tanım önersem, bakalım siz benimser misiniz? Örneğin, "İçinde hiçbir yabancı sözcük bulunmayan bir dil arı dildir", ya da, "Hiçbir yapıtında kendi özünden ayrılmayan bir dil arı dildir" desem, arı dili doğru tanımlamış olur muyum? Sanmıyorum. Çünkü bu tanımlar kafamdaki bir kavramı, bir uyduruğu, belki de, özleyeni çok olan bir ülküyü belirtmekten öteye geçemez. Konuşup işittiğim dillerden bu tanımlar uyarınca "arı" niteliğine yaraşan bir dil, salt arı bir dil de bilmiyorum ben. Böylesine bir dilin gerçekleşebi-

leceğinden de kuşkuluyum. Hiçbir katışığı olmayan bir dil, gerçekten varolan insanların konuştuğu katışıksız bir dil – nasıl şey bu böyle? Her yönden arı bir dilin dil olarak neyi başarabileceğini de bir türlü tasarlayamıyorum. Bazı bilimsel amaçlarla kurulan, az sayıda gösterge ve kuraldan yapma diller başka, örneğin çağdaş mantık dilleri başka, konuşulan ulusal diller başka şey. Yapma diller katışıklardan, yabancı çağrışımlardan uzaktır çoğun; sınırlı, uzmanca görevleri bakımından öyle de olması gerekir. Ama genellikle dil deyince ben tektek insan topluluklarının yaşamada kullandığı ulusal dilleri anlarım.

Salt arı dilden sözetmek boşuna zaman yitirmektir gibi geliyor bana. Örneğin, salt arı dilcileri dinlersek: nice yüzyıllardan beri Türklerin yurdu olan bölgenin adını, *Anadolu* sözcüğünü Türkçe diye sayamayız; çünkü *Anadolu'*nun aslı *Anatolê* Yunanca bir sözcüktür. Ne bileyim ben, *Anadolu* yerine *Türkeli, Türkyurdu, Küçükasya, Türkiye* denebilir. Ama Anadolu biricik Türkeli değil ki. *Türkyurdu* deyince de çok kişinin aklına gelen Anadolu mu? *Küçükasya'*daki *Asya* sözcüğü Yunanca. *Türkiye'*ye de Türkçe bir sözcük gözüyle bakamayız. Bu sözcüklerden herbirinin ayrı bir anlamı vardır: herbiri öbürlerinden başka çağrışımları taşıyıp uyartır. "Homeros Anadolu'nun yetiştirdiği en ünlü ozandır" diyecekken, "Homeros Türkiye'nin yetiştirdiği

en ünlü ozandır" dersek gülerler bize. Salt arıtıcılar kanıt üstüne kanıt yığsın, *Anadolu'* suz yapabilir miyiz? *Anadolu* da Türkçenin özüne yabancıysa... Bu arıtışla Türkçeden sözedecek birşey kalmaz ortada...

Bir dildeki sözcükleri deştikçe, olağan şey bu, doğrultuları izlenebilen köklerin bazan hiç beklenmedik bir uzanışla yabancı dil bölgelerinden beslendiği görülür. Yalnız *Anadolu* mu? Türkçe konuşanlardan büyük bir çoğunluğun, bu arada bazı arı dilcilerin Türkçe diye dörtelle sarıldığı tümen tümen sözcük de aslında Türkçeye, ufaktefek değişikliklerle de olsa, Yunancadan aktarılmış kazançlardır. *Anahtar, antika, baraka, barut, çelebi, demet, domates, efendi, fener, fidan, huni, ırgat, izmarit, kalem, kiler, kilit, kiremit, karpuz, kiraz, lâmba, lodos, loğusa, mayıs, mendil, ortanca* (çiçek), *pide, salata, sınır, tente*... Yunancayla ilgili olarak şimdi şuracıkta anımsadığım biriki örnek bunlar. Türklerin Farsçadan aldığı sözcüklere hiç dokunmayayım. *Bağ, bahçe, cam, can, dev, dost, duvar, hoş, kâğıt, kin, köfte, pençe, rende, renk* diye bir başladı mı insan, ne denli arıtıcı olursa olsun, Türkçe konuşurken hergün başvurduğu birçok sözcüğün, köklere gidince, Farsçadan devşirilmiş olduğunu şaşarak öğrenir. Ya Arapça – Türkçedeki Arapça sözcükler? Türkçe bir sözlük alıp şöyle bir karıştırın, Arapçanın çokluğundan bazan Türkçeyi göremez olursunuz. Arapçanın yoğurduğu Müslümanlık

dolayısıyla günlük dile girmiş deyimler mi yalnız, bütün yaşama alanlarında da sarmış Türkçeyi Arapça. Neyse ki, çoğun Türkçesi var Arapça sözcüklerin, Arapçadan bozma Osmanlıca uydurukların, bunlar Arapça karşılıklarından daha da köklü oldukları için, çoğun Arapça türedileri itip kendilerine yaraşan yere gitgide oturuyorlar. Gelgelelim, bazan düşünüyorum da, öyle Arapça sözcükler var ki, Türkün dilinde Türkçedir artık onlar diyorum. *Akıl, aman, bakkal, cep, hava, hesap, kadeh, insan, mahmuz, masal, saat, sandık, tabak, talih, tam, verem, zaman* sözcüklerini, büyük söylemeyeyim ama, bugünkü durumumuzda Türkçenin dışına atamayız gibime geliyor.

Salt arıtıcılık gülünç şey Dili dinçleştireceğine inme indirir dile. Ne zaman salt arıtıcılardan sözaçsam İngilteredeki ülküdaşlarını gülünç düşüren bir olayı anmadan edemiyorum. Sayıları birara çoğalıveren İngiliz salt arıtıcıları günün birinde bastırdıkları tomar tomar salt İngilizce çağrılarını heryana astırmışlar. Neylersiniz ki, iş işten geçtikten sonra anlamışlar bunu, özene bezene kaleme aldıkları bu çağrılardan birteki bile ülkülerine uymuyormuş. Bunlardan biri, Lâtince türetmelerden sakınıp kısa, özlü, tekheceli Anglo-Sakson sözcüklerini kullanmayı öğütleyen bir çağrı şöyleymiş: "Avoid Latin derivatives; use brief, terse Anglo-Saxon monosyllables. Rastlantıya bakın ki, –ama İngilizcenin, her dil gibi, her

dilden de daha çok katışık kuruluşunu gözönüne getirince rastlantı diyebilir miyiz buna–, çağrıdaki sözcüklerden yalnız birteki, "Anglo-Sakson" sözcüğü Lâtince asıllı değilmiş.

İyisi mi, "salt arı dil" deyimini biryana bırakıp dikkatimizi "oldukça arınmış dillere" çevirsek daha yerinde birşey yaparız. Arınmış bir dilse çok kez arıtıcıların başarısıdır. İster bilimadamı, ister ozan ya da yazar, isterse de düpedüz bir dilsever olsun "salt arı dil" büyüsüyle sağduyuyu elden kaçırmadıktan sonra, gerekli kişilerdir arıtıcılar Dillerin koruyucusudur onlar. Onlardaki direnme olmasaydı nice egemen diller yabancı dil etkileriyle eriyip giderdi. Ama koruyucu erdemlerine bakıp bir dili yalnızlaştırmakla görevli sayamayız onları. Hiçbir dilin tekbaşına varolmadığını; dillerin sürekli bir alışverişte bulunduğunu; bu arada bir dilden öbürüne birçok şeyin gidip geldiğini onlar kadar kimse yakından bilemez. Ayrı ayrı dilleri konuşan insanlar türlü yaşama bağlarıyla birbirlerine yaklaştıkça bu hep böyle kalacak, dilce gidip gelmeler bağla oranlı olarak yoğunlaşacaktır. Öyleyse şimdiden kesince söyleyebiliriz: tektek diller olduğu sürece, sayıları heryanda artacak olan arıtıcılar güngeçtikçe daha da öfkeli saldırışlara göğüs germeye hazırlansınlar.

Dedim ya çileli kişilerdir arıtıcılar – aşırılıklara hiç sapmayan arıtıcılar. Hem dil gerçekliğini anlayışları,

hem de bu gerçekliğe ilişkin güzel dilekleri saygı yaratacağına çok kez öfkeli saldırışlar yağdırır başlarına. Öznel nedenleri yok değil bunun. Başarılanı görmeyenlere, şu-bu çıkar kavgasıyla beğenmek istemeyenlere her işte rastlamaz mıyız? Ama hakçası, arıtıcıların durumunda nesnel bir neden de seziyorum ben. O da bir dili arıtmada salt ölçeğin, ya da ölçeklerin varolmayışı; başka türlü dendikte, bir dil arıtmada, daha baştan, herkesçe benimsenen birtakım sınırların konamayacağıdır. Hemen hemen bütün arıtıcıları üzen, birçok arıtıcıyı birbirine katan, bazı insanları da arıtıcılara düşman eden hep bu. Her dilin soyut ve dokunulmaz, gizli ve derin bir özü olduğunu öne sürmek, bizi burda içinden çıkılmaz tartışmalara iteleyebilir. Böyle bir öz var mı yok mu hemen şuracıkta kestiremeyiz. Böyle bir öz varsa bile (yok gibi geliyor ya bana) özlerle uğraşmayı (doğrusu iri bir lâf şu "öz" sözcüğü) biryana bırakalım şimdi. Ama birşeyi, her dili o dil yapan birtakım özelliklerin varlığını yadsıyamayız. Bu özelliklerse değişik söylenişlerden, pek ayrıntılı ek ve köklerden tutun da türlü türlü sözdizimi kurallarına değin belli bir dildeki çeşitli görünümleri kuşatan özelliklerdir. Yeryer andırışmalara karşın, her dilde o dile ilişkin, somut, yavaş da olsa gelişen bir bağlam meydana getirirler. İşte bu bağlamın her dildeki çapraşık yapısına, bu yapının başka dillerle etkilenişine, aşırılıklara sapmadan

dili arıtmaya kalkışınca hiçbirzaman genelgeçer ölçülerle yaklaşamayız.

Hangi dil yapıtı o dilin malıdır, hangisi değildir? Bir dilde kullanılan sözcüklerden hangileri gerçekten o dile yabancıdır? Yabancı sözcükleri 'gidermede' kesin bir anlaşmaya varılabilir mi? Dilden dile gezen sözcüklerin hangilerinden vazgeçilebilir, hangilerinden vazgeçilemez? Yabancı olduğunu bile bile hangi sözcüklerin bir dile yerleşmesine göz yumabilir, hangilerine yumamayız? Hangi sözcükleri ödünç almak yararlıdır? Bir dilde eksik olan yabancı sözcüklerden, yabancı kavramlardan hangilerini anadile olduğu gibi çevirerek benimsemek doğrudur? Yabancı dil başarılarını dolaylı anlatımla karşılamak ne zaman çıkar yoldur, ne zaman değildir? Eğreti sözcüklerin zamanla eğreti olmaktan çıktıkları yok mu? Bir dile yerleşmiş yabancı uyruklu yeni sözcüklerin hangileri tutar, hangileri tutmaz? Yabancı dilden esen tektek etkilerin geleceği önceden kestirilebilir mi? Yabancı olanı dilde özümsemenin, sindirmenin şaşmaz kuralları var mı? – Arıtıcılığa yapışık daha nice sorular geliyorsa da aklıma geçelim onları. Andığım sorulardan da apaçık beliriyor durum: Arıtıcılık genellikle dil gerçekliğine, tektek dillerin özel yapısına, dillerin karşılaşmasına ilişkin nesnel birtakım güçlüklerin içine dolanmıştır. Her ayrı dilde, her ayrı tarih-toplum aşamasında, her ayrı dil yapıtında arıtıcılığı yöneten etmenler, bu etmenlerin ağır

basışı hep başka başkadır. Bir dilin her dönemindeki arıtıcıların yerine getirmeye çalıştığı ödevler, kuşkusuz, başka başkadır. Bu dönemlerin herbirinde emeği geçen arıtıcılar arasındaki çatışmaları da çok kez bu noktada aramalıyız. Dili arıtmada kesin kuralların olmadığını; olsa bile bunların ayrılarla dolup taştığını; dil alanında sık sık tarih-toplum-kültür durumlarını işe karıştırmak gerektiğini; bu gereğinse daha başka bir sürü etmeni birlikte getirdiğini unutmamalı.

Güçlüğün hiçbir çeşidinden yılmamak dil arıtıcısı olmanın vazgeçilmez bir koşuludur. Bu güçlüklerin arıtıcıdan dilbilimce, toplumca bir görüş keskinliği beklediği meydanda. Ama bu nesnel gereksemelerin yanında sevgi ve duyarlık da dil arıtıcısının güçlükleri yenmedeki donatımında yeralır. Sevgi dile özel bir bağlanışta, duyarlıksa dil yapıtlarının girdi-çıktısına karşı incelmiş bir beğeniye dayanan titizce davranışta kendini belli eder. İnsan yaşayışındaki eşsiz önemi ve değeri ile genellikle dili sevmeyen, özellikle de anadiline bütün varlığıyla sarılmayan arıtıcılığa hiç özenmesin. Dille ilgili her işte önüne geçilmez bir çağrının seslenişini duyan; dilce yersiz bir sözcükle karşılaşınca elinde olmadan sarsılan; dilinin iyice özümsemediği yabancı sözcüklerin, yabancı eklerin, yabancı söylenişlerin, yabancı anlatımların birtek kendi yüreciğine diken gibi battığına inanan; kısaca dendikte, yaşama uğraşısı dilcilikten ne denli ayrı olursa

olsun, açıkça belirtemese de, yaşama gündeminin en başına dilce daha yetkine doğru çabalamayı koyan–, aradabir eşin dostun canını sıktığı da olsa, bazan salt arıtıcılığı yüzünden başı derde de girse "İşte ben böyleyim" diyen, başka türlü olamayan biri, ancak böyle biri dil arıtıcısı olabilir.

Arıtıcının donatımındaki bir kuvvet de belli bir düşünme tutumuna, düşünmede aydınlığa olan saygısıdır. Adlı adsız birçok arıtıcılar, arıtıcılar içinde belki en çok başarı gösterenler anlatmada ve bildirişmede, tektek bilimlerde ve günlük eylemelerde herşeyin duruma yaraşır bir aydınlıkta olup bitmesini isteyen kimselerdir. Dil ile düşünme ayrılmaz. Bundan ötürü yabancılıktan çıkmamış sözcükler, yabandaki kökü bilinmedikçe bulanık kalan deyimler; çıkıp geliştikleri dil ortamından uzakta gücünü yitiren anlatımlar; söyleyişi belirsizleştiren, kararlan yabancı katışıklar bütün sonuçlarıyla düşünmeyi ortadan kaldırır, zedeler, hiç değilse güçleştirir. Bir dilin arıtıcıları o dilin aydınlarıdır. Dile ilgisiz, arıtıcılığa düşman sözümona aydınlarla karıştırılamazlar. Gerçek aydını en ilkin dile bağından, dilinden tanırım dersem yanlış birşey söylemiş olmam sanıyorum. Değişik toplumların aydınları arasında o toplumlardan herbirinin gerektirdiği bazı ayrılıklar bulunsa da, aydın kişiliğinin temel niteliklerinden biri, aydın olmanın çok sayıdaki kurucu etmenlerinden belki de en önemlisi, aydının

– Türkçe ne güzel belirtmiş– herşeyden önce dil varlığı üzerinde aydınlanmış olması; dile, diline elden geldiğince pırıl pırıl bir çekidüzen vermesidir. Örneğin *yakıt* varken *mahrukat, uyurgezer* varken *satrfılmenam, soruşturma* varken *tahkikat, gelir* varken *trat, baltalama* varken *sabotaj* sözcükleriyle düşündüğünü ileri süren, hele arıtıcıları *yakıt, uyurgezer, soruşturma, gelir ve baltalama* gibi sözcükleri şu son yıllarda 'uydurmakla' suçlayan bir çağdaşımızın bir aydın, bir Türk aydını olup olmadığını sallantısızca yanıtlayabiliriz. *Aydın kişilerle* ne alıp vereceği var onların. Olsa olsa *münevver zevat* sınıfına girer onlar. Onlar bu *faziletleriyle* övüne dursunlar konuşup yazmada açıklık *erdemi* yeter de artar bile gerçek aydınlara.

Benim arıtıcılıkta en çok korktuğum ne aşırılıktır, ne de tutarsızlık. İlle de dili salt arıtmak isteyen, çarpık bir dil anlayışının kurbanıdır. Arınmış bir sözcükle eskisini yanyana kullanansa, yaptığının bilincine varmış sayılmaz. Yıktığını kıyamadığı için olsa bile kurduğunu yıkan, Türkçeyi toptan arıtacağım diye sesçe de içerikçe de Türkçe diyebileceğimiz çok gerekli sözcükleri görmemezlikten gelip Türkçeyi *kalem'*siz, *akıl'*sız, *can'*sız bir dil yapmaya yeltenenler, *gelir'*i varken *trat'*ın gelirden fazla birşey sağlayacağı sanısıyla *trat'*tan vazgeçmeyenler acınacak kimselerdir doğrusu.

Benim asıl korktuğum dili yeryer arıtan, ama yeryer

de yoksullaştıran 'arıtıcılar'dır. Oysa arıtma, yanılmıyorsam, amacı gereği, dili yetkinleştirmeye, bu arada zenginleştirmeye yönelmiş olmalıdır. Dili zenginleştirmeyse Goethe'nin dediği gibi "olumlu arıtıcılığın" başarısıdır; zenginleştirmeden arıtanların arıtıcılığı olumsuzdur: "Anadili hem arıtmak hem de zenginleştirmek en iyi kafaların işidir; zenginleştirmeden arıtmak çok kez akılsızlık olarak ortaya çıkar; çünkü içerikten vazgeçip anlatıma dikkat etmek kadar kolay birşey yoktur.

İçerikmiş, anlatımmış böylesine sımsıkı bağlı kavramları birbirinden ayırmayı doğru bulmasak da, Goethe'nin ne demek istediği açık değil mi? Çoğun öyle ya, dili arıtmada da doğru ortayı izleyenlerin sözcüsü bilge Goethe. Gelgelelim, çok yerde olduğu gibi doğru yolu bulup işlek duruma getirmek umulduğundan daha zordur. *Her* sözcüğü Farsça diye, *kalıp* sözcüğü Arapça diye bu sözcüklerden kaçınan bir sözümona 'Öztürkçeci', kalıptan kalıba girse de, her insan kaşık yapar ama sapını ortaya getiremez diye düşünen o düpedüz 'Türkçeci' atalarımıza yerden göğe hak verdirmez mi?

Dildeki Felsefe

Şu son zamanlarda sık sık bir sanıya takılıyor aklım. Bu sanıya göre: her dilin bir felsefesi vardır; her dilde belli bir felsefe dışlaşır; her dil kendine özgü bir felsefeyi birlikte getirir; her dil *bir* felsefeyi zorunlu kılar. İşte bu sanı yalnız filozoflarla dilciler arasında değil, gün geçmiyor ki, halk arasında da alabildiğine yayılıyor. Belgeler ortada. Felsefe ile dili birarada tutan bağları özellikle inceleme konusu yapmayan, hattâ bu bağları yadsıyan düşünürler bile, boş bulunduklarında, çoğun önemli bir yerde, bakıyorsunuz yürekten paylaşıveriyorlar sanıyı. "Her dilin bir felsefesi olduğundan... diye söze başlayıp bazan bilmeden tüm felsefelerinin ağırlığını dayatıyorlar bu sanıya. Dilbilginlerine gelince, eskidenberi onlar da, tektek dil olayları üzerinde uzmanca çalışmalar yürütedursunlar, genellikle dile ilişkin bir görüş olarak, kimi çalışmalarının güdücü varsayımı, kimi de içaçıcı son vargısı diye her dilde bir felsefe olduğu sanısını benimsemişlerdir. Halktan kimselerse, felsefeye eğilimi olanlar mı yalnız, felsefeyle bir alıp vereceği olmayanlar da, hattâ nedense felsefeye düşmanca gözle bakanlar bile,

her kez felsefeye karşı tutumlarına uyan bir öfke ya da sevinçle, konuştukları dilin bir felsefesi olduğunu yeri gelince bağışlamaktan çekinmezler.

Sanı sanı diyorum ya, daha yeni alışmaya başladım bu sözcüğe. Şimdilerde sanı diye adlandırdığım nicedir kesin, en kesin bir doğruydu benim için. Gene de öyle ama bir bakıma öyle artık. Her dilin kendine özgü bir felsefesi var derken, olanca dil gerçekliğini açıklamaktan çok, bizi bu gerçekliği daha derinden deşmeye çağıran verimli bir araştırma boyutunun başlangıcındaymışım gibi geliyor bana. Bu boyutta derinleştikçe durumu daha iyi kavrıyorum. Her dilde bir felsefenin varolduğu: anlamı epey aydınlatılması gereken, ancak belli sınırlara kapatıldıktan sonra sağlam bir geçerliğe kavuşan doğrumsu bir savdır. Gelgelelim böylesine bir aydınlatıp sınır-çizme hiç de kolay bir uğraş değil.

Felsefenin işleri oldumolası karışıktır. "Dildeki felsefe"nin de karışık bir konu başlığı oluşu, bana kalırsa en ilkin, "dildeki felsefe" derken "felsefe" kavramının neyi bildirdiğini karanlıkta bırakmaktan; karanlık mı, çoğun bunun farkında bile olmamaktan ileri geliyor. Kim olursa olsun dildeki felsefeden sözeden herkes, bu kavramın neyi kapsadığını tam olarak bildiğine öylesine inanmıştır ki, bütün yaptığı, dilin hep bu bildiğiyle olan bağına ilişkin savlar öne sürmektir. Ben de burda felsefe kavramını örtündüğü karanlıktan sıyırmaya kalkışmaya-

cağım. Pek gevşek bir tanım gibi görünecekse de, felsefenin kendisini belli karışıklıklara düzen getirme denemesi diye tanımlayabiliriz. Genellikleri biryana itiyorum. "Dildeki felsefe" söz-birlikteliğinde yeralan "felsefe" sözcüğünün hangi anlamda kullanıldığını belirtmekle yetinebilirim. "Dildeki felsefe" derken felsefe sözcüğüne çoğun dünyagörüşü anlamında başvurulur. "Dildeki dünyagörüşü" deyimi "dildeki felsefe" deyimiyle anlamdaş. Bu deyimlerden rasgele birini, en küçük bir değişikliğe yolaçmayı istemeksizin, öbürünün yerine koyanların çokluğundan da belirir bu. Dünyagörüşüyse ya tekinsanın ya da insan öbeklerinin evreni, tümüyle dünyayı 'algılayışlarına' verilen addır. Dolayısıyla dünyagörüşü: başta kendisi, insanın kendisini ve çevresini, kendi yapıtları ile doğada bulduklarını, canlı cansız ve daha başka çeşitten herşeyi, kısaca söylendikte çepeçevre varlığı bilip değerlendirdiği, öğrenip işlediği bakışaçısı, bu açının "dünya" kavramında kuşattığıdır. İşte, dilde felsefe arayanların aradığı, felsefe üzerinde ister açık ister bulanık bir bilinçleri olsun, bu anlamdaki dünyagörüşüdür, dünyagörüşü çeşidinden birşeydir. Bir dilin dünyagörüşü o dilin dünya-yorumu, dünyanın o dille, o dildeki kuruluşu, düzenlenişi, dünyanın o dili konuşanlarca büründüğü biçimdir.

Felsefe dünyagörüşü mü demektir? Felsefeyi dünyagörüşüyle birtutmak doğru olur mu? Deşmeyeceğim bu

soruları. Şunu diyeceğim yalnız: dilde felsefe izlemeye çalışan pekçok kimseyi şaşırtacağım ama, "felsefe" ile "dünyagörüşü" eşanlamlı uğraşılar değil. Ancak çarpık bir felsefe anlayışı felsefe ile dünyagörüşünün örtüştüğünü savunabilir. Daha da ileri gideceğim, çünkü felsefenin gerçekliği öyle istiyor: Felsefenin yeri çok kez dünyagörüşlerinin ötesindedir. Gene de doğru yanları olan eski bir alışkanlıkla, felsefe deyince bir bakıma dünyagörüşlerini düşünürüz. Dünyagörüşü hep "felsefe" başlığı altında toplanan bir etkenlik çerçevesinde ortaya çıkar. Dile yapışık, dilde bulunan bir felsefenin sözünü edenler, bence, dünyagörüşü diye adlandırdıkları felsefenin sözünü ettiklerinden, böylecene sınırlanan bir anlamda felsefeye yöneldiklerinden, daha baştan çabalarının boşa gitmesini istemiyorlarsa, ilkin, bu yanlışlığın bilincine ermek zorundadırlar. Yoksa, felsefenin tümünü, bu arada özellikle bilim kavramlarını ve önermelerini açıklayıp eleştirme denemelerini, konuşulan dilin yapısında arayanlar, bana kalırsa eliboş döneceklerdir. Böylesine bir felsefe: ulusal bir dilin, günlük yaşayışlarında o dili konuşanların o dilde görüp biçimlediği bir 'dünya' değil; tektek filozofların, çok kez ulusal dili, dolayısıyla da dildeki 'felsefeyi', ya da çeşitli bilimlerin dilini özel bir kaygıyla inceleyip değiştirdiği bir etkenlik alanıdır. İşte böylesine bir felsefe, dilde felsefe arayıcılarının da sağduyuya danışınca kolayca bağışladığı gibi,

konuşulan dilde hazır değildir. Zaten onlar, aydınlık bir felsefe anlayışları olmadığı zamanlarda, sık sık felsefeyi dünyagörüşünde eritmelerinden de bellidir bu, dildeki felsefeden hep dildeki dünyagörüşünü anlamışlardır.

Dönüp dolaşıp kendime sorduğum bir soruyu yeniden soruyorum: Dilin dünyagörüşü dediğimizde, bu dünyagörüşü dilin neresindedir? Dışında olmadığı meydanda. Öyleyse içindedir. Nitekim öyle deniyor hep. Peki ama *dilin içi* denince tasarlanan nedir? Bir dildeki tektek sözcükler mi? Sözcüklerin okunuşu mu? Sözcüklerin bölüklere ayrılışı mı? Sözcüklerin değişik durumları mı? Fiillerin anlam çevresi mi? Fiil çekimleri mi? O dile özgü tümce kalıpları mı? Sözcüklerin yanyana gelmesini, birbirine bağlanmasını güden kurallar mı? Bu soru dizisi bu kadarcıkla bitmiyor ama durayım. Dilin içindeki dünyagörüşü, gerçekten de dilin içinde bir dünyagörüşü varsa, şurası kesin birşey ki, çeşitli dil görünümlerinden birine kapatılamaz. Dilde bir dünyagörüşü bulunduğunu söyleyenler, bu bulduklarını bir dildeki görünümlerin rasgele birinde, birkaçında, ya da birçoğunda belgelemeye çalışırlar. Bu tutumun işbaşında savunduğuna göre, bir dilin dünyagörüşü o dile özgü bazı ortamlarda, bazı olaylarda yoğunlaşmış olsa bile, o dilin heryerindedir, o dilin heryanına yayılmıştır, o dilde sinmediği bir yer yoktur. Bu da, hep aynı sav uyarınca, bir dil ile o dildeki dünyagörüşü arasında özlü bir bağı açığa vurur:

ikisi birbirinden ayrılmaz, birlikte yayılır, içiçe girmiştir, bir deyime özdeştir; dünyagörüşü dilde yansır; tümüyle dil dünyagörüşüdür.

Bu konuda tek bir soruyla kalamıyor ki insan. Öbürlerini şimdilik biryana bırakıp bir soru daha sormadan edemeyeceğim: Dünyagörüşünü tümüyle belirleyen dil midir? Bu soruya sınırsızca "Evet" diyemiyorum ben. Oysa dil ile dünyagörüşünü baştanaşağı birbirinden ayırmayanlar, dünyagörüşünün baştanaşağı dilden üretiğine; dilin, dünyagörüşünü oluşturan biricik etmen, biricik değilse bile en bellibaşlı etmen olduğuna tam olarak inanmışlardır. Bu tam inanış, inandıklarını hiç mi hiç tartışmaya yanaşmamalarından da bellidir. Bense şöyle düşünüyorum. Dünyagörüşünün nasıl tümüyle dilde yansıdığı söylenemezse, dilin de tümüyle dünyagörüşünü *yaptığı* söylenemez. Dünyagörüşü, insanın konuştuğu dil kadar, hattâ zaman zaman daha da çok eylemlerinde, sevgilerinde, seçmelerinde; olumsuz deyişle de, vazgeçmelerinde, tiksinmelerinde, değer vermediği şeylerde kendini tanıtır. Bazan, sözcüklerin dile getirmediklerine gittiğimizde bir insanın dünyagörüşüne rastlayabiliriz. Dil ile dünyagörüşünü birtutanların haklı olduğu yön, bir dünyagörüşünün nasıl olduğunu, gerçekten de çok kez en aydınlık biçimiyle o dünyagörüşü dile getirildiğinde bilip öğrenmemizdir. Ama bundan, konuşulan bir dilin belli bir dünyagörüşünü bütünüyle

tekbaşına kurduğu, yarattığı, zorunlu kıldığı sonucunu da çıkaramayız. Dünyagörüşü bir değil birçok, hem de pek çeşitli etkilerin ortaklaşa verimidir. Taşı toprağı, havası suyu, kuşu kurduyla doğa çevresinin, bu çevredeki nesnelerin, olayların; yaşama koşullarından tutun da, insan tekinin, ya da insan öbeklerinin, bireyden bireye, toplumdan topluma, kültürden kültüre nicelik ve nitelikçe kılık değiştiren beden yapısı ile özlem, dilek, gerekseme ve korku gibi binbir gönül kımıldanışlarının payı vardır her dünyagörüşünün meydana gelişinde. Gene de bir dünyagörüşünün asıl ağırlığı bize dünyayı açan, bize olanca girdi-çıktısıyla dünyayı 'gösteren', dünyadaki uzanışlarımıza tutarlı bir yön veren hep düşüncelerimiz, yapıp etme taslaklarımız ve yargılarımızdır. Bunlar da ancak dille, dilde ortaya konan; dil olmadan varolamayan; dilsiz varlıklarından pek bir sözedilemeyecek kadar güdük kalan başarılardır. Dünyagörüşünün kuruluşunda da dönüp dolaşıp herşey, dilin insan yaşayışındaki o biçimleyen üstün gücüne dayanır.

Şimdi de içimden şöyle sormaya iteleniyorum: Dünyagörüşü olarak felsefeyi vareden etmenlerden dilin bu işteki rolü nedir? Genellikle dil varlığının birkaç özelliğine dokunmadıkça bu soruyu aydınlatabileceğimizi ummuyorum. İlkin, dilin çevrildiği 'şeye' etkence çevrildiğini, adlandırdığına kendine özgü bir damga vurduğunu, bunun da, dile getirdiğine yorumlayıcı bir yak-

laşmayla sokulmasından ileri geldiğini gözden yitirmemelidir. Dil bir bakış, görmede bir tutum, belli bir algılama biçimidir. Bu her dilin kendi açısından varolanı başka türlü dile getirmesinde belli olur. Nedeni ne olursa olsun yadsıyamayacağımız bir gerçektir bu. Örneğin: *çağlayan,* Türkçede, bir akarsuyun yüksekten dökülüp köpürerek aktığı yerdir. *Çağlamak* suların çok kez taşlara çarpa çarpa çıkardığı sestir. Aynı doğa görünümünün Fransızcası *cascade* ya da *chutte d'eau*'dur. Dendiğine göre Fransızlar *cascade*'ı İtalyanlardan almışlar. Olabilir. İtalyanların *cascata* sı Lâtincedeki *cado-cadere* den, "düşmek" fiilinden üretilmiştir. İngilizcenin *waterfall*'u ile Almancanın *Wasserfall*'ı da *chutte d'eau*'nun söylediğini söylüyorlar. Bu her iki sözcükte de gözönünde bulundurulan düşmedir. Karşılaştırmadan şu kesin sonucu çıkarabiliriz: Doğadaki belli bir görünümü, Türkçe, bir ses olayı olarak yorumlamış; olay, bir deyime, Türkün kulağına çarpmış, olayı Türk kulağıyla yakalamış; Fransız ise, bazı Avrupa dilleriyle birlikte, herşeyden önce gözleriyle ilgilenmiş olayla, olaya gözle dikkat etmenin vargısını bildirmiş.

Şurası apaçık: pek zengin dünya olaylarından birinin karşısında Türkçenin davranışı ile andığım öbür dillerin davranışı arasında küçümsenmeyecek bir ayrılık, bir "görüş" ayrılığı var. Ama bu böyle diye, bir olayı, Türkçenin, özelliklerinde belirterek değerlendirişi, öbür dil-

lerinkine benzemiyor diye, Türkçenin salt Türkçeye özgü bir dünyagörüşü olduğunu söyleyemeyiz. Dünyagörüşü tek bir sözcükten meydana gelmez. Dünyada yalnızca çağlayan yok ki. Belli bir olay karşısındaki dil tutumunu Türkün bir ses duyarlığına dayatması, Türkçenin bir ses dili olduğunu; Türkçenin dünyagörüşünü ses'in biçimlediğini; dolayısıyla Türkün herşeyden önce bir ses-insanı olduğunu ileri sürmek aşırılıktan başka birşey değildir. Aşırılıklarsa tekyöncülüklerinden ötürü, düşünce işlerinde çekici olmasına çekiciyseler de çok kez gerçekliği tanınmayacak kadar yavanlaştırırlar. Bir dilin dünyagörüşü o dilin, sayısız girdi-çıktısıyla kapsadığıdır. Bu görüşün nasıl olduğunu öğrenmek için çoğun dilbilgisi incelemelerinin açtığı yoldan yürüyerek o dilin kuruluşunu bilmek gerekir. Bu incelemeler de her konuşulan dilde bir değil birçok, alabildiğine değişken, ayrımlardan yana menevişli mi menevişli bir sözcük kurup dizme, başkaca dendikte, dünyadaki tektek olayları "görme" olanakları olduğunu açığa vurur. Nitekim dünyayı dile getirmelerinde Türkçe, birtek kulağın değil, yerine göre gözün, elin, burnun, ama yalnız bunlarla kalmayıp daha da başka algılama ortamlarının etkenliğinde biçim kazanmıştır. Gene de bu zenginliğine karşın, tam da bu zenginlikten ötürü, Türkçenin belli yönlü, belirtilmiş, kuşatıcı özelliği kolayca saptanabilen, belli bir felsefe izm'i ile damgalanabilen bir dünyagörüşü

sunduğunu, gönlüme aykırı düşse bile, söyleyesim gelmiyor. Her dil, tanımı gereği, dünyayı kendi dil açısından *görürse* de, bu görmenin, sözün alışılmış anlamında bir dünyagörüşü olduğunu ileriye sürmede doğrusu çekingenliğe eğilimliyim ben.

Hiçbir dilden ayrılamayan bir özellik de, her dilin dil olması bakımından evreni, varlığı yapılışında dilce *düzenlemestdir*. Varolan şeyleri, belli bir anlamda varolduğunu söylediği şeyleri dil bölümler, ayırır, sınıflar; iç kuruluşlarında birbirlerine olan bağlılıkta değişik, pek değişik açılardan dile getirir: Dilin evreni nasıl gördüğünü öğrenmek isteyen dikkatini bu düzenleme işine çevirmelidir. Bu düzenlemeler de çok kez günlük yaşamaları, dünyada yönelmeleri, bilimöncesinde insanın dünyasını nasıl yaşadığını açığa vurur. Dilce düzenlemeler çoğun yaşama gereksemelerinin, bunlara ilişkin sorulara verilen yanıt denemelerinin, dünyadaki çokça pratik uzanışların hem koşulu hem de ürünüdür. Böylece dil dünya kavrayışıdır. Yadsınamayan bir doğru varsa, bu kavrayışın dilden dile *değiştiğidir* Dünyadaki bir gerçeklik bölgesinde bir dilin "var" dediği, "varettiği" bir düzen, başka bir dilinkiyle özdeş değildir. Örneğin Almancanın hayvan-dünyası *Haustier, Tier, Vogel, Fisch* ve *Wurm* türlerine ayrılır. Hayvan deyince anadilinde düşünen bir Alman ya evcil bir hayvanı, ya yırtıcı hayvanları, ya kuşları, ya balıkları, ya da kurt, yerkurdu çeşidinden sürün-

genleri anlar. Sözünü ettiği her hayvanı bu sınıflardan birine yerleştirmeye eğilimlidir. Kuşkusuz Almancada hayvan türlerine ilişkin daha birçok ayrım var. Hele bilim açısından baktıkta, saydığım beş tür hiç de 'nesnel' olmayan, üstelik pek kabataslak bir sınıflamadan elde edilmiştir Orası öyle ama, bilimöncesinde, aşağı yukarı her Almana hayvan konusunda günlük dilin hayvanları bölümleyişi kılavuzluk eder. Oysa günümüzde Türkler için varlığın hayvan bölgesi daha çok *hayvan, böcek, kuş, balık* diye dört çeşittir. Türkün hayvan kavramıyla ilgili belirtmeleri bu dört doğrultudan birine girer. Türk için "hayvan" sözcüğü, hangisi olursa olsun genel olarak hayvanları bildirmiyorsa; böcek, kuş, balık olmayan bütün hayvanları gösterir. Alman ise yırtıcı hayvanla evcil olan hayvan arasında kökten bir ayrılık gözetir. Buna karşılık Türkçede *böcek* diye adlandırılana "hayvan" ya da "hayvancık" ('Tierchen') deyip geçer Alman.

Her konuşulan dilin bilimöncesinde bölge bölge varlığı bildiği, bu bilme işini de kendince başardığı pek kolay örtülemeyen bir doğru bence. Tektek bilimler uzmanca çalışmalarıyla sonradan ne denli değiştirirlerse değiştirsinler, dilin bu bilişi dilin en yaygın bir *varlık-bilimi* olmasını sağlar. Tektek bilginler çarpık sanı, kanıtsız sav, boşinanç diye damgalasa da, günlük dilin, o dili konuşan herkesin dünyayı bilmesini güttüğünden kuşkuya kapılamayız. Ama sözün hep kullanılagelen anla-

mında bir dünyagörüşü müdür bu bilme? Bence değil. Olsaydı, dünyagörüşünün benimsenmiş olan bir tanımı gereği başka dünyagörüşlerini dışta bırakması gerekecekti. Oysa her dilin birden çok dünyagörüşünü, birçok dünyagörüşünü kapsadığı, bunlardan ayrı ayrı herbirinin hep aynı dil ortamında köksalıp beslendiği söylenebilir. Hep aynı dilin birbiriyle bağdaşamayan, birbirinin taban tabana karşısında yeralan, hattâ birbirine karşıt dünyagörüşlerine dayangaçlık ettiğine her felsefe tarihi kanıttır. Nitekim James'in pragmatist, Mill'in empirist, Shaftesbury'nin idealist, Russell'ın pozitivist dünyagörüşü hep aynı İngiliz dilinde barınmaktadır.

Hızı, çeşidi ne olursa olsun, her dilin sürekli bir gelişmeye kapılmış olması da, her dile özgü *bir* dünyagörüşü saptamaktan alıkoyuyor beni. Alabildiğine değişik katların bir karışımıymış gibi geliyor bana dil. Ayrı ayrı yaşama, dolayısıyla da dil gelişimi dönemlerinde geçerliği olan başka başka 'varlık-bilimlerinin' hepsine birden aynı dilde rastlarız. Bu varlık-bilimlerinden herbiri öbürüne benzemeyen bir sözcük gömüsünü, bir söz bölümleyişini, hattâ bir sözdizimi tutumunu birlikte getirir. Örneğin biz Türkçede güneşin doğmasından sözederiz. "Güneş doğmadan uyandım", "Güneş doğarken yola düzüldük" "Güneş doğduktan sonra kapı çalındı" çeşidinden binbir bağlamda hep güneş doğar Türkçede. Oysa bugün çocuklar bile güneşin 'doğmadığını' bilir.

Bugünkü varlık anlayışımızla sözün tam anlamında güneşin doğduğunu söylemek, güneşin kocamasından, ya da hastalanıp –sizlere ömür– ölmesinden sözetmek kadar saçmadır. Ama eskiden, çok eskiden Türklerin evrendeki herşeyi canlı diye yorumladığı çağlarda durum hiç de öyle değildi. Güneşin doğması o zamanlar düpedüz bir doğruydu. Güneşin doğumuyla ilgili olarak bugün kullandığımız deyimler işte böylesine eski bir varlık anlayışının, günümüzün birçok apaçık doğrularına uymayan bir dünyagörüşünün ürünleridir.

Çok kişiyi her dilde bir dünyagörüşü bulmaya sürükleyen bir etmen de, dilin bellibaşlı özelliklerinden birinde, dilin düşünmeyi etkileyişinde ortaya çıkar. Biliyorum, dil ile düşünme arasındaki bağ sık sık tartışma konusu yapılır Psikologlar, dilbilginleri, mantıkçılar az mı birbirine girmiştir bu yüzden. Uzmanca uğraşıya beslediğim saygı, hemen şimdi benim bu konuyla ilgili kuşatıcı bir savı öne sürmeme engel oluyor. Dilsiz düşünme olur mu? Dil mi öncedir düşünce mi? Genellikle düşünme sürecinde dilin payı nedir? Dilin sınırı ile düşünmenin sınırı arasında ne gibi bir örtüşme vardır? Bu çeşitten karmaşık soruları bir çırpıda çözmeye kalkışacak değilim buracıkta. Aracısız bir bilinçle kendimden bildiğim bir gerçeğe parmak basmakla yetineceğim: Dilsiz düşünemiyorum ben. Daha doğrusu şöyle diyeyim: Sözcükler ortamından ötede hiçbir düşüncem yok. Dilim

düşüncemi düşüncem de dilimi yoğuruyor. Bir ayrılmazlık var dilimle düşüncem arasında. Bu arada çok kez dilim bana kılavuzluk ediyor düşünürken. Sanki sözcüklerle bağlanışları güdüyor beni. Bazı şeyleri düşünüyorsam bazan, bazı sözcükler beni çağırdığı için düşünüyorum bunları. Bilmiyor muyum, biliyorum: doğru düşünme çağrışımların çekiciliğinden kurtulmayı gerektirir, yoksa doğruya varmayı ummamalıdır insan; doğru düşünmek çağrışımların rasgele gidişine karşı koymaktır. Öyle ama bazı tektek bilimler, çoğun yapma dillerle kurulan nesnel önermeler için öyle bu. Günlük düşünceler, bilim-öncesindeki düşünce ürünleri, hattâ bazı bilimsel doğrular, bütün bunların ortaya çıktığı dillerin derinden damgasını taşıyor bence.

Almancadaki şu *Geist* sözcüğüne bir bakın. Almancada bu sözcük olmasaydı yalnız filozof Hegel efendinin değil, sokakta, kahvede karşımıza çıkan bir Almanın da bugün bu sözcüğe başvurarak düşündükleri, salt bu sözcüğün eksikliğinden ötürü bambaşka bir kılığa bürünecekti. *Geist* (bu arada kuşkusuz *Geist*'tan türetilen birçok sözcük) Almancada pekçok şeyi: akıl, zekâ, anlayış, can, ruh, cisimsel olmayan anlamlı varlık, töz, ister kişisel ister toplumsal olsun kültür gibi şeyleri gösterir. *Geist* derken Alman çoğun bunların hepsini birden gözönünde bulundurur. Şöyle de söylemek yanlış değil: *Geist* sözcüğünün kendisinde bu sözcüğün tam olarak neyi

dile getirdiğini nerdeyse gizleyen bir belirsizlik vardır. Almanca bilenler ne dediğimi izlemekte zorluk çekmiyorlar sanıyorum. Almanca bilmeyenlerin çektiği zorluksa sözcüklerin düşünmeyi bir bakıma güttüğü üzerindeki savımı pekiştirir bence. Geçerken şunu da demezsem haksızlık etmiş olurum: *Geist* sözcüğü Alman düşünmesine bir zenginlik getirmiştir getirmesine, gelgelelim bazı zenginlikler gibi bu zenginliğin de herzaman mutlu sonuçları olmadığını unutmamalıyız. Birtakım karanlık Alman felsefelerinin başsorumlularından biri de bu *Geist* sözcüğüdür.

Nerden nereye... Dediğim şuydu ama: durumdan duruma ne denli değişirse değişsin, dilin düşünmeye etkidiği gerçeğin ta kendisidir gene de. İşte bu etkime, kendi başına dilin bir dünyagörüşü olduğunu benimsemeye iteler bizi. Hattâ çoğun ileri sürülen şudur: herşeyi dilin kendisi düşünür. Neleri düşüneceğimizi, daha biz düşünmeden önce ortaklaşa dilimiz düşünmüştür. Aslında neyi, nasıl düşüneceğimi bana dilim buyurur. Düşünme yazgım dilimdir. Düşünmemin aktığı yol dilimin çizdiği yoldur. Onun için, düşünen herkes bu düşünmelerinde yansıyan dünyagörüşünü konuştuğu dilden devşirmiştir. Bir dili konuşan herkes o dile özgü dünyagörüşünü paylaşmak zorundadır. Bense böyle düşünmüyorum. Böyle düşünmüyorum diye de bana yanıldığımı söyleyecek olan dildaşlarımı, "Bunu söylediğinize görc

yanılan asıl sizsiniz" diyerek susturmak aklımdan bile geçmez. Benim dili araştırmama karşımdakini susturmak kadar aykırı düşen bir tutum olamaz. Çünkü çok işte araştırmanın bir düşünme, düşünmeninse bir konuşma olduğuna inanıyorum. Düşünmeyle bağı bakımından dilin bir dünyagörüşünü sağlayıp sağlamadığı konusunda benim konuşmaya sunmak istediğim şu: Düşünmeye etkimesine etkir ama dil, bu, düşünenin düşünme etkenliğini almaz elinden. Düşünen özgürdür. Gerçi bu özgürlük dil çerçevesindeki bir özgürlüktür. Gelgelelim düşünmek için dil kendisi böyle bir özgürlüğü gerektirir. Düşünen düşünmesiyle, düşünmesinde dili işleyerek düşünür. Bu da dili kullanmayla olur. Düşünmek 'hazır' dili (bir bakıma böyle birşey yok ya) benimsemekle değil, bu dil çerçevesinde ayıklamalar, seçmeler, yanyana koymalar, birbirinden uzak tutmalar, değerlemeler çeşidinden başarılar ortaya koymakla gerçekleşebilir. Buna belki de en güçlü tanık, yine aynı dil ortamında birbirini iten birçok düşüncelerin, dünyagörüşlerinin birarada varolmasıdır. Sık sık unutulsa da apaçık bir doğru bu.

Ondan ben şimdi bu bağlamda başka bir noktaya dikkati çekeceğim. Bir dili konuşanın olanca yaşamıyla o dilde yaşadığı yadsınamaz. Aynı olayı başka türlü dersek, konuştuğumuz dil en içimize değin heryanımıza sinmiştir Benimizin derinliklerine uzanabildiğimiz her-

yerde dilimizden birşeyler buluruz. Özümüzden ayıramadığımız alışkanlıkların çoğu ya dil alışkanlıklarıdır, ya da dilce belirlenmiştir. İşte bundan, düşüncede yöneldiklerimiz dilin açtığı yollarda, bu arada bilinen tektek sözcüklerin, sözdizimi kurallarının açtığı yollarda oldukça kolaylıkla; bu yolların dışındaysa, başlangıçta epeyce zorlukla gelişir. Başlangıçta diyorum, çünkü bir kez dile getirilip belli bir yaygınlığa ulaşan her düşünce o dilde düşünenleri nerdeyse sezdirmeden çağırır. Alıştığı köşeye kim rahatça serilmez? Ne var ki düşüncede bir dille gördüğümüz dünyayı bambaşka dille de gördüğümüz olur. Aynı şeyi ayrı ayrı dil ortamlarında söylediğimiz yok mudur hiç? Olmaz olur mu, var Çincenin gerek sözcük gerekse sözdizimi bakımından kendine özgü bir yapılışı olduğunu hep işitmişizdir. Çincede nesneyle özne bağlılığı bambaşkaymış. Daha doğrusu ne özne ne nesne diye birşey varmış. Çince somut bir mantığa elverişliymiş. Çince birşey söylendi mi, bu söyleneni çok kez satırların arasında sezip okumak gerekiyormuş. Mış-muş'lardan anlaşıldığı gibi Çince bilmiyorum ben. Çinceye ilişkin sözlerimi Çince bilenlerden işittim. Çince bilmiyorum ama kesin olarak bildiğim birşey var. Türkçedeki "Öğleyin balık yiyeceğim" tümcesini ne denli değişik olursa olsun Çinli de kendi dilinde söyleyebilir, söyler.

"Öğleyin balık yiyeceğim" tümcesini hem Türkçede hem de Çincede söylemek başka şey, Çince ile Türkçe-

nin dünyagörüşleri başka şeydir diyeceksiniz. Orası doğru. Nitekim benim de ilk bakışta öyle diyesim geliyor. Daha doğrusu, öyle diyordum eskiden. Şimdilerdeyse, bazı dil konuları üzerinde kesininden sözetme çekingenliğim kendimi dil araştırmalarına kaptırdığım oranda artıyor. Şöyle diyorum kendime: Her dildeki "dünya" hep aynı dünya değildir. Bir dilde türlü türlü içeriklerin kurduğu birçok "dünya" vardır Ama bu dünyaların felsefedeki anlamıyla bir "dünyagörüşüne" sözcülük edip etmediği tartışmadan yana verimli bir konudur. Bu tartışmalarsa, dil gerçekliğinin nitelikleri kadar "dünyagörüşü" kavramının aydınlatılması yönünde gelişmelidir. Dildeki dünyagörüşünü çözümlemek dilin varolma biçiminden başka dünyagörüşünü tanımlayışımıza göre değişir. Dilden, ama yalnızca dilden değil, dünyagörüşünden benim anladığım sizin anladığınıza uymuyorsa "dildeki felsefe" ya da "dildeki dünyagörüşü" üzerinde söylediklerimiz birbiriyle bağdaşamayacaktır. Sözgelişi, benim "dünyagörüşü" kavramım dili dünyagörüşü ile birtutmama engel oluyor çoğun. Dediğim gibi, yine de verimli olarak tartışılabilir bu konuda. Aslında benim bu denemede istediğim de buydu, böylesine bir tartışmayı açmak (dil varlığının çetrefil kuruluşundan ötürü olsa gerek), birbiriyle ilkin çelişik gibi görünse de, bazı doğru sandığım belirlenimlere götüren yolu açmaktı.

İnsan Olurken

Ağılı bir yılan ünlü büyücü İsis'i sokar. İsis acıdan kıvrana kıvrana çokadlı Güneş-Tanrı Re'ye yalvarır: "Bana adını söyle ki bu ağıdan arınayım. Yalvarışa dayanamayan Re adını bağışlar, böylece İsis'i ölmekten kurtarır, sonra da İsis'e şöyle der: "Bu ad sende kalsın; oğluna bildirsen iyi olur ama; bu ad ağının hertürlüsüne birebir gelen büyü çünkü. – Eski bir Mısır öyküsü bu. Görünüşe bakılırsa bir tanrıya özgü gizli bir adı bilmenin insanoğluna kazandıracağı gücü anlatıyor. Öyküsünün papirüslere yazıldığı çağdan bu yana 40-50 yüzyıl geçti, bu arada tanrılar karşısındaki davranışımız pek büyük değişikliklere uğradı. Gene de öykünün bir yönü doğruluğundan birşey yitirmemiş gibi geliyor bana: Adlarla donanmadan, adlandırma başarılarını kuşaktan kuşağa aktarmadan yeryüzünün binbir tehlikesi içinde barınamaz insan. Bu doğruya apaçık bir doğru gözüyle bakıyorum ben.

Adların insan varoluşundaki yeri, değeri hiçbirşeye benzemez. Adlandırma insanı insan yapan etmendir.

Hayvanların, hele bazı hayvanların insanınkilere yaklaşan, insanınkileri andıran, insanınkileri aşan özellikleri vardır. İşbölümlü yaşamada arıya, yön bulmada leyleğe, koşmada tavşana, iz sürmede köpeğe imreniriz. Gene de hiçkimse bu hayvanları insan dünyasının içine almaya kalkışmaz. Ama hayvanlar da birbirlerini adlarıyla çağırsaydılar, nesnelere birer ad verip nesneleri bu adlarla tanıyıp tanıtsaydılar, bana öyle geliyor ki, hayvanları da insan dünyasının üyeleri diye saymaktan çekinmeyecektik. Hayvanlar konuşsaydılar bizden olacaklardı. Papağana bazı sözcükler belletilebilir; yunus balıklarıysa birbirinden ayrı ve belirli yüze yakın ses çıkarıyormuş. Ama papağanlar sözcükleri çeşitli durumlarda değişen bir düzenle biraraya getirip kullanamazlar Bir yunus balığı öbürüyle sesle anlaşsa bile, bu seslerin tarih içinde gelişen bir dilin sözcükleri olduğu ileri sürülemez. Hayvanı insandan ayıran adım, dilin açtığı uçurumdur.

Görünüşte pek bir varlığı, ağırlığı, önemi yokmuş gibi gelir adların. Havada bir titreşim, kâğıtta bir lekecik. Ne kulağı işitmeye, ne de gözü görmeye zorlayan bir güç taşır adlar. Evrenin sonsuzluğunda adın kapladığı uzay parçası bellibelirsiz bir kıyıbucak bile değildir. İnsanın ayırıcı niteliği herşey bitti de böylesine adlara mı kaldı? Bilim, teknik, din, felsefe gibi kültür başarıları ne güne duruyor? Ama birşeyin önemi doldurduğu uzayla

ölçülmez. Tümüyle insan dünyasının kendisi evrenin kaçta kaçı? Bilime, tekniğe, daha da başka insan yaratılarına gelince, işte bunların hiçbiri adlandırma olmadan gerçekleşemez. Bilimin de, tekniğin de, insanla ilgili başarı diye ne varsa herşeyin vazgeçilmez koşuludur dil. Yokluğunun doğuracağı kültürce eksiklikleri tasarlamaya kalkışmak gülünçtür. Çünkü dilsiz ne kültür diye birşeyimiz olurdu, ne de biz kendimiz olurduk. Hayvanlar arasında bir hayvan türüydük o zaman. Biz herşeyden önce dilimizle insanız, dilimizden ötürü insan oluruz.

Birşeye ad koymak satışa çıkarılan malın üzerine yafta asmaya benzetilebilir. Yafta nasıl mala ilişkin bilgi verirse, diyelim ki malın ederini gösterirse, adlar da öyledir. Adlar bize adlandırdıkları şeylerle ne yapıp edeceğimizi, onların karşısındaki davranışlarımızın çeşidini öğretir. Nesnelerle alışverişi olmayan insan yoktur. Düpedüz yaşamak için, en ilkelinden beslenmenin, barınmanın nelerle gerçekleştiğini şöyle bir gözönüne getirelim, birçok nesneyi kullanıp değiştirmek kaçınılmaz bir gerekliliktir. İşte ad-yaftalar nesnelerle yapılabilecek türlü türlü işlemlerin duyurusudur. "Dönemeç", "çıkmaz sokak", ya da "yerkayması" göstergeleri bir taşıt güdücüsüne ne oranda yararlıysa, adlar da insana o oranda yararlıdır.

Her ad neyin adıysa onun yerini tutar. "Ekmek" sözcüğünün çiğnenen, yutulan, sindirilen bir nesne, karın

doyuran bir besin olmadığını bilmeyen yoktur. Ama "ekmek" sözcüğü pekçok durumda gerçek ekmeğe erişmeyi sağlamaz mı? Yertutuculuk özdeşlik değildir; tam tersine ayrı oluşu gerektirir; yalnız öyle bir ayrılık ki, iki ayrı görünümün önemli bazı noktalarda değiş-tokuşunu engellemekten çok temellendirir. Adların adlandırdıklarıyla değiş-tokuşu kadar da birbirinden apayrı iki varlık biçiminin değiş-tokuşuna rastlanmaz. Nesne adları çok yerde doğrudan doğruya nesnelerin kendisinden daha kolaylıkla yararlanmamızı sağlar. Adlar nesnelerin özetidir. Bir ad çok kez nesnelerin en belirli niteliklerine parmak basar. Dillerin ayrılığı da epeyce bundan ileri gelir. Biz adlarına dayanaraktan nesneleri yaşamamızın buyruğuna alırız. Herkesin "ekmek" dediğine "demir" adını veren biri, ekmeği örste dövmeye, demiri çiğnemeye hazırlanmalı. Şimdimiz gibi geleceğimizin de yöneticisidir nesne adları. Her ad adlandırdığı nesnelerle ilgili bekleyişlerin uyartıcısıdır. Üzerinde "sıcak su" yazan bir musluğu, buz gibi su akmayacağını umduğumuz için çevirmişizdir. Bizi nesnelere, nesneleri bize bağlayan bağlar adlardan geçer.

Gerçi dilin görevi yalnızca nesneleri adlandırmakla bitmez. Nesne adlarından çok daha başka kuruluşlar da vardır. Örneğin "ile" "bazı", "değil" sözcükleri bu çeşitten kuruluşlardır. Görevleri dosdoğru nesneleri yaftalamaktan çok nesne adlarıyla ilgili işlemlerin yürütülmesi-

dir. Bu işlemler belli gerçekliği olan, diyelim ki, ya uzay-zaman varlığı olarak geçmiş tasarımı, ya gelecek tasarısı olarak, ya da daha başka bakımdan bir gerçekliği olan nesnelerle bağıntımıza binbir sıkıntıdan, yorgunluktan, yerine göre tehlikeden kurtaran bir önceden-bilirlik kazandırır. "Bazı" bitkilerin öldürücü olduğunu bilen, önüne gelen bitkiyi yemez. Böylece ne çeşitten olursa olsun adlar, sözcükler türlü işlere yatkın bir gereç, bir kaldıraçtır sanki. Bu gereç, bu kaldıraç olmadı mı şimdisindeki nesnelerin ağırlığı altında ezilir, şaşırır insanoğlu. İşte onun için adlar insana nesneler kadar gerekli, onlar kadar yararlıdır. Salt adlarla yaşanmaz; onlarsız da yaşayamayız ama.

Nesneler karşısındaki gücünü diline borçludur insan. Doğaya söz geçirirken sözcüklerine dayanır. Sözcüklerse herzaman ortaklaşadır. Dil tekkişinin değil topluluğun dilidir. Konuşma birden fazla insanı gerektirir. Birbirlerinin dilini bilmeyenler birlikte yaşarlarsa ergeç ortaklaşa bir dil bulup yaratacaklardır. Dil böylece insanla nesneden başka insanla insanı da birarada tutan ortamdır. Hiçkimse topluluk dışında, değil bazı kültür gereksemelerini doyurmak, daha çıplak varlığını sürdüremez. İnsan deyince zaten bir çoğunluğun, birlikteliğin üyesi olarak insan akla gelmelidir. İnsanları birarada tutan en bellibaşlı etmen konuştukları dildir. Nesnelere ilişkin ortak davranışları hep dille belirtip yönetirler de

ondan. Nesneler üzerinde hesaplaşıp anlaşma insanlararası bir olaydır. Bu olay dilin aracılığında kök salar. Her "ben"i görünmez bağlarla sayısız "sen"lere bağlayan aracıdır dil. Tek ben bile kendini, kendisine "ben" diyebilen başka bir "ben"in "sen"i olarak kavramadıkça gerektiği gibi tanıyamaz. İşte dil "ben"i "ben", "sen"i "sen" kılan öncedir.

Çağdaş bir yazar, Martin Buber, insanı "diyalog varlığı" diye tanımlıyor. Gerçekten de, şöyle ya da böyle oluşundan kolayca sıyrılmış olarak düşünebiliriz insanı. Ama diyalog, insanın onsuz-olunmaz bir varolma biçimidir. Tarihte istediğimiz kadar gerilere gidelim, insanları hep dil-toplulukları içinde buluruz. Yeri, zamanı ne olursa olsun her insan insan-oluşunu dilinde gerçekleştirir. Öyle ya, insan olarak doğmak başka şey, insan-olmak başka şeydir Lâtince konuşanlar çocuğa, pek küçük çocuklara "insan" demeye yanaşmazlarmış. Lâtincede çocuk "infans"tır. "İnfans" konuşmayan, henüzdili-olmayan anlamına gelir. İnsan-oluş dilin oluşturduğu bir süreçtir. Çocuk, bir deyime, konuştukça insanlaşır. Çocuğun, dünyaya gelir gelmez, insan dünyasının tam bir üyesi olduğunu söylemek yanlıştır. Ancak konuşmaya başladıktan sonra, konuşmalarıyla; böylece söyleneni anlayıp kendi de söze katıldığı için, nesneler üzerinde başkalarıyla bildirişmeye girişeceğinden; artık payına belli bir hak ve sorumluluk düşeceğinden, çocuk

insan dünyasının eşiğinden içeri atlar. Nitekim genellikle insanın gelişip olgunlaşması kendisiyle, başkalarıyla ve nesnelerle karşılaşmasındaki tutumuna bakarak değerlendirildiğine göre bu birbirine dolanık karşılaşmaların çokça dille olup bittiğini gözden yitirmezsek, dilin ölünceye dek insanı eğitip olgunlaştıran bir yolgösterici olduğundan kuşkumuz kalmaz.

Bildirişme, dille bildirişmede kişiden kişiye değişen üslûp insan kişiliğinin aynasıdır. Kimse başkalarına bildiremediği iç kımıldanışların, başkalarıyla üzerinde dilce bağıntı kuramadığı nesnelerin varlığını yokumsayamaz. Ama bildirişmeye konu yapamadığımız, dile getiremediğimiz birşey üzerinde hiç konuşmamalıyız, istesek de konuşamayız zaten. Dilimizde neyi söyleyebiliyorsak, yine pekçok dilden yararlanarak yapıp ettiklerimizden o kadarını kendimize belli bir kesinlikle açmışızdır. Böylece dil yalnız yaşamanın değil, yaşama üzerindeki bilincin de koşuludur İnsanı insan kılan bilinçtir, yapıp etmelerine yeniden çevrilmesidir diyenler, aslında, insan, büyük ölçüde sözcüklere başvurarak ortaya koyduğu çeşitli başarılarını bir kez de dilinde yansıtabilir demek istiyorlar.

Dilin gücü gerçekleştirdiklerinde dışlaşır. Dil bu güçten başka birşey değildir. İnsan dünyasında, insana özgü yaşama çevresinde ne varsa hep dilin gerçekleştirdikleriyle başarılmıştır. Kültürü, insanın her alanda kendi

emeğiyle yaşama çevresini kurması diye tanımlarsak, ya doğrudan doğruya, ya dolaylı olarak ya da sonradan bilinç sağlama bakımından dille ilişiği olmayan birtek kültür başarısına rastlanmaz. Dil donatımı kültürün bellibaşlı yoğurucularındandır. Nitekim tarih boyunca dillerle kültürlerin gelişme çizgileri arasında şaşılacak bir yakınlık kendini açığa vurur. İnsan, dil, kültür – bütün bunlar biri varolmadan öbürleri varolmayan temel gerçeklerdir.

Hep böyle süregelmiştir, başka türlü de olmayacak: İnsan insan olarak kaldıkça dilinden ayrı düşünülemez. Bu dediğimdeki kesinlikten ötürü kınanacağım belki de. İnsan türünün geçmişini, hele en eski geçmişini bilen var mı? Gelecek önceden belli olur mu? Doğrusu, insanların yeryüzündeki ilk görünüşlerini izleyecek belgelerden yoksunuz. Kendi bugünümüzden sonraki gelişmeler de kapalı bize. Mağara çağındaki, daha çok öncesindeki atalarımızın nece konuştuklarını kesin olarak bilmek şöyle dursun, oranlamak bile akıl karıştırıcı birşey. Belki de dili yoktu onların. Şöylesine bir uyduruğa eğilimliyim ben: Bazı yetilerine dayanarak, binbir güçlükle, hem de pek yavaş bir gidişle, bizim bugün "dil" dediğimiz başarının ilk örneklerini onlar ancak çok sonraları ortaya koyabildiler. Kuşku yok ki insan-olmanın en büyük buluşu olmuştur dil. Ama dilin bulunuşundan önce yaşamış olan insan atalarına sözün tam anlamında insan

gözüyle bakamıyorum ben. Atom-uzay çağıyla başlayan yeni çağların çok ilerde neye gebe olduğunu da şimdiden kim kestirebilir? Birgün gelip gökboşluğunun efendisi olduğunda insanoğlu, belki bizim bugünkü dil kavramımızın büsbütün dışına çıkan birşey, evrende-yönelmeyi, hem türdaş olan hem de türdaş olmayan varlıklarla bildirişmeyi sağlayan yepyeni bir aracı bulacaktır kendine. Gene de ben dile ilişkin kanımı değiştirmiyorum: İnsanı dilsiz tasarlayamam. Çeşitli kılıklara bürünse de dil insana yapışıktır. Değil mi ki insanın nesnelerle, türdaşlarıyla alışverişi var, ne biçimde olursa olsun bu alışveriş, insan insan olarak kaldıkça, "dil"le gerçekleşir.

Birçok kutsal kitaba göre, "Başlangıçta söz vardı" Doğru. Gelgelelim benim doğru dediğim, "Başlangıçta söz vardı" savının dince belirttikleri değil. Dil insana Tanrı vergisidir; Tanrı insanı diliyle birlikte yaratmıştır; tektek şeylerin adını insana öğreten Tanrıdır; yerler gökler de zaten Tanrının bir sözüyle varolmuştur Bütün bunlar ancak insanlar için doğru. Benim şimdi üzerinde durduğum yönse şu: Tektek dinler "Başlangıçta söz vardı" derken dilin insan-olmadaki eşsiz önemini dilce de öylesine eşsiz bir anlatımla belirtiyorlar ki. Gerçekten de zamanca, ama varoluşça da insan-olmanın başlangıcında söz var.

Susmak

Susmayı övmeyeceğim; yerecek de değilim. Susmak bir çeşit olsaydı neysem ne. Gerçeği çarpıtmayacağıma güven getirdikten sonra, işi yalınlaştırmak amacıyla, tekyönlü birşey söyleyebilirdim. Ya "Ne güzel susmak!" diye başlardım, ya da "Susmak gibi kötü şey az bulunur!" diyerek koyulurdum yola. Ama binbir çeşit susmak var. Sayımlara yatkın olsaydı da elim gene saymakla bitiremeyecektim. Çünkü her susma başka bir susma. Öyleyse neden hepsine birden "susma" demişiz? Ortak bir yan var ki hepsinde böyle yapmışız. Ama bu ortak yanı belirtmek için (yanılmıyorum gibi geliyor bana burda) susmanın ötesine geçmek gerekir. Susmaların anlamı, bir bakıma, konuşmalardadır. Konuşmaya kulağını tıkayan, susmanın ne olduğunu öğrenemeyecektir. Konuşma olmasaydı susma diye birşey olacak mıydı? Benim de alışverişim zaten "konuşmak"la. Şurda burda, örneğin "susma'da" durakladığıma bakmayın siz benim. Dönüp dolaşıp bir gedikten konuşma görünümünün içine sokulmak istiyorum.

Karşıtlara tuhaf bir düşkünlüğü var insanoğlunun.

Çok eski bir alışkanlık bu. Çoğun karşıtlarla oynamaktan ayırt edemeyiz düşünmeyi. Bu alışkanlık, özellikle, halk katında düşünür diye ün salmış kişilerde kendini açığa vurur. Gece ile gündüz, erkek ile dişi, barış ile savaş, varolmak ile yokolmak...–, bunlar gibi daha bir sürü karşıt kavram, ta Antik Çağın en karanlık dönemlerinden beri insan düşüncesini yoğurup durmuş. Bazı kimseler, karşıtları taban tabana karşıtlar olarak görmüş, böylece, aradaki birtakım geçişleri açıklayamamış; bazıları da, birçok karşıtın, aykırı görünse de birbirinden ayrılmazlığını sezerek, bir kolayını bulup sözümona bilimsel adların örtüsüne başvurmuş, (Tanrıça) Harmonia'yı, Uyum'u yardıma çağırmıştır. Ama ben böylesine düşünmek istemiyorum. Umurumda değil "düşünme alışkanlıkları" Salt başka türlü olayım diye (sanki olunurmuş da?) düşünme alışkanlıklarına karşı gelmiyorum ben. Yaptığıma kim ne derse desin, olayları bozmadan dile getireyim, söylediklerim olaylara sapa düşmesin de, yürüdüğüm yol başkaca sapaymış değilmiş, bana ne bundan. Nitekim, susmayı "düşünürken" konuşmayı işe karıştırmadan edemiyorum. Ama aradaki bağı herhangi bir karşıtlık bağına indirgemek, gerçekliğe düpedüz haksızlık etmek olur. Susma ile konuşma arasındaki ilişkiler öylesine çokyönlü, dolambaçlı, öylesine karmaşık, öylesine çapraşık ki, yalnızca biriki düğüm noktasına ışık tutmakla yetineceğim.

Önce şunu söyleyeyim, evreni, doğayı gerçekte susan bir bütünlük olarak görmeye pek aklım ermiyor benim. Bazan din adamları, çok kez ozanlar (hele romantik ozanlar), doğanın özünü susmada arıyorlar, doğayı susma ile tanımlıyorlar. İşte bunu anlamıyorum ben. "Doğa" iri bir söz, Proteus'ça birşey; bakışaçısına göre değişken bir kılığa bürünüyor, birinin doğa dediğine öbürü doğa demiyor. Gerçeklikçe bir zorluk yok bu kuram üzerinde birleşmemiz için. Doğanın "özüne" gelince, bu öz sözcüğü "doğa"dan da karanlık. Bu özü susma ile tanımlamak pek kişisel, rasgele bir yargı kurmak oluyor. Aslında doğa susmanın ötesindedir. Çünkü konuşmaz. İnsan değil ki konuşsun. Ancak konuşan bir varlığın susmasından söz açabiliriz. Doğada, evrende bir susma durumunun varlığını ileri sürmek (kabataslak dendikte) benzetmeli bir düşünüşün işbaşında olduğuna tanıktır. Bunu anlıyorum işte. Ozan, din adamı duygularını aktarır dolayına. Wordsworth'ler, Lamartine'ler, Goethe'ler, Laotse'ler hep duygudaşlık sağlamaya çalışmışlardır doğada. "Durgun göl" "orman sessizliği", "kımıldanışsız koy" (en çoğundan) "mırıldanan çay" "ürpertisiz gece", "susan rüzgâr" "çıt işitilmeyen tepeler" ozanın kendi duygularını, kendi içini, dışına dayatabilme gücüne dayanır. Ozan çevresini kendi duygularıyla bezer, bu benzeşmede erir. Ozan benzetmeleri ille de doğa gerçeklerini açığa koymaz, yeni bir gerçeklik

yaratır. Buna en inandırıcı tanık, aynı ozanın, bazan aynı şiirde, iç durumuna uyarak doğayı bir susan dinlenişte, bir de gürleyip gürüldeyen coşkunlukla yaşayabilmesidir. Laotse'nin Tao'su, evren, o "susan bütün", o susmadaki yüce güzellik de bana ozanca bir deyiş gibi geliyor. Bu deyişin doğru bir yanı var kuşkusuz. Sık sık olmasa da, bazı yaz geceleri, çok geç saatlerde, el-ayak ortalıktan büsbütün çekildikten sonra, börtü böcek uykuya dalınca, kendi soluğumdan başka birşey işitemediğim, bu yüzden içime ezik bir ürkünün, tuhaf bir saygının yavaş yavaş yayıldığı bir sırada, samanyollarının bölümlediği yıldızlı gök, bende de aklımın ermediği, eremeyeceği bir susma izlenimi uyandırır. Neyse ki uzun sürmez bu kaptırış. Yoksa ne yapardım? Ozan değilim ben. Belki de gerçekliğe uymadığı için uzun sürmüyordur. Neyse... Konuşabilen bir seyirci olmasaydı, evrenin susmasından kimsenin haberi olmayacaktı.

Hayvanlardaki susmanın, hayvanları bütünüyle insan biçiminde görme alışkanlığından artakaldığı apaçık birşey. Kuyruğunu altına alıp sedirde kaykılan Tekir için, uyumuyorsa, susuyor diyemeyiz. Tekir'in hiç konuştuğunu işittiniz mi ki sustuğunu söylüyorsunuz. Hayvanların susmasında ayak direyen, "susmayı" özel bir anlamda kullanıyor demektir. O zaman hayvanlar için (yalnız Tekir değil, kene için, solucan için de, öyle ya hepsi "hayvan") hiç konuşmadıklarından, "hep susuyor-

lar" dememiz gerekecekti. Ama, susmadan başka bir olanağı olmayan canlıların susmasını bir türlü kavrayamıyorum. Burda da benzetmeli bir düşünüşün parmağı var gibime geliyor. Savaş gemisindeki güverte teğmeninin "Dört sayılı iskele bataryası sustu" tümcesindeki "sustu" sözcüğü ne denli bir gerçeği bildiriyorsa, hayvanların susması da, bir bakıma, daha başka birşeyi bildirmiyor. Toplar ne kadar konuşursa hayvanlar da o kadar konuşur. Hayvan da, batarya da basbayağı konuşmanın, dolayısıyla susmanın ötesindedir.

Hastalıktan ötürü engelliler biryana, hep susan bir insan tasarlamaya yetmiyor hayalgücüm. Hayalde kurduklarımızın nasıl olursa olsun biçim kazanması için, bir yerden gerçekliğe değinmesi gerekecektir. Gerçeklikteki insan ise, hep susmaz – susamaz çünkü, susmaması da gerekir. Varolması konuşmasına bağlıdır. Yaşama eylemlerimizin temel direği susmak değil, konuşmaktır. Düşünme, işgörme, geçmişi değerlendirme, şimdiyi düzenleme, geleceği hazırlıkla bekleyip yoğurma, bu amaçla anlaşıp dayanışma gibi varolmanın en bellibaşlı işlemleri konuşma ile, konuşmalarla kurulur, gerçekleşebilir, yetkinleşir. Toptan susma kadar insanın yaşamasına aykırı düşen bir davranış tasarlanamaz. Toptan susalım, toptan yokoluruz. Tüm susmak yıkımdır insan için. Baştanbaşa susulan bir yeryüzünde yaşama kötürümleşir, yaşama diye birşey kalmaz ortada. Konuşma

insan-olmanın koşuludur.

Üveyanasının büyüsüyle levent gibi altı erkek kardeşi birden kuğukuşu oluveren talihsiz prensesin başına gelenleri anımsıyor musunuz? Büyünün bozulup da kızcağızın sevgili kardeşlerine kavuşması için (masalda bile) insanüstü bir zora katlanması, altı yıl boyunca konuşup gülmeden (altı yıl boyunca konuşup gülmeden) herbir kardeşine yıldızçiçeklerinden bir gömlek örmesi gerekir. Bu süre içinde ağzından çıkacak birtek söz, kardeş değeri bilir prensesin bütün emeklerini yokedebilirdi. Gerekeni yerine getirir ama çekmediği de kalmaz kızcağızın. İşini işlerken ormanda, güzelliğine vurulup kendisiyle evlenen bir kraldan iki oğlu olur. Ama ikisini de, konuşmuyor diye kendisine düşman kesilen kaynanası gözünün önünde boğdurur da, konuşmadığı için ses çıkaramaz, bu yüzden, çocuklarına kıydı diye ateşte yakılmaya bile götürülür. Neyse ki, tam odun yalımlarına atılacağı sırada elindeki iş biter, kardeşleri ördüklerini giyip insan kılığına döner, o da konuşup canını kurtarır.

Hep susan bir varlık olarak insan, bu insanların meydana getirdiği bir toplum... İşte size koskoca bir saçma. Ne böyle bir insan insan, ne de böyle bir toplum toplumdur artık. Hep susma, büyük harfle yazılan susma ölümle kardeş, uykuyla kardeş, Shelley'in dediği gibi:

Silence! Oh, well are Death and Sleep and Thou
Three brethren named...

Hep susma hiçlik, – hiç. Bazı kimseler için, iri lâfların çekiciliğinden kurtulamayanlar için hep-susmanın özelliklerini ardarda dizmenin tadına doyum olmasa gerek. Gelgelelim bu gibi konularda dilim çarpılıyor benim, söyleyecek birşey bulamıyorum. İyisi mi susayım.

Ne tuhaf şey, susma konuşmanın içinden çıkıyor. Susmak insan vergisidir. Sözün tam anlamında konuşan da, susan da o. Tekbaşına susma diye birşey yok. Yüzden öte bir gülüş gördünüz mü? İçiçe susmayla konuşma. Susmanın asıl ortamı konuşma. Susmaların yeri konuşmaların ortasında. Her susma bir konuşmaya *göre* susma oluyor. Susmaların önemi, süresi, görevi konuşmalarla belirleniyor. Tuhaflık yalnız bunda mı? Susmanın varlığını, sustuğumuzu çok kez *dile getirdikten* sonradır ki açık kılabiliyoruz kendimize. Aykırı geliyor bana, ama gerçek: susma üzerinde konuşmasaydık, susmanın ne olduğunu anlayamayacaktık hiçbirzaman. Susmayı kavramak için yoketmek zorundayız. Konuşayım, susmayayım öyleyse.

Bana kalırsa, susmanın kuruluşunu bilmek isteyenlerin yapacağı en doğru şey, "susma'yla" ilgili dil anlatımlarını gözden geçirmektir. Susma görünümünü aydınlatmak için başvurulabilecek bilimsel (örneğin psikolojik, fizyolojik, sosyolojik, daha da bir yığın 'lojik'li) tutumlar ne olursa olsun, susma üzerindeki konuşmaların, şaşılacak bir sağduyu ile, susmayı yeryer canevinden

yakalayacağına inanıyorum. Susmayla ilgili söz ve kavramların dallıbudaklı işleyişine bakmak, bu işleyişi zorlamadan çözümleyip yorumlamak bize susmanın – yalnız susmanın mı, daha çok dilin, konuşmanın da bellibaşlı özelliklerini tanıtlayacaktır. Ancak, çok işte olduğu gibi, burada da görünüşe aldanmamalı, olayların zedelenmemesi için, olayları istediğimiz gibi değil olduğu gibi görmeye çalışmalıyız.

İlk bakışta şaşırmamak elde değil, binyıllardan beri insanoğlu susmanın özlemini çekermiş meğer. Din kitapları, tanrıya yakarmalar, atasözleri, düşünür özdeyişleri, ozan-bilge sözleri hep susmanın, salt susmanın üstünlüğünü, yüceliğini, kutsallığını kimi sessizce, kimi bağıra çağıra dörtbiryana duyurmaya uğraşmış. Daha sırası gelmemiş olacak, yoksa bilginler bütün susma sözlerini çoktan biraraya toplarlardı. Kimbilir ne büyük bir cilt ortaya çıkacaktı. Ama ben daha böyle bir 'Susma Ansiklopedisi'ne rastlamadım. Gelgelelim, gün geçmez ki, tüm-susmayı salık veren bir sözle karşılaşmayayım. Eskiden Mısırlılar Tanrı Thot'a (sonradan Yunanlıların becerikli, haberyayıcı Tanrı Hermes'le birtuttukları Tanrı Thot'a) şöyle seslenirlermiş:

Sen ey çölde susamışların pınarı, lâf edenlere gizli, susanlara açıksın. Susan pınarı bulacaktır.

Yeryüzünün gelmiş geçmiş bütün dillerinde bu ses-

lenişi andıran bir çağrı duyulur yeryer. Pekin'den Roma'ya, İskoçya'dan Habeşistan'a kadar, yüzyıllardan beri, dilin susmasına gönlün bayramı gözüyle bakılmıştır. Nerde olursa olsun, duaların çoğu sessiz bir içekapanışa yönelir. Atılışını hangi kültür kaynağından alırsa alsın –ister Yahudi tanrısının töresel buyruklarıyla beslensin, isterse İsa'nın yaşama dramını örnek bilsin, ister Platon-Plotinos doğrultusunda gelişsin, isterse de Hint'in Yok'luğuna dalsın– mistisizmin herçeşidi susmayı kutsal bilmiştir. Susma yalnızca başlangıç değil sondur da. Mistik arayıcının döşeği susmaktır. Quietis'ler, adları üstünde, bu sessiz kişiler, susmaya insanın aşılmaz bir yetkinlik kazandırdığına inanırlar, Quaker'ler döşemesiz odalarda toplanıp – susarlar. Mevlâna'ya göre susmak "zenginlik"tir. Konfuçyus, mistik bir anında, susmayı özler. Gönül habercisi Angelius Silesius o kendine özgü tatlı ikiliklerinden birinde şöyle fısıldar:

Schweig, Allerliebster, Schweig, kannst du nur
schweigen,
So wird Gott mehr Guts, als du begehrst, erzeigen.

Sus, bir tanem benim, sus, bütün susarsan sen,
İyiliğin fazlasını bağışlayacak Tanrı istediğinden.

Örnekleri dilediğimizce çoğaltabiliriz. Eckhart'lar, Ignatius'lar, Pascal'lar, Teresa'lar Ama çoğaltmasak da olur. Durum besbelli: din-mistik uzanışları çok kez tüm-

susmaya kavuşmak için canatmıştır. Buna göre; susma kutsaldır. Tanrıya mı yöneldin, kes öyleyse dış'la ilişiğini. Şu ölümlü yeryüzünün gürültüsünden patırtısından sıyır kendini. Konuşmalar da dış'a ilişkin birşey; sözler de takır-tukur doğrusu. Konuş konuş neye yarar. Kimi mutlu kılmış sözler? Derinleşmenin ölçeğidir susmak. Tam secdeye kapanmak susmaktır. Tanrıya varan konuşmaz.

Anlaşılan mistik susmanın ne olduğunu bilmiyorum ben. Öyle ya, bilseydim susmam gerekecekti. Ne diye bildiğimden başka türlü davranmaya katlanayım? Bildiğim birşey var yalnız: susma dualarının çoğuna yeni bir konuşmaya hazırlık gözüyle bakabiliriz. Gerçi (dendiğine göre) artık konuşan Tanrıdır; susan beklediği mutluluğa erişmiş, tanrılık Söz'den yoksun kalmamıştır; o dinler, Tanrı söyler. Bir konuşmadır bu. İnsanın kendi dilinde olup biter. Tanrı insanın anlayacağı dille seslenir, buyurur, anlatır... – Durumu artık yakından göremiyorum. Onun için, yakına gittiğini söyleyenlerin sözlerini de tartıp ayıklamaya yeltenmeyeceğim. Benim uzak açımdan bakıldıkta, tanrısal konuşmalarda söyleyenin de, dinleyenin de (söyleten kim olursa olsun) yine insanın kendisi olduğu görülecektir. Hiçbir sözün işitilmediği tanrısal birliktelik ise ya sessiz, içten bir konuşmadır, ya da – bilmiyorum. Yok, yine de bir konuşma böylesi. Nitekim Türk mutasavvıfları mistik denemele-

rine "kelâmsız sohbet" demişlerdir. Kelâmsızlığını kimseler açıklayamaz; önemli olan da zaten sohbet, söyleşi. Mistik ne denli susamışsa, ama ne denli susamışsa o denli kana kana içer konuşmalardan. Bazı mistik yollara girenlerin boyuneğmesi gereken değişik süreli susma-yasaklarına gelince, sözün, konuşmanın tadını artırmak için bu yasaklardan daha güzel bir buluş düşünemiyorum ben. Eleusis töreleri, Mithra törenleri, Osiris için yapılan toplantılar susmaya büyük yer ayırır. Her genç Pythagoras'çı da beş yıl susmakla işe başlarmış. Bu eleme sınavını aşamayan çıraklıktan kurtulamaz, öğretenin bilgece sözlerini dinlemeye hakkazanamazmış.

Çok oluyor Eifel dolaylarında bir trappist manastırı gezmiştim bir Alman arkadaşla. (Hiç konuşmadan yaşayan kişilerin başında trappistler geliyor.) Manastır güz yeşilleriyle bezenmiş bir yamaca bakıyordu. Kilisenin güzel, renkli camları vardı. Bir kezle kalmadı, bir daha gittik oraya; sonra birkaç kez daha gittik. Pater'lerden biriyle tanıştık. Bilmek istediğimiz şeyler vardı, hepsini seve seve açıkladı. La Trappe'ın 12. yüzyılın ortalarına doğru ilk trappist yolunu nasıl kurduğunu; yolun Almanya'da nasıl yayıldığını; sonradan, sertlikte aşağı kalmayan Zisterziens yoluyla nasıl birleştiğini; bu arada daha birçok ilgiçekici olayı uzun uzun anlattıydı bize. Ne konuşkan adam! Konuşmayı sevdiği her davranışından belliydi. İşte bundan ötürü koca bir kış arkadaşımla

çekiştik durduk. Ben "Bizim trappist Pater... dedikçe, o "Trappist değil... diye atılıyordu, "Peki trappist değilse işi neydi orada?" O zaman arkadaşım "Belki de trappist'ti, seni yabancı gördü, dini tanıtsın, sevap işlesin diye konuştu" diyordu. Böyle trappist olur muydu? Ben de hemen "Öyleyse trappist değildi" diyordum. Arkadaşımın yeğeni köypapazıydı, ona da sorduk. İlkin canı sıkıldı adamcağızın. "Sizin konuştuğunuz herhalde dışarı işlere bakan bir keşişti, asıl trappistler konuşmamaya and içmiştir" diye karşılık verdi. Ama bana kalırsa bilinmez, belki de trappist'ti bizim Pater. Bizimle konuştuğu için kendince günaha da girmişti. Ama gene de konuşmuştu. Tatlıydı çünkü konuşmak. Bunu sezmiştim zaman zaman durup önüne bakmasından. Bir daha gidecektik oraya, çözecektik düğümü. Olmadı. Kar bastırdı. Sonra ben döndüm. Arkadaşım tekbaşına gidecek, durumu bana yazacaktı. Ne dersiniz, birşey yazmadı. Gitmedi mi acaba?

Dindar kişinin, konuşmadan sonra (aynı şey nasıl olsa, yazmadan sonra) susmasına gelince, karışık bir iş gibi görünüyor bana. Susmayı ille de (ne olduğunu bilmiyorum ya) derinlikle birtutmak isteyenlere ne diyebilirim? Bir tanımsa öne sürdükleri, bu tanımın gücü bir dileğin gücü kadardır. "Susma derinliktir" tanımı "Susma derinlik değildir" tanımından daha kandırıcı bir gerçek temeline dayanmaz. Katolik Kilisesinin başuz-

manı Aquino'lu Thomas çok sayıdaki yapıtlarının sonuncusu olan *Summa theologica*'yı bir öğrencisine yazdırırken duruvermiş birgün. Susmuş. Öğrencinin bütün yalvarmaları boşa gitmiş, "böyle bir yapıtı" yarıda bırakmış usta. Sonradan birkaç kez açmış ağzını, öleceğine yakın. Hep şöyle demiş: "Şimdiyedek bütün yazdıklarım döküntü gibi geliyor bana – görülediğimle, bana kendini açanla karşılaştırıldıkta. Olabilir mi, bilemiyoruz. İç gözüyle neler gördüğünü yalnız 'söylediklerine' bakıp biliyoruz. Thomas'ın susmasından, bazı biyograflar, bu görülediğinin dile getirilemeyecek bir başka-aydınlıkla dolup taştığını çıkarıyorlar, buna inanıyorlar. Belki de gerçeğe uygundur bu yorum. Ancak böyle bir sanıya olsa olsa Thomas'ın daha önce 'bildiklerinden' varabiliriz. Hem kuzum ne diye yalın düşünmüyoruz? Gösterişsiz olmasına gösterişsiz olabilir; doğruysa ne gelir elimizden? Olur a, Aquino'lu Thomas yaşamının sonlarında; belki de, yazdığı koca koca ciltleri beğenmemiş, yazmakta olduğu kitabın çıkmaza girdiğini sezmiş, içindeki kımıldanışları dille anlatamamıştır. Dürüst kişiymiş, gerekince susabilmiş. Peki Johannes Silentiarus'a ne dersin diye sormayın bana. Pek tanımıyorum onu. Gerçekten yaşamış mı bu Ortaçağ Hıristiyan ermişi? Tam 37 yıl susmuş diyenler var. Ne yapmış? Allah selâmet versin, hasta mıymış?

Ama bilgeler, bu yaşama ustaları da sık sık yakınmış-

lardır konuşmadan. Susmanın övgücüsüdür çoğu bilge. Bu yüzden "Bilge konuşmaz, susar" diye bir sanı yayılmıştır bazı çevrelerde. Bence bu sanı yanlış bir sanı. Tam tersine, "Bilge konuşur, susmaz" Susan bir Sokrates'in gerçek Sokrates'le ne ilişiği var. Çarşı pazar dolaşıp dost yabancı demeden herkesle konuşmaya girişen, bol bol soran, sorduğuna da çok kez kendi yanıt veren Sokrates yalnız öğrettikleriyle değil, öğretme yoluyla da örnek bir bilgedir. Doğunun da Batının da bilgeleri konuşan kişilerdir. Sussaydılar bilge olabilir miydiler? Bilgenin asıl başarısını yaptıklarında aramalıyız; ancak, bilgenin çok kez *yaptığı* konuşmasıdır Bilge yaşamaya açıktır; yaşamanın binbir kıvrımını zedelemeden dile getirmesini bilir, söylediğini yaşar. Örnekliği de burdadır. Susmaya sığınanlar çoğun bilge bozmalarıdır. Lâtinlerin önde gelen özdeyişçilerinden Antakyalı Publilius'un dediği gibi:

Taciturnitas stulto homini pro sapientia est.

Susma aptalda bilgelik yerine geçer

Biri susmasın bilge sanırız onu: talihimiz varsa, konuşma zamanı gecikmez de konuşursa kiminle alışverişimiz olduğunu anlarız.

Susmaya hiç yer yok mu bilgelikte? Olmaz olur mu? Bilgelik herşeye hakettiği değeri vermektir. Ne yerinde söz etmiş atalarımız: "Söz gümüşse sükût altındır." Sayı-

sız uluslar da paylaşır bu görüşü. Bir Yunan atasözü "Susma gibi bilgelik olmaya" der. İngilizlerse "Susmak altındır" derler. Yine bir İngiliz atasözüne göre: "Susmanın bindebir zararı dokunur" Ancak bundan bilgeliğin söz düşmanı olduğunu çıkarmak hiç de bilgece birşey olmaz. Bilgelik sözün değil boş sözün, fazla sözün, çok sözün, çok fazla sözün düşmanıdır. Nitekim bilge bunu açıkça söylemekle kalmaz, tamıtamına uygular da. Bilgeye yakışan yerinde konuşmak, yerinde susmaktır. Bilgelik ölçü işidir. Rasgele konuşmak, basmakalıp lâf etmek, ezbere konuşmak bilgelik olsaydı, "Herkes bilgedir" önermesi, –birkaç kişiyi ayrı tutun–, korkarım genelgeçer bir önerme olacaktı. Susmayı salık veren bilgeler, bana kalırsa, konuşmanın, iyi, dürüst, doğru, güzel konuşmanın hiç de kolay olmadığını belirtmek istemişlerdir. Bir anlamı olmadıktan sonra neden konuşmalı? Saçmasapan söz söylemektense susmak daha iyi değil mi? Ancak deliler, gerektiği yerde ağızlarını kapamasını bilmeyenlerdir. Talmud'da da yazılı: "Fazla konuşmak fazla delilik. – Durumu en eksiksizce Plutarkhos özetlemiş gibi geliyor bana: Tam anımsamıyorum ama aşağı yukarı şöyle söylemiş: "Gerektiğinde susmak bir bilgelik belirtisidir." Yunan'ın, Roma'nın ünlü kişileriyle yaşam boyu uğraşma sonucu Plutarkhos'un devşirdiği bu söz bizim de kulağımıza küpe olabilseydi ne çok şey öğrenmiş olurduk!

Susma özlemi dili kötüye kullanmanın, sözü değerinden etmenin, konuşmayı bayağılaştırmanın bir sonucu olsa gerek. Kişioğlu aşırılıklardan kurtaramaz kendini. Sözün değersizleşip düştüğünü görünce şaşırır, toptan silkip atmak ister dili üstünden. Başlar o zaman susmayı yüceltmeye. Bir yerde konuştuğuna acınan, artık heryerde susmaya eğilimlidir. Ama tam susma da gelmez elinden. İnsana yakışan konuşmaktır çünkü. Yalnız ne çok, ne az – her işte olduğu gibi konuşmada da, susmada da zor olan bu. Hazır ölçü yok. Ölçüyü herkes kendi bulacak. Üzerinde konuşulan şeyin yapısı, bu yapıya bakma açısı, bütünüyle konuşan, belli bir durumda dinleyen...–, binbir ayrımıyla yapılması gerekeni belirlerler hepsi de. Konuşmanın, yalnızca konuşmanın mı, susmanın da pekçok değişken bir anlam tabanı vardır. Şimdi ağır basan bir önem-bağlamı bir an sonra etkisini yitirebilir. Konuşmak da susmak da bir sanattır. Bu alanda kaskatı ilkelere bağlanmak yaşamayı inmeye uğratır. İlkesi konuşmak, hep konuşmak olan birinin dili yüzünden çekmediği acı kalmaz. Susma düşkünleri de çoğun yapayalnızlığın çilesine katlanmak zorundadırlar. Susan, çok kez çevresinde güvensizlik uyandırır. Sessizlikten herkes çekinir. "Bu susmanın altında acaba ne kötülükler kuruyor?" diye bir kurt düşer insanın içine: saldırma ile savunma arasında bir gidip gelme başlar düşünüp davranışta. Ondan, biraraya gelince bazan yapılan

havadan-sudan konuşmalara dudak bükmemeliyiz. Bu çeşit konuşmalarda önemli olan sözlerin taşıdığı bilgiler değil (çünkü ne de olsa konuşanların bilmediği birşey söylenmez), sözlerin, konuşmanın susmayı ortadan kaldırmasıdır. Bazan düpedüz söylemek, hattâ önceden belirli anlamı olmayan bir 'ses' çıkarmak, söylenenin içeriğinden daha önemlidir: "İşte konuşuyoruz. Demek ki sayıyoruz birbirimizi. Sen varsın. Belki dost olabiliriz. Olmasak da düşman değiliz ya. Çünkü konuşuyoruz..."

Konuşmanın değeri şöyle bir ortaya çıksın, susmanın da sınırı aşağı yukarı çizilmiş olacaktır. Her ulusal dilin konuşmayı yeren sözleri o ulusların nerelerde konuşulmasını istediğini gösterir. Her ulusun insanına düşen, varolma biçimlerinden biri olarak susmayı, o ulusun susma üzerindeki doğrultularına göre, ayarlamaktır. Kuşku yok ki bu alanda da ulusların değerlemeleri arasında ayrılıklar göze çarpar. Ama temelde uluslar-arası, çağlar-üstü birtakım uygunlukların, hiç değilse akrabalıkların bulunduğunu sanıyorum. Gelin biz sizinle Türkçenin, konuşmayı nerelerde istediğini, nerelerde batırdığını, nerelerde yere vurduğunu şöyle bir gözönüne getirelim. O zaman Türk sağduyusuna göre konuşmanın nerelerde doğru yoldan saptığı, susmanın nerelerde bir erdem olduğu apaydınlık açığa çıkacaktır.

Boşboğazlar hiç sevilmez. Yerli yersiz konuşur bu gibiler. Susmak gerekiyormuş, boşboğaza ne bundan,

yumurtlayıverir bir söz, hem de söylenmeyecek olanı. İlle de konuşacaktır, söyleyecek bir sözü vardır, hani olsa. O bitti mi gelsin başka bir söz. Konuşmadan duramaz ki boşboğaz. Ne güzel düşünmüş atalarımız: "Boşboğazı ateşe atmışlar da odun yaş demiş. Boşboğazlardan yaka silkenler *ağzını bıçak açmayan* bir insana rastladılar mı bir bilgeye rastlamış gibi bağlanırlar ona. Aslında böyle bir kimse de cansıkıcıdır. Neden ağzı bıçak açmasın? Taş mı ağız? Yaşarken kapanır mı o güzelim ağız! Ha bıçak açmamış, ha karatoprakla dolmuş. Ya *ağzı kalabalıklara* ne dersiniz? Çekmediğimiz yoktur onlardan. Doludur ağızları. Sözleri, bitip tükenmek bilmeyen sözleri birbirine çarpar, çarpar. *Gevezeler*'den pek ayıramayız çok kez bunları... İncir çekirdeği doldurmayan konularda bir araba lâkırdı söylerler. Hepsi de *çalçene:* çok ama pekçok söylemeleriyle usandırırlar insanı. *Çenesi düşükleri* hiç sevmem. Sırasında *çene çalmanın* tadına doyum yok ya, alışmaya da gelmiyor, çabuk düşüyor çeneler. *Çenesini tutması* iyidir kadın erkek herkesin. Yalnız, *çenesini hiç açmayanların* da bundan ötürü herhangibir erdeme hakkazandığını sanmıyorum. *Çeneltleri* horgörmemeliyiz, gereğinde söze atılmak, konuşmak, hattâ epeyce konuşmak *suspus oturmaktan* yeğdir.

Gelgelelim bir de *zevzekler* var ki... Canından bezer insan zevzekler 'konuşmaya' başladı mı. Tatsız, ama ne

tatsızdır sözleri. Abuksabuk konuşurlar. *Ağzı var dili yok kimselerin* gördüğü saygı bundan olsa gerek. Ama siz söyleyin, çekilir mi böyleleri? Neden dili yok, bir eksiklik bu. *Çaçaronların* zevzeklerden daha sevimli bir davranışı vardır. Ne de olsa usta konuşucu Cicero'dan birşey bulaşmıştır onlara. Yüksek sesle, dik dik konuşmalarına göz yumsak bile, ne yapıp yapıp karşılarındakini bastırmak istemelerini hoşgöremem. Dinleyenin hak özgürlüğünü tanımayan bir konuşma tutumunu iyi karşılamıyorum. Yalnız, çaçaronlardan kaçarken *ağzına kilit vurmuş kimselere* sığınmayı da anlamıyorum. Kilit vurulacak yer mi ağız? Bırakalım gülsün, söylesin. Gerçi *çançanlara* da kızarız. Ne o öyle, sürekli bir konuşma, konuşmak için konuşma. *Farfara* değilseler, söz başında bir kendilerini övmüyorlarsa neysem ne. Çançan olmadan da, iki kişinin şöyle bir oturup (aradabir) *çançan etmesine* karışmam. Ölümlülere çok görmeyelim bunu. Ancak, çoğu *lâf ebesidir* çançanların. Herkeslere lâf yetiştirirler. Fransızlar "moulin à paroles" diyor böylelerine. Un öğütür gibi lâf üretirler. Kim dayanır onlara. Canına tak der bazan insanın, *dilini yutmuş* birini buldu mu dörtelle sarılası gelir. Neylersin ki böylesine de hangi yiğit dayanır? Susanla arkadaşlık ede ede nerdeyse kokuşur insan, sanki dirlik çekilir içinden. Söz pısırıklığı kadar yaşamayı küçülten, daraltan birşey var mı? Bu gibiler, *patavatsız* da olsalar, sözün nereye gideceğini

bilmeden pat diye söyledikleri olsa da, *sözünü bilmezleri* aratır insana. Böylelerine kim katlanır ama.

Nerde o *sözünü bilen,* yerinde konuşan söz erleri? Kadınına da, erkeğine de can kurban. Sırasında sözünü esirgemez bu gibiler. Gene de kırıcı olduklarını sanmak yanlıştır. Ağzından *dirhemle lâf çıkanlarla* karıştırmamalı onları. Sözlerini tartarak konuşuyorlarsa çalımlarından değil bu. Gerektiği kadar sözle yetinirler de ondan. Özentili bezentili sözü sevmezler de onun için. Gerektiğinden az konuştukları ileri sürülemez doğrusu. Hele düpedüz susmayı yakıştıramam onlara. Ne geveze ne konuşkandırlar Bazan da az konuşuyorlarmış gibi gelir bize. *Lâkırdıcı* değildirler. Kendilerine birşey sormazsanız söze karışmazlar. Söze, çoğun bir gereç gözüyle bakar sözünü bilenler. Ama bu gereci yerinde, elden geldiğince başarıyla kullanıp herkesi de imrendirirler. Eksiksiz iş görmesini bilirler bu söz gereciyle. Hepsi bu kadar.

Türklerin aşağı yukarı Ispartalılarıdır sözünü bilenler. Gene de tam Ispartalı sayamayız onları. Bütün sözünü bilenlerimiz, sözün en kısası ile anlatımın en kuşatıcısını seçip biraraya getirmeyi başödev diye bellemezler kendilerine. Çok eski bir söylenti var, sizin de kulağınıza gelmiştir. Günlerden bir gün Makedonyalı Filip, ordusuyla, *azkonuşan* kişilerin oturduğu Isparta'nın (konuşma tutumunu yansıtan adıyla Laconia'nın) kapıla-

rına dayanır. Artık yenilmiş gözüyle baktığı Isparta kralına, hemen silâhı bırakması için, şu haberi gönderir: "Kentinize eğer zorla girmeye itelerseniz bizi, taş üstünde taş bırakmamacasına yakıp yıkacağız heryanı." Isparta kralının yanıtı birtek sözcüktür: "Eğer!" Buna karşı Filip'in ne yaptığını bilmiyorum, kuşkusuz söyleyecek söz bulamamış, susup kalmıştır. Türkçenin Ispartalıları belirleyen bir sözü yok. Belki de Türkler arasında pek yaygın olmadığı içindir bu çeşit insanlar

Böyle diye de pek üzülmüyorum. Türkçede saltanat süren *konuşkan*'dır. Konuşkanlarınsa lâkırdılarla bir alışverişi yok. Tektük de *dillidirler*. Yaptıkları sürekli konuşmak değil, susmasını da bilirler. Konuşkan birinin yaşamını *lâklâkla* geçirdiğini söylemek haksızlık olur. Konuşkanlar sevgi insanlarıdır, konuşmayı severler. Dil mimarları çok kez konuşkan kimselerdir; kurdukları yapı hem amaca uygun hem de güzeldir. Konuşmasını bilen, tatlı tatlı anlatan, zevkle dinlenen, gerekirse (neden olmasın) başkalarının sözünü balla kesen hep onlardır. Dilden düpedüz bir gereçten yararlanır gibi yararlanmak ağırlarına gider onların. Gereç olmasına bir gereçtir ama dil (öyledir ya) gene de kendine özgü bir gereç olduğuna inanırlar dilin. Dile getirdiği nesneler kadar sözlerin iç akışına, içine de ince bir anlayışla varmışlardır konuşkanlar. Konuştukça doğru, konuştukça canayakındırlar. Hele *süt dökmüş kedi gibi sus-*

maktan ne çıkar? *Dilsizler ne sevimsizdir* konuşkanların yanında; sevdikleri susmadır çünkü. Sustukça anlamlarını yitirirler, çirkinleşirler. Oysa konuşkanların susmaları da anlamlıdır.

Konuşkan La Fontaine doğru ortayı ne güzel dile getirmiş:

Il est bon de parler, et meilleur de se taire:
Mais tous deux sont mauvais alors qu'ils sont outrés.

Konuşmak iyidir ya, susmaksa daha iyi:
Aşırıya kaçınca kötüdür ikisi de.

Bitmez bir konuşma susmayı aratır. Sürekli bir susma kendi varlığını bile ortaya koyacak güçten yoksundur. Ancak konuşmasıyla birşey söyleyen, susmasıyla da birşey söyleyebilir. İnsana yakışan susma ile konuşmayı ustaca bağdaştırmaktır. Müzikte sesler değerlerini, bir bakıma, ses-aralıklarından alır: ses-aralıkları ise seslerle kurulur. Çok işte olduğu gibi susmada da bütün yük konuşan insanın omuzlarındadır. İnsan konuşmazsa sözünü yürütemez. Sözü tam yürütmek için de susmak gerekir. Ancak, konuşmasını bilen susmanın saltanatını kurar. İyi konuşmak için de susmasını bilmek gerekir. Konuştuğumuz içindir ki susmak bazan bir erdemdir.

NERMİ UYGUR

DİLİN GÜCÜ

DENEMELER

Nermi Uygur kendine özgü konuları ve anlatımıyla, ilk kitabını yayımladığı 1958 yılından beri, betimleyici ve eleştirsel bir tutumla insan-toplum-kültür alanına eğilmiş bir dil ustasıdır.

Daha önce Kabalcı Yayınları arasında Nermi Uygur'un **Yaşama Felsefesi**'ni sunmuştuk sizlere; bu kez sıra **Dilin Gücü**'nde.

Nermi Uygur'a göre: yönü amacı, kapsamı başarısı ne olursa olsun, insanın yürüdüğü görünür-görünmez tüm yollar dilden geçer; çepeçevre insan varoluşunun anakoşuludur dil...

Elinizdeki kitap işte bu anakoşulun ipuçlarını izliyor. Sunuş yazısında şöyle diyor yazar:
"... Nice tatlar tattım bazı gerçekleri bana ilk kez açan bu yapıt oluşurken. Darısı okuyucuların başına."

Dilin Gücü'nün bu dördüncü baskısı, üçüncünün tıpkı basımıdır.

KDV DAHİL